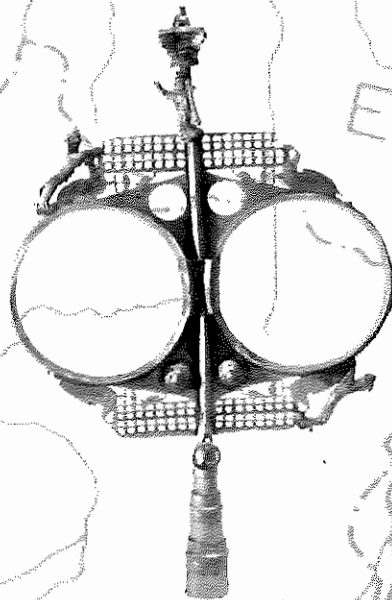

ROMEINENDAG

JAARLIJKS BELGISCH CONGRES VOOR ROMEINSE ARCHEOLOGIE

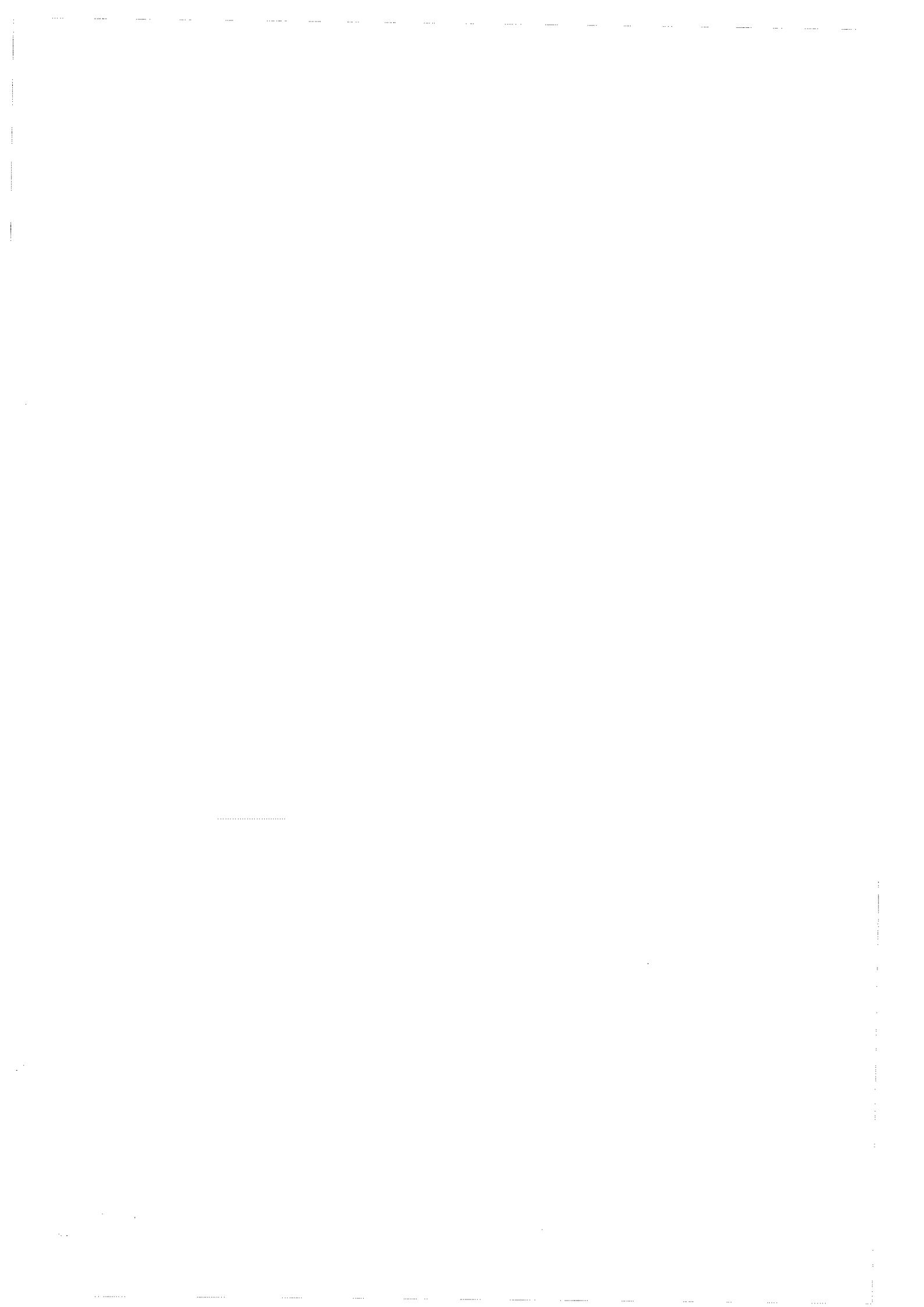

JOURNÉE D'ARCHEOLOGIE ROMAINE

CONFERENCE ANNUELLE BELGE D'ARCHEOLOGIE ROMAINE

GENT 06-05-2006 GAND

ROMEINENDAG

JOURNÉE D'ARCHÉOLOGIE ROMAINE

06 – 05 - 2006

Organisatie - organisation

- Universiteit Gent – Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa
- Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap – Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
- Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis Brussel – Musées Royaux d'Art et d'Histoire Bruxelles
- Ministère de la Région de Bruxelles-Capitale – Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
- Université Libre de Bruxelles – CREA
- K.U. Leuven – Afdeling Archeologie
- Université de Namur (FUNDP) – Département d'Archéologie
- Ministère de la Région wallonne – Direction de l'Archéologie

COLOFON - COLOPHON

Redactie en vormgeving – rédaction et mise en page:

Arjen Bosman
Wim De Clercq
Jacqueline Hoevenberg

Gent 2006

Voorblad - couverture:

Militaire standaard van Flobecq © Koninklijke Musea voor Kunst & Geschiedenis, Brussel.
Etendard de Flobecq © Musées Royaux d'Art et d'Histoire, Bruxelles

Iedere auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Chaque auteur est responsable pour le contenu de son article.

INLEIDING – AVANT PROPOS

De jaarlijkse 'Romeinendagen' – contactdagen voor Romeinse archeologie in België – worden gezamenlijk georganiseerd door de instellingen, universiteiten en musea van de drie Gewesten en vinden beurtelings plaats in één van de drie regio's.

Dit jaar gaat de Romeinendag door aan de Universiteit Gent, dank zij de vriendelijke gastvrijheid van de rector prof. Paul Van Cauwenberge en zijn medewerkers.

De bedoeling van deze contactdag is de collega's te informeren over nieuwe vondsten en recente ontwikkelingen en de onderlinge samenwerking tussen personen en instellingen te bevorderen. In deze brochure vindt U, naast de samenvattingen van de lezingen en enkele posters, ook nog bijdragen van andere collega's.

Les journées d'archéologie romaine sont organisées par les institutions, universités et musées des trois régions dans lesquelles elles se déroulent alternativement.

Cette année, grâce l'aimable accueil de rector prof. Paul Van Cauwenberge et de son collaborateurs, nous avons le plaisir de tenir le colloque aux Université de Gand.

L'objectif des Journées d'Archéologie romaine est de proposer une plate-forme de rencontre et de communication entre chercheurs s'intéressant à la civilisation romaine dans nos régions. C'est aussi l'occasion de faire connaître rapidement les découvertes et les recherches récentes dans ce domaine et peut-être d'en susciter d'autres. Cette brochure donne un aperçu des travaux menés récemment.

*Arjen Bosman (UG), Marie-Hélène Corbiau (MRW/FUNDP), Wim De Clercq (UG),
Stephane Demeter (MBHG-DMS), Marc Lodewijckx (KUL),
Claire Massart (MRAH/KMKG), Georges Raepsaet (ULB), Alain Vanderhoeven (VIOE)*

PROGRAMMA – PROGRAMME

- 9.20 Ontvangst - Accueil
10.00 Inleiding - Introduction, *Arjen Bosman*.

1. Lezingen - Communications

Nederzettingsonderzoek 1 - Habitat groupé

Voorzitter: *Arjen Bosman*

- 10.00 De Tongerse noodopgravingen van 2005 (Momberstraat, Driekruizenstraat, Agnetenklooster en Vermeulenstraat), *Alain Vanderhoeven & Geert Vynckier*.
10.20 De opgraving in de OLV basiliek van Tongeren, *Annick Arts & Vanessa Vander Ginst*.
10.40 Habitat et voirie antique dans le vicus d'Arlon, résultats des fouilles de 2005, *Denis Henrotay*.
11.00 Oude horizonten, nieuwe perspectieven. Het archeologisch onderzoek in de vicus van Velzeke in 2005, *Johan Deschietter & Guy De Mulder*.
11.20 La sanctuaire de Blicquy: bilan des recherches, *Evelyne Gillet*.
11.40 Boeren en krijgers op het Menapische platteland. Een inheemse nederzetting en een versterking te Knesselare-Kouter, *Wim De Clercq, Johan Hoorne & David Vanhee*.
12.00 De opgravingen van een bronsgietatelier in de Spikdorenstraat in Tienen, *Marleen Martens, Tom Debruyne, Igor Van Den Vonder & Dirk Pauwels*.
12.20 Lunch – Posters

Nederzettingsonderzoek 2 - Habitat groupé

Voorzitter: *Wim De Clercq*

- 13.40 Dwars door het Romeinse landschap. Resten van een nederzetting, akkersystemen en begravingen op het Aquafintrace Aalter-Brug-Knesselare, *Johan Hoorne, David Vanhee, Nele Eggermont & Jan Decorte*.
14.00 Le bassin de Mageroy et ses abords: étude pluridisciplinaire, *Letitia Zeippen*.
14.20 Korte presentatie van de posters.
14.40 Thee pauze - Pause-café

Materiele cultuur – matériel culturel

Voorzitter: *Wim De Clercq*

- 15.20 Les céramiques d'importation dans la partie occidentale du territoire trévire (fin 1er – fin 3e siècle ap. J.C.): le témoignage du site Neu, à Arlon (prov. de Limbourg), *Frédéric Hanut*.
15.40 De Gallo-Romeinse terracotta statuetten gevonden in België: methoden en resultaten, *Jan De Beenhouwer*.
16.00 Castellum Oudenburg: Conservatie is (gefundeerde) keuzes maken, Conservering van objecten versus de conservering van hun wetenschappelijke inhoud, *Nathalie Cleeren*.
16.20 Sluiting, *Wim De Clercq*.

2. POSTERS

Presentatie van de posters tot 16.00. Présentation des posters jusqu'à 16.00

Problematiek van een Romeins werptuig, gekend onder de naam *Onager*
Marc Cherretté

Gestempelde wrijfschaalfragmenten uit de vicus van Asse
Kristine Magerman

Famars, nouveau plan du castellum et essai de chronologie
Raphaël Clotuche

Evolution récente de fouilles du quartier d'habitat dans le vicus de *Germaniacum* (Liberchies)
Jean Claude Demanet

Atelier de tuilier d'Hermalle-sous-Huy
Michèle Gustin

Namur romain: apports récents de l'archéologie à la topographie du vicus
Raphaël Vanmechelen

Namur romain: découverte récente d'un chapiteau orné de rinceaux de vigne à la Venelle de la Grande forge
Marie Verbeek

Le sanctuaire tardif de Liberchies : recherches pluridisciplinaires
Mircea Udrescu, Wim Van Neer, Fabienne Pigière, An Defgnée & Fabienne Vilvorder

L'occupation romaine sous la Cathédrale de Tournai
Raymond Brulet, Anne Brutsaert & Marianne Deckers

EEN NOODOPGRAVING AAN DE MOMBERSSTRAAT TE TONGEREN

ALAIN VANDERHOEVEN & GEERT VYNCKIER

In maart en mei 2005 voerde het VIOE een noodopgraving uit op een terrein gelegen tussen de Mombersstraat en de Minderbroedersstraat te Tongeren. Daar zouden na afbraak van de bestaande gebouwen aan de zijde van de Mombersstraat appartementen en een ondergrondse parkeergarage worden gebouwd en aan de zijde van de Minderbroedersstraat eveneens appartementen en een bovengronds parkeerterrein. Na onderhandeling tussen de projectontwikkelaars, de erfgoed-consulenten van de AML en de wetenschappelijke medewerkers van het VIOE werd een termijn afgesproken, waarbinnen de noodopgraving uitgevoerd kon worden. Daar alleen aan de zijde van de Mombersstraat een diepe kelder zou komen, werd besloten het onderzoek tot dit gedeelte van het terrein te beperken. Daar zich op die plek echter al diepe kelders bevonden was te verwachten dat het Romeinse en middeleeuwse bodemarchief al grotendeels vernield zou zijn.

Het terrein ligt binnen de 2de-eeuwse maar buiten de 4de eeuwse stadsmuur, in de zuidelijke sector van de Romeinse stad, op de helling naar de Jekervallei. Op dit moment bedraagt het niveauverschil tussen de hogergelegen noordelijke Mombersstraat en de lagergelegen zuidelijke Minderbroedersstraat nog ca. 6,50 m. In de Romeinse tijd moet het verschil naar alle waarschijnlijkheid wat minder, maar toch nog aanzienlijk geweest zijn. Twee straten van het Romeinse damborplan doorkruisen het terrein. Het binnenstedelijk tracé van de weg van Bavay naar Keulen loopt van west naar oost, één van de cardines loopt van noord naar zuid door het te overbouwen areaal (Vanvinckenroye 1985, stadplattegrond).

Van deze straten is door de diepte van de kelders van de afgebroken recente constructies niets overgebleven. Ook van de Romeinse bewoningssporen is nauwelijks wat bewaard gebleven. Slechts de diepste gedeelten van een beperkt aantal sporen konden nog geregistreerd worden. Het betreft enkele greppels, kuilen, paalsporen en de onderkanten van een houten en stenen kelder.

Van deze Romeinse sporen is de houten kelder nog het best geconserveerd. Hij heeft een plattegrond van ca. 3 m x ca. 3 m en was nog over een diepte van ca. 60 cm bewaard (fig. 1). In het profiel is een vijftal opvullingslagen te zien. De onderste is ca. 5 cm dik en bestaat uit zwartbruine, zandige en humeuze leem. Daarop bevindt zich een ca. 10 à 15 cm dikke geelgrijze laag zandige leem met houtskool. Ze is afgedekt door een 15 à 20 cm dikke laag zwartbruine, zandige en humeuze leem, waarin zich plaatselijk grijze, zandige lenzen aftekenen. Daarop ligt een ca. 10 à 15 cm dikke laag geelgrijze, zandige leem met houtskool. De kelder moet van een planken wand voorzien zijn geweest. Daarvan is evenwel niets bewaard gebleven, wellicht omdat men de planken bij de ontmanteling van de kelder voor hergebruik heeft weggenomen. Wel konden we nog goed de kuilen zien, waarin de staanders waren ingeplant die de planken wanden op hun plaats moesten houden. In de noordelijke en de zuidelijke zijde waren telkens vijf paalkuilen zichtbaar, in de oostelijke en westelijke zijde bevond zich slechts één paalkuil. De meest westelijke paalkuil van de zuidelijke palenrij was opvallend dieper uitgegraven dan de andere (fig. 1: A). Dat houdt mogelijk verband met een bijzondere functie of betekenis die deze paal binnen het bouwwerk gehad heeft. De middelste paal van de noordelijke palenrij is op een gegeven moment hersteld geweest. In de oorspronkelijke paalkuil is een tweede paal ingegraven geweest. Ook de ene paalkuil in de westelijke zijde is vervangen geweest. De eerste paalkuil is na het graven van de tweede paalkuil gedeeltelijk vernield geworden. Opmerkelijk is verder dat de bovenrand van de zuidelijke wand op het niveau van het opgravingsvlak enigszins naar binnen gekeerd is ten opzichte van de paalsporen op het niveau van het loopvlak en dat de noordelijke wand in het midden een zachte knik vertoont. Wellicht is dit een gevolg van de druk die de omliggende grondmassa na het uitgraven van de kelderruimte op de wanden heeft uitgeoefend. In het centrum en de zuidwestelijke hoek van de kelderbodem zijn oude spitsporen te zien die wellicht uit de aanlegfase van de constructie dateren. Nergens is tijdens

de opgraving een spoor van een aparte toegangstrap te zien geweest. De kelder moet bijgevolg via een ladder vanuit een luik in het plafond toegankelijk zijn geweest. Mogelijk herinnert een langwerpige spoor in de zuidwestelijke hoek van de kelder nog aan de oorspronkelijke standplaats van deze ladder (fig. 1: B). Nadat de kelder nog aan de oorspronkelijke hem nog een tijd als stortplaats voor nederzettingsafval gebruikt. Dit afval vormt een mooi gesloten vondstensemble, dat in het midden van de 1ste eeuw gedateerd kan worden.

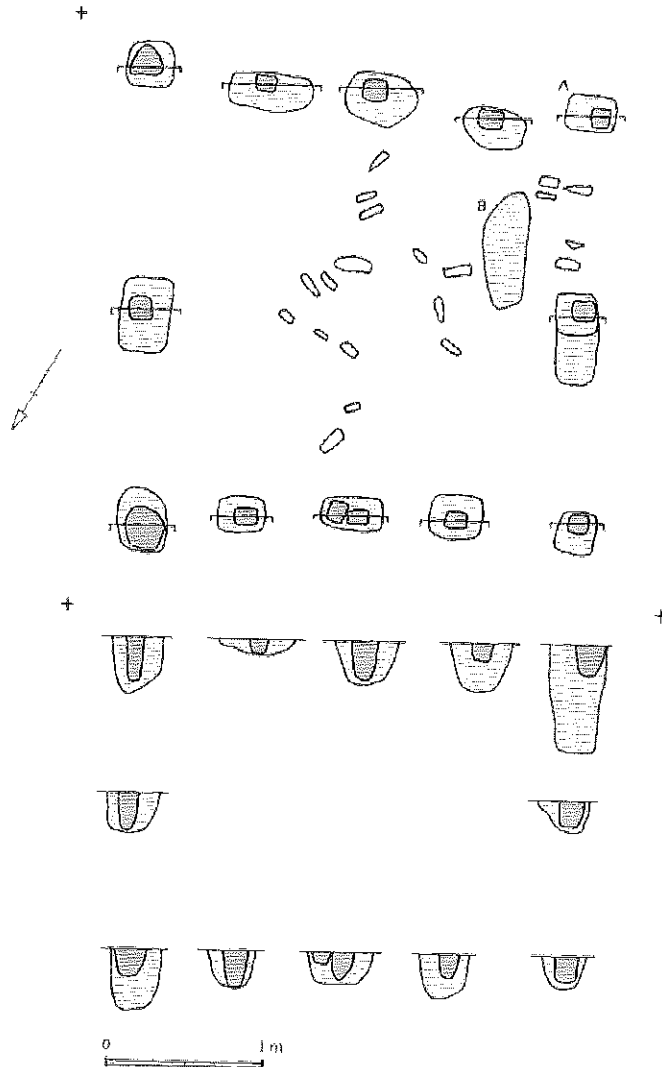

Fig. 1: Tongeren, Mombersstraat: plattegrond van de houten kelder uit het midden van de 1ste eeuw en doorsnedes van de paalkuilen.

In de noordelijke hoek van het opgravingsterrein kwam een gedeelte van een Romeinse stenen kelder aan het licht. Het betreft stukken van de noordelijke, zuidelijke en de westelijke muur. Van de noordelijke muur is slechts een enkel rijtje zandstenen paramentstenen overgebleven. De fundering van de zuidelijke muur is als gemetselde structuur bewaard gebleven. Ze bestaat uit onregelmatige vuursteenblokken en lichtgrijze kalkmortel. De westelijke muur is dan weer als uitbraakspoor overgebleven. Daarin bevonden zich vuursteen- en dakpanfragmenten en kleine hoeveelheden grijze kalkmortel. De afstand tussen de noordelijke en zuidelijke muur bedraagt 3,80 m. De zuidelijke muur kan over een lengte van 4,90 m gevolgd worden. De kelder had bijgevolg een rechthoekige plattegrond. Het was niet meer uit te maken aan welke zijde de toegangstrap was aangelegd.

Beide kelders hebben ongetwijfeld van stadswoningen deel uitgemaakt: een houtlemen gebouw uit de 1ste eeuw en een tenminste voor een deel in steen aangelegde constructie uit de 2de en 3de eeuw. Beide gebouwen waren allicht op de noord-zuidgerichte straat van het Tongerse dambordplan georiënteerd. Deze straat bevond zich onmiddellijk ten westen van de zone waarin de kelders waren aangelegd. Zoals gezegd was deze straat door de bouw van

subrecente kelders al helemaal vernield. Een tweetal greppels en twee paalkuilen die de oriëntatie van het stratennet volgen geven nog aan waar ongeveer de oostelijke rand van de straat gesitueerd dient te worden. Samen met de waarnemingen die de voorbije jaren gedaan werden aan de Minderbroedersstraat (Vanderhoeven e.a. 1994), het Plein (Pauwels e.a. 2005, 76) en de Sint-Janskerk (Pauwels e.a. 2005, 77) zijn deze resten de enige gegevens waarover we beschikken om ons een idee van de bewoning op de zuidwestelijke helling van de Tongerse heuvelrug te vormen.

Bibliografie

PAUWELS D., A. VANDERHOEVEN EN G. VYNCKIER 2005. Vijf noodopgravingen in Romeins Tongeren. In M. Lodewijckx (red.), *Romeinendag - Journée d'Archéologie Romaine*, Bruxelles - Brussel:75-78.

VANDERHOEVEN A., G. VYNCKIER, A. ERVYNCK, W. VAN NEER EN B. COOREMANS 1994. Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Minderbroedersstraat te Tongeren (prov. Limburg). Eindverslag 1991, *Archeologie in Vlaanderen IV*: 49-74.

VANVINCKENROYE W., *Tongeren Romeinse stad*, Tielt, 1985.

Contact

Vanderhoeven, Alain
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) – Buitendienst
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
alain.vanderhoeven@lin.vlaanderen.be

Vynckier, Geert
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) – Buitendienst
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
geert.vynckier@lin.vlaanderen.be

EEN NOODOPGRAVING AAN DE DRIEKRUISENSTRAAT TE TONGEREN

ALAIN VANDERHOEVEN & GEERT VYNCKIER

In juli 2005 voerde het VIOE gedurende een drietal weken een noodonderzoek uit op een terrein, gelegen op de hoek van de Driekruisenstraat, de Sacramentstraat en de Henisstraat te Tongeren. Het was al enige tijd bekend dat op dit terrein appartementen zouden worden gebouwd. Diverse malen is vanuit het voormalige IAP erop gewezen dat er zich een belangrijk Romeins bodemarchief in de ondergrond bevond. Maar uiteindelijk gingen de werken van start zonder dat een noodopgraving geregeld was geraakt. In extremis konden de erfgoedconsulenten van de Afdeling Monumenten en Landschappen en de wetenschappelijke medewerkers van het VIOE in een rechtsstreekse onderhandeling met de architect en de projectontwikkelaar bedingen dat het terrein voor de start van de grondwerken aan een archeologisch bodemonderzoek onderworpen zou worden. De projectontwikkelaar betaalde de machinekosten, het VIOE leverde de mankracht.

Het opgravingsterrein bevindt zich net buiten de 2de-eeuwse stadsmuur, in de zone van het zogenaamde noordoostelijk grafveld van de Romeinse stad. Graven zijn evenwel niet aan het licht gekomen. Het onderzochte perceel werd in de oudheid immers in beslag genomen door twee monumentale 2de-eeuwse stadsgrachten, parallel met de stadsmuur aangelegd (fig. 1: 7 en 8).

Twee kuilen en enkele geïsoleerde paalsporen dateren uit de 1ste eeuw (fig. 1: 1-6). De eerste kuil heeft een cirkelvormige plattegrond met een diameter van ca. 2,50 m en een bewaarde diepte van ca. 0,50 m. Het profiel is komvormig en toont twee opvullingslagen (fig. 1: 1). De tweede kuil is in feite een dubbele kuil. De oudste heeft een onregelmatig langwerpige plattegrond met een minimale lengte van ca. 3 m en een bewaarde diepte van ca. 0,40 m. Ze wordt doorsneden door een jongere kuil met een rechthoekige plattegrond van ca. 1 m x ca. 0,75 m en een bewaarde diepte van ca. 0,30 m. Het profiel van de oudste kuil is komvormig en vertoont twee opvullingslagen. De jongste kuil heeft een profiel met rechte wanden en een vlakke bodem, met daarin slechts één homogeen opvullingspakket (fig. 1: 2 en 3). Samen met enkele geïsoleerde paalkuilen (fig. 1: 4-6) wijzen deze sporen erop dat de bewoning van het 1ste-eeuwse Tongeren zich vóór de aanleg van de 2de-eeuwse stadsmuur tot in de opgravingszone uitstrekte.

Het grootste gedeelte van het onderzochte terrein was door twee monumentale spitsgrachten in beslag genomen (fig. 1: 7 en 8). Ze konden over een afstand van ca. 48 m opgetekend worden. De twee grachten lopen parallel met elkaar, zijn noord-zuidgericht en vertonen halverwege het onderzochte traject in hun plattegrond een zwakke knik. Daarmee respecteren ze het verloop van de stadsmuur, die ongeveer ter hoogte van de opgraving, waar zich een toren bevindt, ook een knik maakt. De westelijke spitsgracht heeft een breedte die van noord naar zuid afneemt van 9 m tot 6,5 m. Ook de diepte neemt af. In het noorden bedraagt ze nog 2,50 m, in het zuiden nog maar 1,50 m. De oostelijke spitsgracht heeft op haar meest noordelijke punt een breedte van 9,50 m en op haar meest zuidelijk punt een breedte van 8 m. In het noorden is ze 3 m diep en in het zuiden 3,50 m. De profielen van beide grachten vertonen een gelijkaardige opvullingsgeschiedenis. De spitsen zijn diep uitgegraven en hebben een vlakke bodem in het noorden. In het zuiden zijn ze tot slechts flauwe komvormige uitgravingen herleid. In alle gemaakte profielen is goed het verschil te zien tussen het pakket van dunne inspoelingslaagjes onderin en een homogeen opvullingspakket bovenin. De inspoelingslaagjes zijn wellicht veroorzaakt door regenbuien uit de tijd toen de grachten vers waren uitgegraven en er nog geen begroeiing in de grachtprofielen de erosie kon tegenhouden. Het homogene opvullingspakket dateert uit de dichtgooifase van de grachten. In de oostelijke gracht lijkt in een latere fase op een kleinere schaal weer uitgegraven te zijn (fig. 1: 9). De datering van deze activiteit en de omstandigheden waarin ze werd uitgevoerd zijn niet meer te achterhalen.

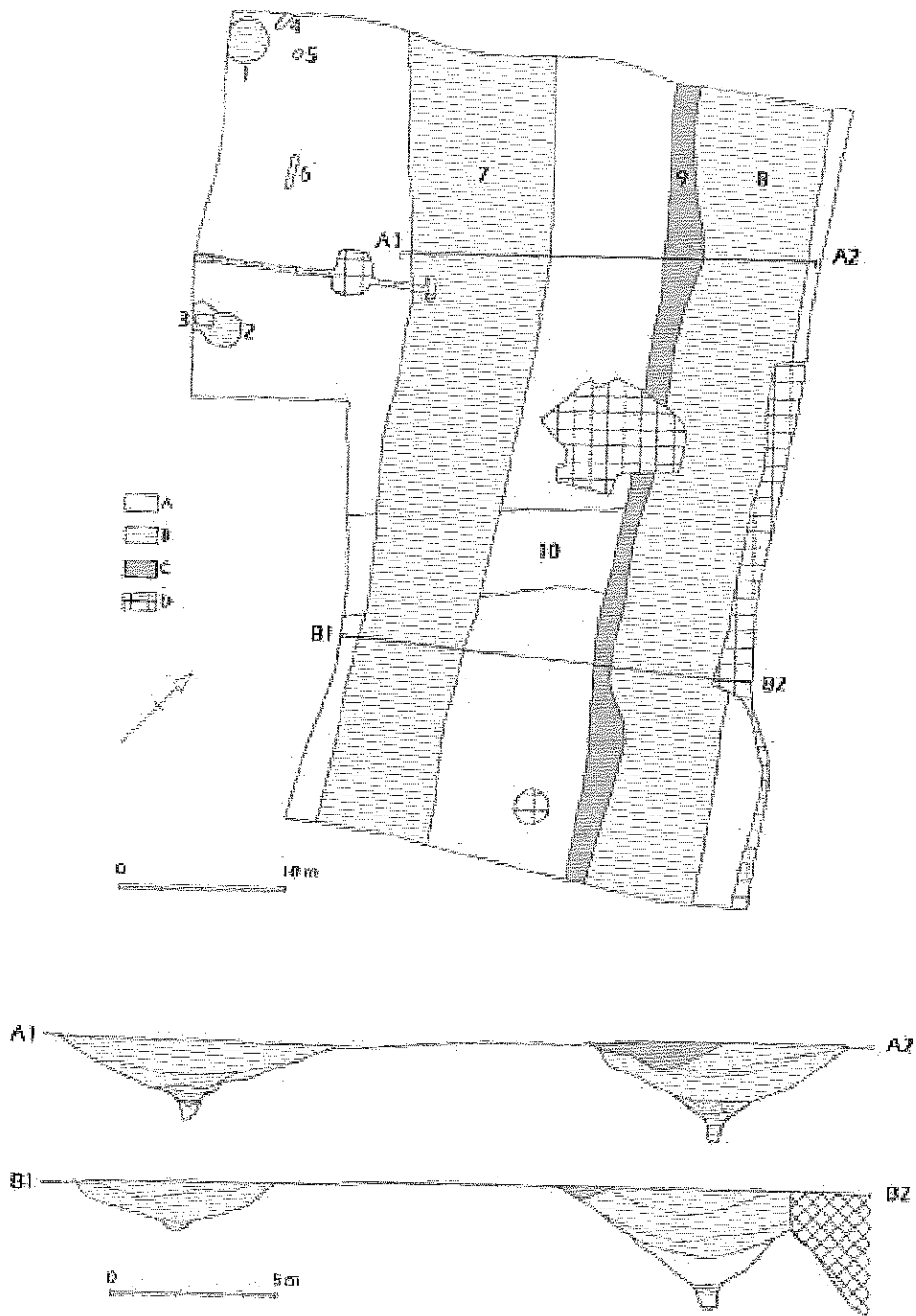

Fig. 1: Tongeren, Driekruisenstraat: A: erosiegeul; B: Romeinse kullen en grachten; C: secundaire gracht; D: 20ste-eeuwse sporen.

Het lijkt erop dat de grachten van noord naar zuid smaller, minder geprofileerd en ondieper worden. Misschien waren ze iets ten zuiden van het opgravingsterrein wel onderbroken. Precies daar bevindt zich in de stadsmuur een toren. Op deze toren geeft aan de stadszijde een oost-westgerichte straat van het Tongerse dambordplan uit. We moeten dan ook met de hypothese rekening houden dat deze toren een doorgang naar buiten had en dat ter hoogte van die

doorgang de spitsgrachten onderbroken waren. Op die manier was het noordoostelijk grafveld op dit punt vanuit de stad bereikbaar. Het valt tenslotte ook op dat de huidige Sacramentstraat, die in feite de oude verbindingsweg tussen Tongeren en Henis is (de zgn. Rietdijk), vrijwel getrouw het verloop van de oude oost-westgerichte straat van het Romeinse dambord volgt en ter hoogte van de vooralsnog hypothetische doorgang van de spitsgrachten zijn traject in westelijke richting verderzet.

De 2de-eeuwse stadsmuur van Tongeren is wellicht het grootste publieke monument dat in de oudheid in ons land werd opgericht. Sinds een halve eeuw weten we dat aan de buitenkant van deze omwalling een systeem van spitsgrachten was aangelegd, waardoor het kunstwerk nog indrukwekkender geoogd moet hebben, dan we ons nu op basis van de ca. 1,5 km lange bovengronds bewaarde muurresten nog kunnen voorstellen. In de jaren 60 van de vorige eeuw werden de drie spitsgrachten in de zuidwestsector van de stad herhaaldelijk aangesneden (Mertens 1963a, 1963b, 1964, 21 en Afb. 9, 10, 12 en 18; Vanvinckenroye 1964, 76-77 en 1965, 23-26, afb. 12 en pl. 4 en 6). In dezelfde tijd ontdekte men het bestaan van minstens twee spitsgrachten in de oostsector (Mertens 1963a en 1963b; Vanvinckenroye 1964, 76-77).

Van de noordsector is geweten dat er minstens één gracht was aangelegd (Mertens 1964, 21, noot 3). Alleen deze toevallige doorsnedes kunnen nog een indruk geven van het enorme grondverzet, nodig om deze grachten aan te leggen. Wellicht bedroeg dit grondverzet 100.000 à 200.000 m³.

Bibliografie

MERTENS J., 1963a: Tongeren, *Archeologie* 1963, 1, 12-13.

MERTENS J., 1963b: Tongeren, *Archeologie* 1963, 2, 67-68.

MERTENS J. 1964: Enkele beschouwingen over Limburg in de Romeinse tijd, *Archaeologia Belgica* 75, Brussel.

VANVINCKENROYE W., 1964: Bondig verslag betreffende de recente opgravingen te Tongeren, *Limburg XLIII*, 76-79.

VANVINCKENROYE W., 1965: Opgravingen te Tongeren in 1963-1964 door het Provinciaal Gallo-Romeins Museum, *Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren* 8, Tongeren. (23-26)

DE ROMEINSE BEWONINGSSPOREN VAN EEN BIJKOMEND NOODONDERZOEK AAN HET AGNIETENKLOOSTER TE TONGEREN

ALAIN VANDERHOEVEN & GEERT VYNCKIER

Al meer dan vijf jaar wordt gewerkt aan de restauratie van het Agnetenklooster, gelegen op de hoek van de Repenstraat en de Catharinastraat te Tongeren. Tevoren hadden de Tongerse stadsarcheologen Caroline Vandegheuchte en Hadewych Van Rechem er al opgravingscampagnes uitgevoerd (Vandegheuchte 1999 en 2002). In 2002 en 2003 ondernam het toenmalige IAP een noodopgraving in het zuidelijk gedeelte van het complex, in een zone waar een ondergrondse parking was gepland, een project dat na afloop van het archeologisch onderzoek weer werd afgevoerd (Vanderhoeven en Vynckier 2003). Nadien volgde nog een reeks korte interventies, in de marge van de restauratiewerken uitgevoerd. In het voorjaar van 2005 deed het VIOE een laatste archeologische begeleiding van graafwerken. Het betrof de registratie van een aantal Romeinse, middeleeuwse en postmiddeleeuwse sporen, die aan het licht waren gekomen tijdens het graven van een drainagesleuf in het noordelijk gedeelte van het kloostercomplex. Deze sleuf was ca. 36 m lang. De breedte varieerde van ca. 2 m tot ca. 4 m. In de praktijk kwam het erop neer dat de bodem van de sleuf in twee vlakken werd onderzocht en dat de profielwanden van de uitgraving werden opgetekend. Het terrein van het Agnetenklooster ligt op de zuidoostelijke helling van de Tongerse heuvelrug en bevindt zich binnen de 2de-eeuwse stadsmuur, maar buiten de laatromeinse omwalling. Vlak ten noorden van het terrein ligt de oost-westgerichte binnenstedelijke weg van Bavay naar Keulen. De sporen die in 2005 aan de noordzijde van het klooster aan het licht kwamen maken deel uit van gebouwen die op deze straat moeten uitgegeven hebben. Globaal zijn op basis van de horizontale stratigrafie drie fasen in het sporenbestand aan te wijzen. Daar geen materiaal werd ingezameld, kunnen we slechts een zeer algemene aanduiding van de datering van deze fasen geven.

De stratigrafisch oudste sporen zijn een ca. 2 m brede oost-westverlopende gracht en enkele kuilen die slechts gedeeltelijk in het smalle werkvlak van de drainagegracht zichtbaar waren. Ze worden op een aantal plekken oversneden door een reeks sporen die we stratigrafisch aan een tweede fase kunnen toeschrijven. Het gaat om een zestal oventjes en enkele geïsoleerde paalkuilen. Deze sporen worden her en der op hun beurt weer doorsneden door uitgebroken muurfunderingen, die we bijgevolg aan een stratigrafisch derde fase kunnen toeschrijven. Op de meest nabije opgravingsterreinen, met name aan de Kielenstraat en aan het Vrijthof, is gebleken dat er zich ambachtswijken hebben ontwikkeld in de periode van het einde van de 1ste eeuw tot kort na het midden van de 2de eeuw. De horizont met de oventjes aan het Agnetenklooster zou hierop kunnen aansluiten. Op dezelfde nabijgelegen opgravingsterreinen is ook gebleken dat steenbouw er pas vanaf de tweede helft van de 2de eeuw wordt toegepast. De uitbraaksporen aan het Agnetenklooster zouden bijgevolg in de tweede helft van de 2de eeuw en de 3de eeuw kunnen gedateerd worden. Tot slot bleek tijdens het onderzoek dat de uitbraaksporen door een dikke, hoofdzakelijk uit dakpannen bestaande puinlaag waren afgedekt. Dat moet het afbraakniveau van de jongste steenbouwfase zijn, dat slechts tot stand kan gekomen zijn nadat het terrein aan het einde van de 3de eeuw en het begin van de 4de eeuw buiten de laatromeinse stadsmuur is komen te liggen.

Bibliografie

- VANDEGEHUCHTE C. 1999. Tongeren: Agnetenklooster. In G. Creemers en A. Vanderhoeven (red.), *Archeologische kroniek van Limburg 1997, Limburg - Het Oude Land van Loon 78*, 209-213.
- VANDEGEHUCHTE C. 2002. Tongeren: Agnetenklooster. In G. Creemers en A. Vanderhoeven (red.), *Archeologische kroniek van Limburg 1998, Limburg - Het Oude Land van Loon 81*, 243-245.

VANDERHOEVEN A. EN G. VYNCKIER 2003. De Romeinse bewoningssporen van de noodopgraving aan het Agnetenklooster te Tongeren. In M. Lodewijckx (red.), *Romeinendag - Journée d'Archéologie Romaine*, Leuven, 79-80.

HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK IN DE O.L.V.-BASILIEK TE TONGEREN

ANNICK ARTS, VANESSA VANDERGINST, ALAIN VANDERHOEVEN & GEERT VYNCKIER

De tweede fase van de werken in de O.L.V. basiliek in Tongeren loopt van november 2004 tot oktober 2006. De werken omvatten de aanleg van een vloerverwarming en de inrichting van een museumkelder waartoe de basiliek tot op een diepte van 3 m onder het vloerniveau dient uitgegraven te worden. Deze vernietiging van het bodemarchief impliceert voorafgaande opgraving. De westkant van de basiliek werd in 1999-2001 reeds in een eerste fase door Peter Van den Hove opgegraven. Het koor volgt in een derde fase. De werken, met daarin een aparte stelpost voor archeologie, worden voor 60 % door de Afdeling Monumenten en Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, voor 20% door de Provincie Limburg en voor 20% door de Stad Tongeren betaald.

De occupatie op de site van de O.L.V. -basiliek loopt zonder onderbreking van de 1ste eeuw tot op heden. Samengevat werden sporen van de vroegste Romeinse stadsgeschiedenis uit de 1ste en 2de eeuw aangetroffen, van een grote, meergefasige luxueuze stadswoning uit de 2de en 3de eeuw, van een laat-Romeinse basilica, van vermoedelijk vier pre-Romaanse kerken, van de Romaanse kerk en van de twee grote bouwfases van de huidige gotische kerk.

De sporen uit de 1ste en 2de eeuw vertonen voorlopig nog te weinig samenhang om een duidelijk beeld van de vroegste bewoningsfasen te kunnen krijgen. De aanwezigheid van de grote stadswoning uit de 2de en 3de eeuw was reeds van de eerste fase van de werken gekend. Bij de opgravingen van de tweede fase werden over de hele oppervlakte resten van deze woning aangetroffen. Het is echter nog te vroeg om een sluitende bouwevolutie te geven van de woning, die zeker twee bouwfases kende en wellicht rond een centrale binnenplaats gebouwd was. Algemeen wordt aangenomen dat de eerste bouwphase uit de 2de eeuw dateert, dat na een eerste brand de constructie grondig verbouwd werd en dat deze tweede bouwphase in de 3de eeuw afbrandde. Het luxueuze karakter van het gebouw blijkt uit de vondst van diverse vertrekken die van een hypocaustum voorzien waren, van een beperkt aantal fragmenten van mozaïek en natuurstenen wanddecoraties en van buitensporig grote hoeveelheden muurschilderingen. Van deze laatste vondstcategorie is een bijna integraal bewaarde verbrande en vervolgens omgevallen muur met een kamer van ca. 4 m x 4 m het incest spectaculaire onderdeel.

Nadat de woning in onbruik geraakte, werd ze gedeeltelijk door de 4de-eeuwse stadsmuur en gedeeltelijk door een laat-Romeinse basilica overbouwd. De terminus post quem van de bouw van de absis van deze basilica wordt door een constantijns muntje geleverd. De munt bevond zich in een laagje onder de tufstenen blokken waarmee aan de binnenzijde van de absis een bank was gemaakt. In het centrum van de absis werden de uitbraaksporen van een met hypocaustumtegels vervaardigde, zeshoekige constructie aangetroffen. Op de grens van de absis en het schip van de basilica bevond zich ook een koormuurtje, dat tweemaal heraangelegd werd. Als we ervan mogen uitgaan dat de laat-Romeinse muur in de noordelijke zijbeuk van de huidige kerk en twee recent ontdekte funderingen van pijlers in de zuidelijke zijbeuk tot dezelfde constructie als de absis behoren, dan gaat het om een driebeukige basilica. Hoewel rechtstreeks aanwijzingen ontbreken heeft het er veel van weg dat de basilica, al dan niet vanaf het begin, als vroegchristelijke kerk heeft gefunctioneerd.

De laat-Romeinse absisboog werd hergebruikt voor het koor van de eerste vroegmiddeleeuwse kerk, die in de 5de en 6de eeuw gesitueerd wordt. De westkant van deze kerk is vermoedelijk aangesneden tijdens de opgravingen van de eerste fase van de werken. Indien deze theorie standhoudt, gaat het om een éénbeukig gebouw met een aanzienlijk kleinere plattegrond dan die van de laat-Romeinse basilica. Zowel de laat-Romeinse bouw als de vroegmiddeleeuwse

kerk hebben dezelfde oriëntatie als alle latere kerken, met inbegrip van de huidige. Er is een grote mate van continuïteit vastgesteld.

CONTACT

Arts, Annick
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) – Buitendienst
Jekerstraat 10
3700 Tongeren

DECOUVERTE DE PLUSIEURS HABITATIONS DANS LE VICUS D'ARLON

DENIS HENROTAY

Depuis 2003, la partie basse de la ville d'Arlon fait l'objet d'une revitalisation accompagnée de fouilles préventives. Le service de l'Archéologie du Ministère de la Région wallonne a ainsi mis au jour plusieurs ensembles de bâtiments et voiries.

Cette fois, il s'agit de la construction d'une résidence à appartements qui a fourni l'occasion de découvrir quatre habitations et l'amorce d'une cinquième. Toutes sont de plan allongé et construites perpendiculairement à la voirie. Celle-ci est établie sur le tracé de la voie Reims – Trèves. Le site est localisé rue de la Semois à une petite centaine de mètres de la rivière actuelle.

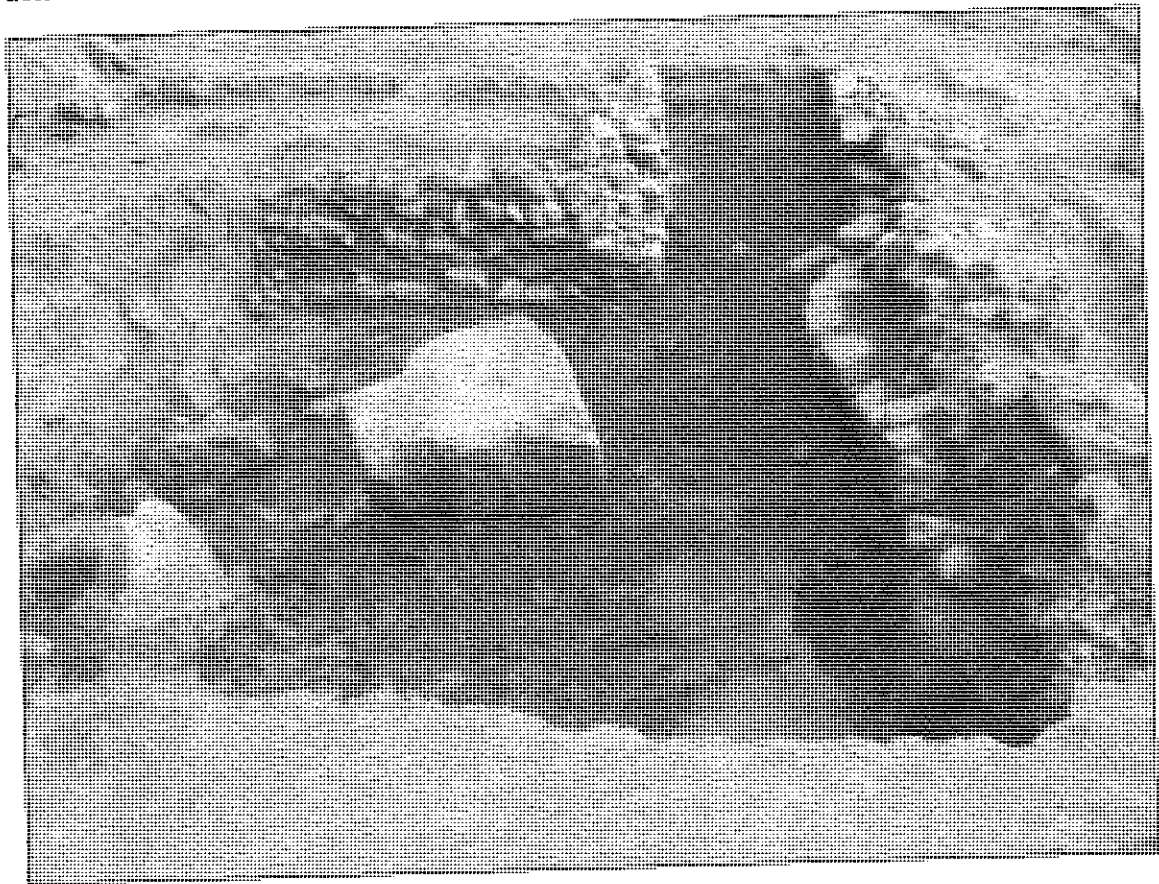

Fig.1: Fragment de monument funéraire réemployé dans la construction d'une cave.

Le quartier semble être construit durant la première moitié du IIe siècle, comme c'est le cas pour les autres sites fouillés ces dernières années. Chaque maison présente les signes d'un incendie qui peut être situé à la fin du IIIe siècle. Les dimensions et les plans des bâtiments sont très standardisés : 10 m de large par 23 m de long. En façade avant, une pièce sur cave et un petit hypocauste sont disposés de part et d'autre d'un couloir central. Dans un seul cas cet aménagement est également présent en façade arrière. Les murs intérieurs sont de faible section, ce qui indique l'utilisation de cloisons en pan-de-bois. Les surfaces des hypocaustes sont réduites (9 m²). L'exiguïté des pièces chauffées et leur disposition à rue pourrait indiquer une utilisation de celles-ci comme locaux artisanaux occupés par des travailleurs assis. Les matériaux de construction des habitations sont de médiocre qualité, le mortier de chaux est quasiment absent. Il est toutefois à signaler la réutilisation d'éléments de monuments funéraires dans la maçonnerie d'une des caves. Une stèle-maison a ainsi été mise au jour. Ce

genre de monument plutôt rare dans le pays Trévire est plus courant chez les Médiomatriques. Un seul exemplaire de ce type est connu à Arlon.

La route, parallèle à l'actuelle rue de la Semois, est constituée des plusieurs couches de galets de grès ferrugineux. Les éléments les plus profonds forment d'ailleurs la fondation du trottoir actuel. De nombreux fragments d'objets en alliage cuivreux (pièces d'harnachement, monnaies) ont été découverts dans la terre qui comble les interstices de la voirie. Celle-ci présente une largeur minimale de 8 m dans sa situation primitive. Plus tard, au IVe siècle, la voie est rétrécie lors de la construction d'un nouveau bâtiment au sud. Sa largeur est alors de 5 m. Un habitat sur poteaux recoupe également les vestiges du Haut Empire. De la céramique de l'Eifel, de la sigillée d'Argonne, un important monnayage tardif témoigne également de la réoccupation du site tard dans le IVe siècle.

Bibliographie

HENROTAY D., 2004. Arlon/Arlon: vestiges du vicus, *Chronique de l'Archéologie Wallonne* 12, 177-178.

HENROTAY D., à paraître. Arlon/Arlon: une foulerie – teinturerie gallo-romaine au bord de la Semois, *Chronique de l'Archéologie Wallonne* 13, 209-212.

Contact

Henrotay, Denis
MRW, DGATLP
Direction d'Arlon, Service de l'Archéologie
Rue des Martyrs 22
6700 Arlon
d.henrotay@mrw.wallonie.be

OUDE HORIZONTEN, NIEUWE PERSPECTIEVEN... : HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK IN DE VICUS VELZEKE IN 2005

GUY DE MULDER & JOHAN DESCHIETER

In de loop van 2005 werden meerdere bouwrijpe percelen opgevolgd binnen het areaal van de Gallo-Romeinse nederzetting te Velzeke. In het kader van de uitbouw van het Provinciaal Archeologisch Museum begon op een perceel (sectie C 894d) palend aan de huidige eerste vleugel van museumgebouw het preventieve onderzoek van dit terrein. Tezelfdertijd kende ook het preventief onderzoek van het perceel B1453a in de centrale zone van de site een verder verloop en op de "Kwakkel"-site focuste het archeologisch veldwerk zich op de westelijke rand van de grote baanpost. Voor het eerst was er ook de mogelijkheid om in de noordoostelijke sector van de vicus een grootschaliger, verkennend onderzoek te ondernemen dan te tot nu toe uitgevoerde, beperkte registraties. In het kader van de uitbreiding van een paardenmanege kon over een ruime afstand een aantal zoeksluven getrokken worden op twee percelen (B1367y en 1386). De opvolging van een bouwingreep op de binnenkoer van perceel B1364s rondde het onderzoek in deze sector af.

In het kader van een project onder leiding van prof. R. Langohr werden ook een aantal bodemkundige registraties uitgevoerd op de lopende opgravingen die verder inzicht verschaften in het landschappelijke kader van de nederzetting en zijn relatie tot de bewoningsinplanting.

In de westelijke zone van de vicus begonnen in het kader van de uitbouw van het museum opgravingen nog in de loop van december 2004 op het perceel C894d. Omwille van een noodinterventie in de Zottegemse stadskern en door toedoen van het barre winterweer werd deze campagne vroegtijdig opgeschort. Pas in de tweede helft van maart 2005 nam het onderzoek een nieuwe start.

In de onderste zone van het opgravingvlak, gericht naar de Paddestraat, werden een drietal recente paalsporen en twee greppels, die in het verlengde liggen van de korte zijde van het museumgebouw, waargenomen. Gezien hun oriëntatie weerspiegelen de greppels een vroegere indeling van het terrein.

Enkel in de bovenste sector van de sleuf bevonden zich een reeks Gallo-Romeinse sporen. Dominant in het opgravingvlak aanwezig was een complex van grachten, naast nog een aantal bewoningssporen. Het geheel van drie grachten domineerde duidelijk het terrein. Naar analogie met de opgravingen op de "Kwakkel"-site kan gesteld worden dat deze lineaire sporen het woonareaal van de vicus begrensd. Deze grachten vertonen allen een ZWW-NNO oriëntatie. De eerste gracht (structuur 1) is vermoedelijk al aangesneden tijdens het opgravingonderzoek in het midden van de jaren '80 door Ph. Crombé in het kader van de uitbouw van de eerste vleugel van het museum. Deze meet tussen 1,90m – 2,60m. De diepte onder de ploeglaag schommelt tussen 0,68 en 0,92m. De doorsnede van de gracht was niet continu. Aan de oostelijke zijde vertoonde dit spoor een zwakke, brede en onregelmatige V-vorm. In het westprofiel had deze een onregelmatige vorm met twee verdiepingen. De opvulling dateert uit de 1ste eeuw, o.a. een terra rubra-fragment en een vermoedelijke republikeinse denarius zijn in de gracht aangetroffen.

De breedte van gracht 2 schommelt tussen 2,40m en 3,90m. Op het onderste niveau splitst deze brede structuur zich op in 2 kleinere greppels waarvan de afmetingen van beiden afwisselend variëren tussen 0,4m en 1m. In het geheel is deze structuur nog ca 0,8 tot 1m onder de ploeglaag bewaard. De opsplitsing in 2 kleine greppels tekent zich pas op het onderste niveau van de opvulling is. Hun diepte is sterk veranderend naargelang de oorspronkelijke uitgraving van de gracht en wisselt tussen de 8cm en maximaal 30 cm. In het westprofiel zijn er aanduidingen van een lichte heruitgraving aan de zuidzijde van de gracht tijdens zijn opvullingsfase.

De derde gracht (structuur 21) was pas op het lagere niveau van de opgraving herkenbaar. Deze was afgedekt door een dik laat- tot postmiddeleeuws ophogingspakket door het

systematische keren van de ploeg op de grens van het perceel. De herkenbaarheid was verder nog bemoeilijkt door de latere aanplant van bomen wiens wortels de ondergrond verder verstoorden. De bewaarde breedte van deze gracht bedraagt 1m tot 1,20m, de diepte ca. 30 cm. Deze greppel was minder diep uitgegraven in de leembodem dan de aanpalende gracht 2. Dit grachtencomplex sneed of verborg een aantal archeologische sporen, die echter weinig dateerbaar materiaal opleverden. Gracht 1 sneed een ondiepe afgeronde kuil met een stereotype grijze leemvulling. In het opgravingsvlak werd gracht 2 gesneden door een langwerpige, 1m diepe kuil. Op het langere niveau van deze gracht werd de ondiepe greppel 2B gesneden door een klein kuiltje. Gracht 21 dekte op zijn beurt twee oudere kuilen af. Opvallend is dat deze kuilen de oriëntatie van het grachtsysteem volgen. De concentratie van nederzettingssporen begint echter net iets ten noorden van het opgravingsvlak. In de onmiddellijke nabijheid bevinden zich een aantal sleuven van de vroegere opgravingen in de jaren '70 door Marc Rogge.

Velzeke 'perceel B1453a'

In de centrale sector van de nederzetting werd het onderzoek van het perceel B1453a verder gezet. In de loop van 2005 kwamen twee sleuven aan bod (sleuven III en IV) Het verdergaande onderzoek bood de mogelijkheid om een aantal werkhypothesen van de vorige jaren te toetsen aan de verdere opgravingen (Deschietter & De Mulder 2005, 176-192). De beide opgravingsvlakken waren gedeeltelijk overdekt door een Gallo-Romeinse laag, rijk aan nederzettingssafval, waaronder zich, net als bij de 2 vorige sleuven op dit perceel het geval was, diverse paalsporen en kuilen schuil gingen.

In totaal konden in de wirwar van archeologische sporen op zijn minst 7 fases onderscheiden worden : In de oostelijke helft van sleuf 3 klimt één spoor op tot in de Late Bronstijd. De oudste, Romeinse sporen gaan terug tot de laat-Augusteïsche tijd, gevolgd door enkele structuren uit de Tiberische periode. De Claudisch-Neronische tijd is dan weer prominenter vertegenwoordigd, zowel op structureel vlak als op het niveau van het vondstenmateriaal. Ook uit de Flavische tijd zijn archeologische sporen aangetroffen. Heel wat van die oudere sporen worden op hun beurt oversneden door structuren uit de 2de eeuw n. Chr., waarbij vooral het eind van de 2de en de eerste helft van de 3de eeuw n. Chr. duidelijk herkenbaar is. De jongste fase bestaat uit een donkergrijze laag die zijn ontstaan vindt omstreeks het midden van de 3de of het 3de kwart van de 3de eeuw n.Chr..

De oudste indicatie voor menselijke activiteit op perceel 1453a bestaat uit een kleine kuil waarin zich enkele scherven handgevormd materiaal bevonden. Op morfologische en technische basis kunnen deze archaeologica in de Late Bronstijd geplaatst worden. De vroegste, Gallo-Romeinse bewoning op de site vindt zijn neerslag in een kuil, die weliswaar in 2006 moet worden afgewerkt, maar waarvan nu reeds, op basis van enkele terra sigillata-fragmentjes kan achterhaald worden dat de opvulling ervan moet hebben plaats gevonden in de laat-Augusteïsche tijd. Centraal in sleuf 3 kwam een grote vierkante kuil aan het licht. Uit de beide secties blijkt dat deze diepe kuil in zijn vroegste fase (ca. 20 – 40 n.Chr.) moet bekleed geweest zijn met houten planken: in de vier hoeken tekenden zich 4 negatieve afdrukken van vierkante pijlers af die tot op een diepte ca. 1,30m onder het afgeschaafde vlak reikten. De onderste vulling bracht een compleet napje in terra rubra aan het licht (Deru type C 8.3) en randfragmenten van een (voorraad)pot met dikke, worstvormige rand. In de Claudische tijd werd wellicht in de gedempte kuil een nieuwe, regelmatig uitgegraven put aangelegd: de humusrijke opvullingslagen bevatten een aantal compleet bewaarde stukken vaatwerk, w.o. een terra nigra beker, een terra nigra bord en een lokaal vervaardigde, handgemaakte pot. Mogelijk gelijktijdig met deze vierkante kuil was ook de grote put (spoor 238) waarvan reeds in sleuf 2 (onderzoek 2004) de helft was opgegraven. De Claudisch-Neronische sporen liggen min of meer verspreid over sleuf 3: 2 regelmatig uitgegraven kuilen aan de oostelijke rand van de werkput brachten een gevarieerd aardewerkensemble uit die tijd aan het licht. De tweede helft van de 2de eeuw n. Chr. en de eerste helft van de daaropvolgende eeuw vertaalde zich in sleuven 3 en 4 zeer duidelijk onder de vorm van structuren van diverse afmetingen (paalsporen, kuilen, greppels) met een uitgesproken humusrijke, donkergrijze tot zelfs zwarte vulling. De meest in het oog springende ontdekking in sleuf 3 deed zich voor in kuil 496: het betrof een rechthoekig uitgegraven put van 1,20m op 1,90m. De structuur in kwestie was aan de binnenzijde

oorspronkelijk bekleed met houten planken en voorzien van een houten plankenvloer : op de bodem, en aan de noordzijde van de noord-zuid georiënteerde kuil waren de verkoolde resten van deze wand- en vloerbekleding als verkoolde resten in situ bewaard gebleven: de planken zelf zaten wellicht ingeklemd tussen 4 hoekpaaltjes waarvan op drie hoeken nog verkoolde stompjes werden aangetroffen. Deze houten constructieresten werden uitvoerig bemonsterd ten einde uitsluitsel te kunnen geven over de aangewende houtsoorten. De stratigrafische opbouw van kuil 496 bestond bovenaan uit grote fragmenten van één (of meerdere) maalsteen (-stenen) in arkose. Daaronder bevond zich een dik en uitermate compact pakket van grote brokken verbrande leem. Onderaan ontdekten de opgravers een concentratie van ijzeren gebruiksvoorwerpen; de meest objecten waren sterk aangetast door corrosie, niettemin konden 2 sleutels en minstens 2 ijzeren vensterroosters herkend worden. Toekomstige conservatie en restauratie zullen ongetwijfeld meer uitsluitsel kunnen geven over de identificatie van de objecten en over de betekenis van dit ijzerdepot. Vermeldenswaard in sleuf IV was de aanwezigheid van een NW-ZO-georiënteerd greppeltje dat misschien een oude erfindeling weerspiegelt : ten oosten van het greppeltje stak een concentratie van kleine, al of niet regelmatig uitgegraven kuilen en grachtjes die ter hoogte van de kwestieuze greppel afbogen naar het noorden toe. Alle sporen met dit merkwaardige verloop dateren uit het eind van de 2de of het begin van de 3de eeuw n.Chr.. In één ervan bevond zich de helft van een (slecht bewaarde) paardenschedel. Deze sterk doorgraven zone wordt in het zuiden afgebakend door een bredere, doch ondiepe grachtvormige structuur die in oostelijke richting overgaat in een diepe kuil (384bis). De georiënteerde, 'planmatige' configuratie van deze sporen wijst vermoedelijk in de richting van een erf- of perceelsscheiding uit die tijd.

Velzeke 'percelen B1367y & 1386a'

In het kader van de uitbreiding van een paardenmanege kon een ruime archeologische sondering in de noordoostelijke sector van de Gallo-Romeinse site uitgevoerd worden.

In eerste instantie werden in het voorjaar twee zoek sleuven van respectievelijk 34m en 11m lang op perceel B1367y uitgegraven in de zone waar de inplanting van nieuwe stallingen voorzien was. In beide zoek sleuven kwam de moederbodem op een diepte van minstens 1m of meer onder het huidige maaiveld aan het licht. In profiel waren diverse lagen zichtbaar. Een bodemkundige studie door prof. Langohr (universiteit Gent) bracht in de tweede zoek sleuf nog een oude landbouwbodem aan het licht, die enkel met ploeg en paard was bewerkt. Het gecontroleerde terrein bevindt zich landschappelijk in een zachte microdepressie met een brede, zachte helling die afloopt van noord naar zuid. Nu afgesneden door de Provinciebaan moet deze microdepressie overgaan in de grotere depressie op de "Kwakkel"-site. Die microdepressie veroorzaakt een nog plaatselijk merkbare waterstuwing. De afwezigheid van menselijke bewoningssporen in deze zone is het gevolg van het nattere bodemkundige karakter.

In de tweede helft van april volgde het onderzoek van de wegkoffer van een nieuwe toegangsweg vanuit het noorden naar de stallingen toe. Daarvoor werd een 3m brede wegkoffer uitgegraven. De lengte van deze sleuf bedroeg 180,80m. Deze uitgraving bood de mogelijkheid om enig inzicht te krijgen in de structuur van de nederzetting in de noordoostelijke sector.

De noordelijke zone van de opgraving ligt op een iets hoger gelegen rug in het landschap. Naar het zuiden toe sluit het terrein geleidelijk aan op de zachte microdepressie die op het aanpalende perceel was waargenomen. De bewoningssporen verdwijnen dan ook in deze zone, die zich over de laatste 50 m van de sleuf uitstrekte. In dit deel van de sleuf zijn een aantal recente verstoringen, gelieerd aan de activiteiten van de vroegere boerderij waargenomen, alsook de restanten van een vroegere landwegel, die bij de herschikking van het landschap door de ruilverkaveling in de jaren 1980 verdwenen is.

De begrenzing van de Gallo-Romeinse nederzetting in de noordelijke sector wordt eveneens aangeduid door een aantal grachten. In tegenstelling tot de "Kwakkel"-sector en het hierboven besproken perceel (C894d) zijn deze grachten relatief breed gespatieerd in het landschap. De diverse grachten zijn over een lengte van 48m traceerbaar in de sleuf. Deze grachten vertonen een ZW-NO-oriëntatie.

Vanaf spoor 7 kwamen in zuidelijke richting pas de eerste effectieve woonsporen, kuilen en paalsporen, van de nederzetting te voorschijn. In de noordelijke grachtenzone werd enkel tussen de grachtengroep 2-3 en 5-6 een omvangrijke leemwinningsput aangetroffen. Deze

dateerde uit de tweede helft van de 1ste eeuw n. Chr. De nederzettingssporen strekken zich uit over een afstand van ca. 60m. Topografisch gaat het terrein daarna over in de al hierboven aangehaalde microdepressie. In die lager gelegen zone ontbreken Gallo-Romeinse sporen. Wel zijn er indicaties van enkele grote recente kuilen die te associëren zijn met de vroegere landbouwactiviteiten op het perceel. Ten gevolge van de beperkte breedte van de sleuf zijn de resultaten relatief beperkt. Toch tekenen zich enkele patronen af. De concentratie aan woonsporen is eerder gering. Ook het vondstenmateriaal uit de afvalkuilen is als schaars en veelal gefragmenteerd te omschrijven. Het is duidelijk dat deze sector zich aan de rand van de Gallo-Romeinse vicus bevond. In het opgravingsvlak tekent zich een rij van paalsporen af met een NW-ZO-oriëntatie. Deze zijn haaks op de grachtstructuren ingeplant. Deze palen strekken zich uit over een afstand van maximaal 7,6m en lijken regelmatig ingegraven te zijn. Mogelijk maken deze deel uit van een houtbouw. Door de relatieve schaarste en de fragmentatie van het nederzettingssafval in de sporen is een scherpe datering niet zo evident. De meeste scherven zijn ruims in de 1ste-2de eeuw n. Chr. te plaatsen. 3de-eeuwse archaeologica ontbreken. Rekening houdende met het feit dat op de "Kwakkel"-site de occupatie ook maar vanaf de vroeg-Flavische tijd aanvangt, lijkt het plausibel te veronderstellen dat deze zone van de vicus vooral in de tweede helft van de 1ste en de 2de eeuw in gebruik was.

Velzeke 'perceel B1364s'

Ten noorden van de Provinciebaan werd in de oostelijke zone van de vicus naast het opvolgen van de bouwwerken op de paardenmanege (zie hoger) ook een verbouwing op de binnenkoer van een privé-woning gecontroleerd. Onder een ouder bouwpuinpakket in deze zone kwam een tamelijk grote structuur aan het licht, waarschijnlijk een leemwiningsput. Deze was minstens 2,90m op 4m groot in omvang en nog 1m diep bewaard. De opvulling bestond uit een homogene donkerbruingrijze, kleiige leem met slechts enkele Gallo-Romeinse scherven.

Velzeke "Kwakkel"

De opgravingen op het "Kwakkel"-terrein vatten aan op 16 maart met het onderzoek van sleuf XIV. Aan de oostzijde van deze sleuf troffen we enkel 6 paalsporen en een kuil aan. De cluster van sporen was op het eerste niveau afgedekt door een ca. 10cm dunne, dondergrijze, humusrijke laag met een circulair grondplan. Of de paalsporen daadwerkelijk deel hebben uitgemaakt van een constructie was moeilijk te achterhalen : ze bevonden zich heel dicht bij elkaar op een NW-ZO-georiënteerde as, en hangen ongetwijfeld samen de oostelijk daarvan gelegen kuil 357. Dit cluster van sporen leverde heel weinig archeologisch materiaal : enkel de retrograde stempel OF.VIRILIS (ca. 80 – 110 n.Chr.) op een Drag. 18-bord wijst op een datering in de late 1ste – vroege 2de eeuw n.Chr.. Het zijn de eerste archeologische structuren die in de zuidelijke helft van het als baanpost geïnterpreteerde enclosure op de "Kwakkel" eenduidig in die periode kunnen gedateerd worden (Deschietter & De Mulder 2005, 196-212).

In het westelijke gedeelte van sleuf XIV kwam opnieuw het verdere tracé van de beide grachten van het enclosure bloot te liggen. De smalste gracht werd in opbouw opnieuw gekenmerkt door een ondiep, komvormig profiel, terwijl de jongste structuur zich als een breder en ook dieper spoor aftekent. Een constant gegeven bij de grote gracht is de concentratie van dakpanmateriaal in de bovenste laag. Parallel met de jongste gracht kwamen ook 9 paalsporen te voorschijn; ze zijn een vervolg van het palentracé dat in 2004 in sleuf XIII te voorschijn kwam. Twee paalsporen uit het lineaire tracé onderscheidden zich van de overige: het betreft grote paalkuilen van respectievelijk 1,02m op 1,17m en 0,9m op 1,74m. De betekenis van deze paalkuilen binnen de palissade is vooralsnog onduidelijk. Naast diverse kleinere paalsporen binnenin het enclosure troffen de opgravers slechts 1 grote en diepe kuil aan. Deze put leverde slechts weinig en uitsluitend kleine aardewerkscherven op. Datering en betekenis van dit spoor is eveneens niet evident.

In april 2004 volgde de uitgraving van sleuf XV. Ook hier constateerden we een gelijkaardig stramien: weinig tot geen sporen in de centrale zone van het enclosure, en de meeste archeologische sporen geconcentreerd tegen de jongste, brede gracht. Opnieuw kwam het verder verloop van de palissade te voorschijn, maar de overige palen behoorden duidelijk toe aan een houten constructie die tegen de palissade stond aangebouwd. Het houten gebouw vertoonde evenwel een asymmetrische opbouw: de westelijke wand deed zich voor als een rij

van ondiepe paalsporen (identiek aan de palissade-palen), terwijl de oostelijke wand gekenmerkt werd door 4 grote paalkuilen. De interpretatie van de bouwtechnische aspecten van deze constructie is niet duidelijk en een reconstructie in opstand lijkt ons niet zo evident. De meeste vondsten in sleuf XV situeerden zich in een ovaalvormige ondiepe kuil ten oosten van de oudste afbakeningsgracht van het grote enclosure. De ontdekking van o.m. een Zuid-Gallische Drag. 27 met de stempel van Patricius liet ons toe de opvulling van het spoor in de Flavische tijd te situeren.

Begin juni werd sleuf XVI machinaal opengelegd. De bevindingen in deze sleuf draaiden hoofdzakelijk rond 2 opmerkelijke structuren. Enerzijds strekte zich vanaf de palissade (of houten muur ter hoogte van de brede, westelijke gracht een NO-ZW lopend tracé van minstens 20 vierkante paalsporen af. Deze palen lagen op regelmatige afstand van elkaar, nl. ca. 1,80m of 6 Romeinse voet. De laatste paal eindigde ter hoogte van de reeds in 2004 gelokaliseerde waterputten in de centrale zone van het enclosure. De palen fungeerden omstreeks de tweede helft van de 2de of eerste helft van de 3de eeuw wellicht als een afsluiting of omheining binnen het grote omgrachte gebied. De meest ongewone vondst in sleuf XVI betrof een cirkelvormige greppelstructuur, met een buitendiameter van 7,30m. Het circulaire spoor situeerde zich in het westelijke uiteinde van de sleuf. Het was geen perfect gesloten cirkel: in het westelijke deel loopt het ondiepe, komvormige grachtje over in een rechthoekige kuil. Zowel de kuil- als grachtvulling leverde weinig dateerbaar materiaal op. De enige chronologische indicatoren vonden we in 2 steenconcentraties op de cirkel die opvallend goed bewaard aardewerk uit de 3de eeuw voortbrachten. Net als bij de 3 overige cirkelvormige structuren die de voorbije jaren binnen het enclosure aan het licht kwamen leverde het onderzoek geen doorslaggevende elementen op die meer duidelijkheid brengen in de exacte functie van dergelijke sporen.

Nabeschouwingen

Het archeologisch onderzoek van 2005 op diverse, verspreide locaties binnen het gebied van de Gallo-Romeinse site bracht heel wat uiteenlopende waarnemingen en informatie voort. De opgravingen naast het Provinciaal Archeologisch Museum (perceel C894d) boden inzicht in de scherpe begrenzing van het zuidelijke occupatieareaal van de vicus d.m.v. grachten. Het fenomeen van dergelijke *fossae limitales* kwam eerder aan het licht in de zuidoostelijke randzone van de vicus (zgn. "Kwakkel"-site). In hoeverre dit systeem van toepassing was op de complete periferie van de nederzetting blijft een onderzoekspunt dat bijzondere aandacht verdient bij verdere opgravingen elders op de site.

In de noordoostelijke uithoek van de vicus (percelen B1367y en 1386a) kwam weliswaar een areaal met geringe sporendensiteit aan het licht, doch uit het onderzoek bleek een duidelijk verband tussen de locatie van de bewoning en de topografische constellatie: er is sprake van een open bewoning waarbij vochtige, micro-depressies vermeden werden als zones voor huisvesting.

In de centrale sector (perceel 1453a) lokaliseerde men voor het eerst duidelijke bewoningssporen die opklimmen tot de embryonale fase van de Gallo-Romeinse vicus, nl. uit de laat-Augusteïsche en Tiberische tijd. Vanuit topografisch oogpunt lag de locatiekeuze voor de hand: de kleine, primaire woonkern kwam tot bloei op het meest dominante punt binnen het grondgebied van de latere vicus. Het lopende onderzoek op dit terrein brengt binnenkort ongetwijfeld meer informatie aan het licht over het materiële karakter (vooral m.b.t. de architectuur) van die vroegste, Gallo-Romeinse bewoning te Velzeke.

Bibliografie

DESCHIETER J. & DE MULDER G. 2005. Het archeologisch onderzoek van de vicus te Velzeke in 2003-2004. Sporen van een baanpost in de zuidoostelijke sector, *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, 12 : 169-218.

Contact

Deschieteer, Johan
Provinciaal Archeologisch Museum – Velzeke
Paddestraat 7
9620 Zottegem
johan.deschieteer@gmail.com

De Mulder, Guy
Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa
Onderzoekseenheid Pre- en Protohistorie
Universiteit Gent
Blandijnberg 2
9000 Gent
guy.demulder@Ugent.be

BOEREN & KRIJGERS OP HET MENAPISCHE PLATTELAND EEN INHEEMSE NEDERZETTING EN EEN VERSTERKING TE KNESSELARE-KOUTER

WIM DE CLERCQ, JOHAN HOORNE & DAVID VANHEE

1 Inleiding

Tijdens de zomer van 2005 voerden de Kale-Leie-Archeologische Dienst en de Vakgroep Archeologie van de Universiteit Gent een archeologisch onderzoek uit op een woon-uitbreidingsgebied te Knesselare. Deze zone wordt verkaveld door Veneco², een ontwikkelaar die ook zijn verantwoordelijkheid opnam in het ultieme beheer van het archeologische erfgoed en voor een substantieel deel van onderzoekskosten instond. Het nieuwe verkavelingsterrein is deels gelegen op een 18,75m hoge, dagzomende kleiheuvel met noordgerichte helling naar de vallei van de Flabbaertbeek toe. Dit voor de regio typisch slecht gedraineerd landschapsdeel maakt deel uit van de tertiaire cuesta Oedelem-Zomergem. Het laagste terreindeel van de onderzoekszone bestaat uit een zandbodem die over ca. 75m breed en 200m lang kon worden aangetoond. Deze iets beter gedraineerde bodem van quartaire oorsprong dekt er de onderliggende tertiaire grind-en kleipakketten voor gemiddeld 60cm dikte af. Het terrein werd over een oppervlakte van 4ha gesondeerd met continue sleuven om de 20m, aangevuld met een verdicht sleuvennet tot 10m breedte in de zones met archeologische indicaties. Dit vooronderzoek leidde tot opgravingen¹ met de ontdekking van een Gallo-Romeins wegtracé, een groot deel van een inheemse Gallo-Romeinse nederzetting en een zeer opmerkelijke, dubbel gepalissadeerde site die als versterking kan worden geïnterpreteerd (Fig. 1).

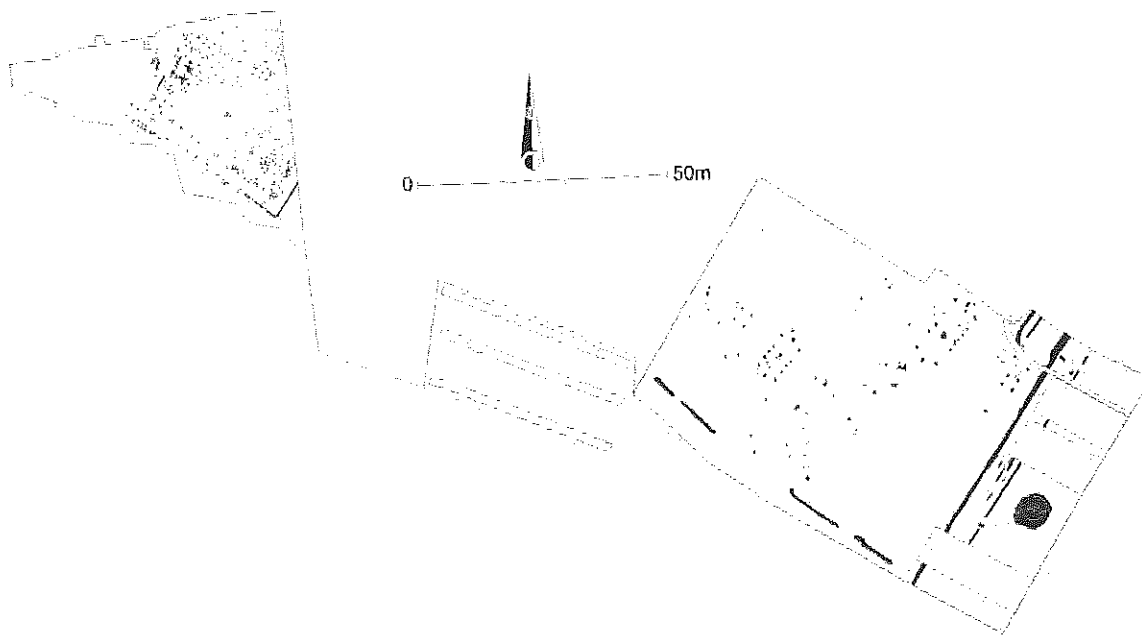

Fig.1: Knesselare-Kouter: algemeen grondplan.

¹ Met dank aan: Joris Angenon, Luc Bauters, Wim Boens, Bart Cherretté, Johan Claeys, Jan Decorte, Adelheid De Logi, Guy De Mulder, Wouter Dhaeze, Sigrid Klinkenborg, Helga Leurqain, Elise Martens, Mark Meganck, Liesbeth Messiaen, Veerle Pauwels, Janina Ooms, Bruno Polfiet, Birger Stichelbaut, Linus Tombeur, Hans Vandewalle, Hannah Vanhaeren, Koen Verboven en Danny Verheyen.

2 Een inheemse boerderij langsheen een wegtracé

Grachtenconfiguraties

Uit het proefsleuvenonderzoek bleek dat een zone van ongeveer 4000m² een dichtheid aan archeologische sporen, voornamelijk palen, bevatte die verder onderzoek rechtvaardigde. Dit gebied werd grotendeels vlakdekkend afgegraven. Tot de grotere ruimte-structurende gehelen die aan het licht kwamen, kunnen een dubbele lineaire grachtconfiguratie met noordnoordoost-zuidzuidwest-verloop en een daarop haaks aansluitend noordwestelijke, naar het noorden afbuigende gracht worden weerhouden. De eerste twee grachten lagen parallel, 6,5m van elkaar verwijderd. De westelijk gelegen gracht was duidelijk breder en dieper aangelegd dan de oostelijke. Dit houdt duidelijk verband met de nabij gelegen nederzetting (infra). Waar deze structuren de lagere terreindelen doorsneden werden de lineaire indrukken van karsporen in de zone tussen beide grachten vastgesteld, wat de identificatie als wegtracé mogelijk maakt. Zowel de grachten als de karsporen bevatten vondsten uit de eerste eeuwen van onze jaartelling: een rand van een mortarium, handgemaakte kookpotfragmenten en een fragment van een glazen recipiënt. Het leidt dan ook weinig twijfel dat deze sporen als een Gallo-Romeins onverhard wegtracé kunnen worden geïnterpreteerd. Deze fenomenen werden voor het eerst herkend door de luchtfotografische observaties van J. Semey; later werden ze in noodopgravings- of geprogrammeerde onderzoekscontext aangetroffen op vele sites in dit deel van Zandig-Vlaanderen, ondermeer vlakbij te Knesselare-Flabbaert (De Clercq & Thoen 1998) en Knesselare-Westvoorde (Vermeulen & Hageman 1997; Vermeulen & Antrop 2001). Het tracé dat hier werd aangesneden is door zijn breedte en lineariteit mogelijk zelfs van bovenlokaal belang. Niet alleen vallen opvallend veel oude perceelsgrenzen in het moderne en premoderne landschap in de zelfde as en het verlengde als deze aangegeven door het tracé. De aangesneden weg situeert zich ook pal in de op GIS-basis ontwikkelde cost-path-analyse voor een interregionale Romeinse wegverbinding tussen het zuiden (Velzeke, Kruishoutem) en het noorden (Maldegem, Aardenburg) (Vermeulen & Antrop 2001). Het digitale hoogtemodel laat ook duidelijk zien dat het tracé en z'n lineair vervolg in het pre-moderne kadaster door de meest geschikte, i.c. drogere zone werd aangelegd. In het oosten wordt het tracé immers door de kleiige heuvels van de cuesta begrensd, in het westen door lagere, natte zones van de Flabbaertbeek. Bovendien lijkt het tracé de vallei van de Flabbaertbeek op haar smalste punt te kruisen.

Aan de W-zijde van het wegtracé, doch haaks erop, sluit een gracht aan die verder verloopt naar het westen, met een lichte afbuiging naar het noordwesten toe. Deze structuur was zeer ondiep bewaard doch op één locatie kan een onderbreking als intentioneel element worden aanzien. De gracht buigt plaatselijk immers wat naar binnen om te eindigen in een zware paal.

Gebouwen en waterput (Fig. 2)

Ten N van deze gracht en ten W van het wegtracé werden verschillende clusters van paalgaten aangetroffen. Deze behoren tot verschillende hoofd- en bijgebouwen die parallel met het wegtracé werden opgericht. Vermits de westelijke van de twee grachten van de zandweg zwaarder werd uitgevoerd dan de oostelijke, kunnen we stellen dat tijdens het onderzoek een deel van een omgreppelde landelijke nederzetting werd aangesneden die langsheen een weg was gelegen. Door het verbreden van de gracht van het wegtracé ter hoogte van de bewoningskern werd de ruimtelijke afbakening van deze laatste extra gemarkeerd. De nederzetting kende minstens twee bewoningsfasen, die telkens gekenmerkt waren door een groot tweeschepig hoofdgebouw en een kleiner gebouw in dezelfde bouwtrant, aangevuld met spiekers.

De gebouwenreeks bestond uit minstens twee grotere, tweeschepige huizen (gebouwen A & B). Verder werden nog de nokpalen weergevonden van twee kleinere gebouwen (gebouwen C & D) en de palen van minstens twee spiekers. Gebouw A mat 15,25 bij 6m en kenmerkte zich door zijn langwerpige nokpaalkuilen op de korte zijden en een grote nokpaal centraal in het gebouw. De wand bestond uit vierkante paaltjes. Gebouw B was 10 bij 5m groot, en vertoonde dezelfde vormelijke kenmerken als Gebouw A.. Beide constructies werden volgens noordnoordoost-zuidzuidwest richting, parallel met het wegtracé gebouwd. Gebouwen C en D werden wellicht in dezelfde bouwtrant opgetrokken maar bleven slechts onder de vorm van hun nokpalen en enkele schaarse wandpaaltjes bewaard. Deze gebouwen waren niet parallel met de weg

opgetrokken en hadden een noordoost-zuidwest oriëntatie. Gebouw C bestond uit drie nokpalen die een totale lengte van 16m overbrugden. Enkele wandpalen lijken aan te geven dat het gebouw zo'n 6m breed was. Gebouw D was kleiner en was bewaard door twee nokpalen die 8m van elkaar verwijderd lagen. Het gebouw bezat een vermoedelijke breedte van ca. 3.5m. De twee vierpalige spiekers waren beide 3 bij 2,75m groot. Het leidt o.i. weinig twijfel dat de nederzetting uit twee fasen bestond, al is hun onderlinge chronologische verhouding wegens gebrek aan oversnijdingen of goed dateerbaar aardewerk onduidelijk. Eén fase onderscheidt zich door gebouwen A en B; vrij goed bewaarde huizen die evenwijdig met het wegtracé werden gebouwd. Een andere fase wordt gekenmerkt door gebouwen C en D; minder diep gefundeerde constructies die niet parallel met de weg werden gebouwd en er dus mogelijk ook niet gelijktijdig mee zijn. In beide fasen komt een groter en kleiner gebouw samen voor. Bovendien blijken de gebouwen uit beide fasen elkaar ook ruimtelijk op te volgen. Het groot gebouw A ligt immers pal ten N van groot gebouw C en het klein gebouw B ligt pal ten W van klein gebouw D; in een tweede bouwfase werden de huizen dus slechts over een kleine afstand verplaatst maar hun richting werd gewijzigd, mogelijk dus door de aanwezigheid van de weg. Tot slot dient zeker nog de vondst te worden aangehaald van een diepe kuil, te interpreteren als een waterput. Deze structuur werd aangetroffen ten oosten van het wegtracé. In het grondvlak tekende ze zich af als een grote ovale verkleuring met doorsnede tussen 8 en 6,5m. Het onderzoek werd door de hoge grondwaterstand hoofdzakelijk uitgevoerd met behulp van een graafmachine. Op een diepte van 60cm onder het opgravingsvlak was de structuur – ditmaal met afmetingen van 6 bij 4m – nog steeds ovaal, maar werd opgemerkt dat er hergravingen hadden plaatsgevonden. Op een diepte van 1,20m onder het vlak werd duidelijk dat de structuur in minstens twee fasen was ontstaan. Een kuil van 2m doorsnede met een diepte van nog 1,5m oversneed een kuil met trechtersvormig profiel. Deze laatste had een diameter van 2,5m en een diepte van ongeveer 3m. De bovenkant van de vulling is erg gelaagd wat op een geleidelijke opvulling wijst. De totale diepte van 4,5m onder het maaiveld en de vorm wijst ongetwijfeld op het gebruik als waterput. Er werden echter geen resten van een beschoeiing aangetroffen, wat niet geheel onlogisch is gezien de zeer compacte, harde tertiaire kleibodem waarbij eigenlijk geen versterking van de wanden nodig is. De functie van de jongere ingegraven structuur is niet met zekerheid vast te stellen. Wellicht gaat het opnieuw om een (poging tot) waterput die mogelijk werd aangelegd in de depressie van het ouder exemplaar.

Vondsten en chronologie

Het archeologische materiaal uit de nederzettingssporen is uitermate schaars. Met uitzondering van een halve handgemaakte kom, een mogelijk opgave-offer uit een wandpaal van gebouw A, betreft het meestal uiterst sterk gefragmenteerd Gallo-Romeins handgemaakt aardewerk. Geen enkel fragment van luxeaardewerk werd aangetroffen op de site, behoudens twee wandscherfjes in gebronsd aardewerk uit twee wandpalen van gebouw A. De weinige typologisch herkenbare scherven behoren ondermeer tot kommen met geprofileerde, naar binnen gebogen en gegladde rand waaronder een exemplaar met een greep, en ook enkele kookpotranden. De eerste genoemde randtypes kwamen eerder al aan het licht in derde eeuwse contexten uit de regio; voornamelijk in Knesselare-Flabbaert en Aalter-Loveld. De waterput bevatte de uiterst sterk aangetaste scherven van minstens 5 potten in handgemaakt aardewerk. Met uitzondering van een schaal met geknikte wand, betreft het de zwaar aangetaste fragmenten van 4 (kook-)potten met naar buiten gebogen rand, al of niet voorzien van gladding op de schouder. Dergelijke potten zijn heel courant op Gallo-Romeinse sites in het NW van de civitas Menapiorum. Het samen voorkomen van deze schervengroep afkomstig van slechts enkele vrij complete individuen, wijst op een intentionele depositie. Enkele wandscherven in terra nigra zouden er verder op kunnen duiden dat deze structuur eerder vroeg dan laat in de Romeinse tijd thuis hoort, doch toekomstige radiokoolstofdateringen zullen hopelijk meer richtinggevend zijn. Vooralsnog kan een gelijktijdigheid van deze put en de naastliggende nederzetting niet met zekerheid worden vooropgesteld.

De site en het inheemse nederzettinglandschap

De aangetroffen structuren behoren duidelijk tot een deel van een omgrachte landelijke nederzetting die gelegen was langs een wegtracé. Van dit nederzettingstype kwamen de laatste jaren bij noodonderzoek in het zandige noordelijke deel van de civitas Menapiorum

enkele fraaie voorbeelden aan het licht. Het betreft ondermeer voor de Midden-Romeinse tijd al of niet omgrepelde (fragmenten van) nederzettingen met houtbouw, aangetroffen in Brugge-Sint-Andries (Hollevoet-Hillewaert 1997-1998), Beernem-Sluis (Y. Hollevoet), Knesselare-Flabbaert (De Clercq & Thoen 1998) en Oostwinkel-Leischoot (De Clercq 2005). Vooral de ca 1 km ten W van Knesselare-Kouter gelegen site Flabbaert uit de 3^e eeuw vertoont opmerkelijke parallellen. Identieke gebouwen werden er immers langs een kleine zandweg opgetrokken. Ook de andere sites vertoonden dezelfde houtbouwvariant; een type van 10 tot 15m lang waarbij de nokpalen aan de korte zijde zeer diep werden ingegraven door middel van langwerpige aanlegkuilen. In sommige gevallen blijft de tweeschepigheid behouden door in het midden van de gebouwen nog een extra nokstaander toe te voegen; in andere worden de krachten verdeeld over 2 of 3 zware wandpalen waardoor een éénschepige constructie ontstaat. Verder grootschalig nederzettingsonderzoek is nodig om dit beeld te verfijnen doch een regionaal gedifferentieerde bouwtrant voor erfgebouwen lijkt zich af te tekenen.

3 Een gepalissadeerde site uit de derde eeuw

Vorm en opbouw (Fig. 2)

Het tweede deel van de opgravingszone Kouter bevatte 301 sporen waarvan de meerderheid paalsporen van opmerkelijk uniforme vorm (vierkanten ca 20cm, meestal tussen 10 en 20cm diep bewaard, een standgreppel en een brandrestengraf. Tot de structurerende gehelen van deze site behoren een palissade en een poortgebouw die volgens noordoost-zuidwestrichting werden aangelegd. De site werd helaas niet volledig aangesneden zodat we ons niet kunnen uitspreken over de exacte afmetingen. Op de enige volledige flank kon een lengte van 35.5m worden vastgesteld. Dit stemt overeen met 1 *actus* of 120 *pedes monetales*. De zuidoostelijke en zuidwestelijke flank vertonen een dubbele gepalissadeerde structuur elk met palen om de 2,5 à 3m en een onderlinge afstand van 2,5m. Tussen beide palenrijen liggen geen andere palen en het vermoeden wordt dan ook gewekt dat hiertussen een aarden berm aanwezig was of dat er zich een platform boven op de dubbele palenrij bevond. Op de overgang van de zuidwestelijke naar de zuidoostelijke zijde en op het onderzochte deel van de zuidoostelijke flank is er een opmerkelijke verzwaring en verandering in het buitenwerk vast te stellen. Aan de buitenzijde evolueert de palissade immers eerst in een gecombineerd systeem van palissade naar standgreppel; de laatste meters voor de hoek aan de zuidzijde vertonen een greppel met tot twee maal toe een onderbreking voor een paal. Hoewel aanvankelijk werd gedacht dat deze greppel oorspronkelijk overal aanwezig was op de zuidoostelijke zijde, maakte de doorsnede snel duidelijk dat dit niet het geval was en dat dit systeem enkel intentioneel voor de zuidoostflank werd aangewend. Het betreft immers een 20cm brede maar tot 50cm diep bewaarde greppel met vage afdrucken van planken. Deze wordt aan de achterzijde geflankeerd door bosjes van telkens een 4 tot 6-tal palen die in afzonderlijke groepjes zonder enige onderlinge oversnijding om de 2.5m de greppel flankeren aan de binnenzijde. Ook hier wordt de afstand van 2,5m met de buitenwand gerespecteerd en werden er geen andere sporen vastgesteld tussen beide structuren. Op de hoek tussen zuidwestelijke en zuidoostelijke richting werd een uitspringende vierpalige constructie gevonden. De verdere evolutie van de palenconfiguratie op de zuidwestelijke-flank sluit aan op een groep van zeer zware palen. Ze bestaan uit telkens twee groepen van palenclusters die uiteen vallen in telkens twee zware palen in het verlengde van de buitenzijde van palissade, en twee telkens kruisvormige configuraties van zware palen in het verlengde van de binnenzijde. Enkele kleinere palen tussenin lijken deze constructie extra te ondersteunen. De onderlinge tussenafstand tussen de palengroepen bedraagt slechts 1.50m in de as van de palissade en ca 2.5m haaks hierop. Een langwerpige vierposten-constructie sluit aan de binnenzijde van het gepalissadeerde areaal aan bij het koppel van kruisvormig geplaatste palen. Omgerekend naar vermoedelijk Romeins niveau werden deze palen ca 1.60m diep in de bodem ingeplant. De configuratie van deze palengroep en ook de diepte roepen parallellen op met poort/torengebouwen van Romeinse "Hoizerdekastelle" (Bidwell et al. 1988). Bovendien lijkt de aansluiting met de palissade het idee te bevestigen dat tussen de twee palenrijen oorspronkelijk wel degelijk een platform of wal heeft gelegen die net als bij de castella met het toren/toegangsgebouw in verbinding stond. Een ander element dat de vorm en verdedigingsstructuur van castella oproept en meer bepaald de functie van een *titulum*, is de vondst schuin voor de ingang van een dubbel langwerpig U-vormig spoor. Bij verdieping bleken hierin palen tegen elkaar aan gezet te zijn.

Binnen het gepalissadeerde areaal werden weinig tot geen herkenbare constructies aangetroffen. De iets lagere gelegen west-hoek van het omgeven areaal bleef zelfs totaal spoorloos. Verder werden op de rest van het omsloten terrein heel wat palen aangetroffen, steeds met dezelfde afmetingen en diepte. Behoudens de palengroepjes die aan de binnenzijde evenwijdig met de greppel werden aangelegd, springen slechts 2 kruisvormig geplaatste groepjes van telkens 4 palen op een oppervlak van 50 bij 50cm in het oog. De functie van deze configuratie ontgaat ons volledig. Interessanter is de vondst van zeker één en mogelijk twee trapeziumvormige geplaatste palengroepen, bestaande uit 10 en 15 palen. Zeker het meer centraal in het omheiden areaal gelegen exemplaar is vrij duidelijk en wordt aan de lange zijde vergezeld van een kleine kuil. Ook hier ontgaat de functie ons voorlopig volledig van, al is de dichte palenzetting enigszins verwant met een horreum; doch anderzijds is de vorm dat minder. Vermelden we tot slot de vondst vlakbij de ingang van een typisch brandrestengraf. Deze structuur was helaas vondstloos, doch de typische inzakkingslaag van houtskool, evenals de rechthoekige vorm laten over de aard van dit spoor weinig twijfel bestaan. Ook in het nabij gelegen profiel werd net buiten de palissade een graf opgemerkt.

Vondsten en chronologie

Gedurende het hele onderzoek viel het op hoe weinig materiële resten van menselijke activiteit op het areaal aanwezig waren. De absolute meerheid van de paalsporen leverden geen aardewerk, metaal of zelfs maar houtskool op. Slechts uit de grote palen van het poortgebouw kwamen wat sterk gefragmenteerde scherven Romeins aardewerk, een stuk gegladde veldsteen en een nagel te voorschijn. Houtskool was ook hier schaars en de nodige stalen voor radiokoolstofonderzoek konden pas na grondig zoek- en zeefwerk worden weerhouden.

Fig.2: Knesselare-Kouter : detailplannen.

Het aardewerk betreft meestal handgemaakte ceramiek waarin enkele randen van kookpotten met vingertopindrukken, een kom en enkele wandscherven met ingegladde versiering vormelijk het meest in het oog springen. Technisch en voor de weinige vormen die er voorhanden zijn, is dit materiaal heel erg verwant met dat van de nabij gelegen inheemse nederzetting, of met het 3de eeuwse handgemaakte aardewerk van de site Flabbaert. Sterk ingegladde versieringspatronen op kookpotten, kommen met gegladde, sterk geprofileerde randen maar ook (diepe) vingertopindrukken op kookpotranden lijken typisch te zijn voor het inheemse aardewerk in de regio tijdens de derde eeuw. Het proportioneel veel voorkomen van handgemaakt aardewerk in de 3de eeuw is overigens een tendens die ook op andere sites in het noordelijke zandgebied werd vastgesteld (De Clercq, 2005). Bij de weinige reducerend gebakken gedraaide scherven vallen een wandscherf met uitgedrukte nopversiering en een randje van een kookpot met fijne indrukken op de lip op. Dit laatste stuk roept parallellen op met het zgn. Kustaardewerk, waarin deze vorm heel erg frequent is in de 3de eeuw. Slechts één scherf terra sigillata kwam uit context te voorschijn. Het betreft een wandscherf in Oostgallisch baksel, meer bepaald uit het atelier van Rheinzabern. Bij afgraving kwam uit het centrale areaal uit de lagen net boven de palen een gelijkaardige scherf aan het licht. Voor een aanvullende chronologische plaatsing werd ook houtskool gedateerd², bij afwezigheid van bot of andere organische materialen. Dateren op houtskool impliceert meteen echter ook de mogelijkheid van een oud-houteffect of post-depositionele effecten. Er werd uit het uiterst schaarse houtskoolaanbod gekozen uit 4 contexten: 1 paal uit de palissade en 3 uit het poortgebouw. Eén staal uit het poortgebouw levert een datering op van $1960 \pm 25\text{BP}$, wat na calibratie in de eerste eeuw AD resulteert. Een op de zeef verzameld staal van een andere paal geeft een datering van $1090 \pm 25\text{BP}$, volop in de middeleeuwen dus, wat volledig in contradictie is met het aardewerk en de andere dateringen. Het betreft hier dus wellicht een gecontamineerd of intrusief brokje. Eén staal uit een zware paal en het staal uit de paal uit de palissade geven echter quasi identieke dateringen van $1765 \pm \text{BP}$ en $1775 \pm \text{BP}$, of gecallibreerd respectievelijk tussen 235-325AD en tussen 225-325AD voor 1 sigma. Deze datering is het meest in overeenstemming met de aanduidingen die het aardewerk aangaf. De 1ste eeuwse datering van één staal kan mogelijk als het resultaat van oud-houteffect worden begrepen en staat in tegenstelling met het aardewerk en de homogeniteit van beide stalen met derde eeuwse uitkomst.

Functie van de gepalissadeerde site

De gepalissadeerde site riep tijdens de opgraving reeds tal van interpretatieve vragen op. Ondermeer de exacte functie en de eventuele gelijktijdigheid met de inheemse nederzetting en het wegtracé staan ter discussie. Gepalissadeerde sites zijn uiterst schaars in Vlaanderen (voor meerdere perioden). De uitzondering en de enige min of meer verwante site is de ritueel geïnterpreteerde site van Wijnegem (Cuyt 1988; Slofstra & Van der Sanden 1987). Er zijn verder enkele kleinere palissades gekend op inheemse nederzettingsarealen in de Leie-Schelde-regio (Vermeulen 1992; De Clercq & Mortier, 2002) doch deze missen de systematiek en omvang waarmee hier te werk werd gegaan. De dubbele palissade, de extra verzwaring aan één zijde, het voor de regio uitzonderlijke gebruik van officiële Romeinse maateenheden en de onmiskenbare verwantschap met *titulum* en toegangs/torengebouwen van Romeinse Holzerdecastella wijzen in de richting van een versterking die op Romeinse voorbeelden is geïnspireerd. Daarentegen zijn het ontbreken van een gracht rondom het areaal of duidelijke barakken aan de binnenzijde, aanwijzingen dat het hier wellicht geen officieel klein legerkamp betreft. Het ontbreken van enige duidelijke binnenstructuur behoudens de enkele palenconfiguraties spreekt ook de werkhypothese tegen als zou dit een soort van versterkte graanopslag kunnen zijn geweest; een optie die echter ook het defensieve element integreert. Anderzijds is de drukke palenzetting en zwaardere verdediging aan één zijde ook van dien aard dat de optie van een verdedigde veekraal uitgesloten kan worden als interpretatie. Ook een ritueel concept van de site houdt volgens ons weinig of geen steek. Ook hier zijn geen materiële aanduidingen zoals deposities of opmerkelijke materiële cultuur voorhanden zoals bv. wél in het gepalissadeerde vierkant van Wijnegem (Slofstra & Van der Sanden, 1987). Ook de vondst van graven vlakbij is op zich geen argument omdat geen gelijktijdigheid kan aangetoond worden en omdat ze in de regio in en naast elke nederzetting voorkomen. Ook het feit dat de enige herkenbare structuur telkens terugvoerbaar is tot het defensieve element lijkt deze hypothese niet de voorkeur te

² Onderzoek M. Van Strydonck & M. Boudin, KIK-IRPA, Brussel

laten geven. In afwachting van de eventuele volledige opgraving van de site, wordt dan ook een interpretatie als versterking uit de periode tweede kwart derde tot eerste kwart vierde eeuw voorop gesteld.

4 Interpretatie

Met het onderzoek op de site Knesselare-Kouter kwam behoudens een typische inheemse nederzetting met twee bouwfases bestaande uit enkele houten gebouwen, ook een wegtracé en een gepalissadeerde versterking aan het licht. Dat de inheemse nederzetting en het wegtracé minstens tijdelijk gelijktijdig waren bleek uit de intentionele verbreding van de gracht van de weg aan de zijde van de nederzetting. De vondst van een versterking parallel met het wegtracé en de zwaardere versterking van deze site op de flank die uitkijkt op het wegtracé, geeft aan dat beiden ook tijdelijk gelijktijdig kunnen hebben bestaan. Een gelijktijdigheid van versterking en inheemse nederzetting kan echter niet worden bewezen.

De versterking dateert uit de overgang van de Hoge naar de Late Keizertijd. Deze onstabiele periode in Noord-Gallië wordt algemeen gezien als de tijd waarin de meeste landelijke nederzettingen op het platteland werden verlaten. De vondst van deze gepalissadeerde site lijkt er echter op te wijzen dat in deze microregio en in het bijzonder langsheen dit wegtracé, nog van enige activiteit sprake was, al blijft de exacte aard hiervan voorsnog onduidelijk. Bij de vondst van versterkte sites uit de Romeinse tijd wordt vaak bijna automatisch een verband gelegd met een officiële legerinstallatie, of toch minstens een directe betrokkenheid van de legeroverheid bij de bouw ervan. Het opwerpen van een versterking is een daad die slechts kan worden gesteld door of met instemming van het Romeinse legergezag of anderzijds, wanneer dit totaal verzwakt of afwezig is. In het eerste geval werpt het leger zelf de site op of verleent er de minstens passief zijn medewerking aan door lokale groepen of milities daartoe de toestemming te verlenen, al of niet in het kader van een gezamenlijke operatie. In het tweede geval kan de site door opstandige elementen worden opgeworpen. Het ontbreken van een (spits-)gracht op de site van Knesselare-Kouter zou zoals hoger aangegeven een contra-indicatief-element kunnen zijn voor de interpretatie als officiële Romeinse legerinstallatie. Anderzijds moet wel worden gesteld dat sommige burgerlijke sites (bijv. *villae*) in de derde eeuw ook van een grachtenstelsel ter verdediging werden voorzien, zonder dat hier een legereenheid in werd gevestigd. De derde eeuw en zeker de tweede helft van deze eeuw is immers bij uitstek een tijd van grote onrust, militaire mobiliteit en regionalisatie (Witschel 2005). In sommige regio's worden reguliere castella opgeworpen of ge(her)activeerd, in andere wordt een algemene militarisatie van het platteland vastgesteld, met de oprichting van lokale milities, gesteund door het officiële gezag. In nog andere gebieden, en in Noord-Gallië in het bijzonder, lijken dan weer de lokale stammenleiders- of clans het recht terug in eigen handen te hebben genomen. Zo verslaat de Menapiër Carausius in 286 in opdracht van Keizer Diocletianus de *bagadae*, groepen van lokale roversbenden samengesteld uit boeren die het recht terug in eigen handen namen en aan het plunderen gingen. Een panegyricus, wellicht Claudius Mamertinus, die schrijft ter lof van Maximianus beschrijft hen expliciet als onervaren boeren die infanteristen imiteren en herders die ruiters nabootsen³.

Officiële interventie of niet, de vormelijke aspecten wijzen er o.i. op dat deze site als een versterking kan worden geïnterpreteerd. De chronologie spreekt deze interpretatie zeker niet tegen. De dubbele palissade, de toegangspoort, het *titulum* uit palen en de opmerkelijke verzwaring van de verdediging voor het stuk dat uitkijkt op het wegtracé zijn o.i. voldoende argumenten om deze hypothese te staven. De vorm van de toegangspoort en het gebruik van officiële Romeinse maateenheden wijzen erop dat de bouwers kennis hadden van Romeinse bouwtechnieken zoals die aangewend werden in officiële Romeinse militaire installaties. Als deze versterking en eventuele gelijktijdige burgerlijke site geïnterpreteerd dienen te worden als een officiële Romeinse controle op een belangrijk wegtracé dat het zuiden met de N-kust verbond of dat het hier een lokale ontplooiing van een door het reguliere gezag gesteunde militia of anderzijds een opstandige (*bagaudae*-)groep betreft, zal een open vraag moeten blijven. Hetzelfde geldt voor de al of niet gelijktijdigheid van de inheemse nederzetting en

³ We beperken ons hier tot één werk mbt *bagaudae*: Drinkwater 1984. De term duikt twee eeuwen later terug op in Zuid-Europa om gelijkaardige roversgroepen te omschrijven.

versterking. In elk geval werpt deze vondst een totaal nieuw en vooral onverwacht licht op activiteiten op het Menapische platteland uit een tijd waarvan tot op heden bijna geen gegevens voorhanden waren.

Bibliografie

- BIDWELL P., MIKET R. & FORD B. (eds), 1988. Portae cum turribus. Studies of Roman fort gates. *BAR-BS*, 206.
- CUYT G., 1988. De uithoek van een Imperium: Het Antwerpse in de Romeinse tijd. In: Brenders F. & Cuyt G. *Van beschaving tot opgraving: 25 jaar archeologisch onderzoek rond Antwerpen*, pp. 63-102.
- DE CLERCQ W. & THOEN H., 1998. Enkele aspecten van de Gallo-Romeinse samenleving in het Meetjesland. Status quaestionis en recent Romeins archeologisch onderzoek in het gebied ten NW van Gent. In: *Vriendenboek L. Stockman, Aalter*, pp. 51-62.
- DE CLERCQ W. & MORTIER S., 2002. Nazareth-Eke. Archeologische begeleiding bij de bouw van de Aquafin-collector Eke, fase 2001. Romeinse nederzettingssporen en een graf bij de Biestebeek. In: *Monumentenzorg & Cultuurpatrimonium, Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen 2001*, pp. 167-169.
- DE CLERCQ W., 2005. Een Gallo-Romeinse nederzetting te Oostwinkel-Leischoot (gem. Zomergem, prov. Oost-Vlaanderen). In: In 't Ven I. & De Clercq W. (eds.) 2005. *Een lijn door het landschap. Archeologie en het vTn project 1997-1998 Archeologie in Vlaanderen, Monografie, 5*, Brussel, deel II, pp. 127-134.
- DE CLERCQ W., 2005. Shaped by tradition. On the persistence of pre-Roman pottery traditions in Northern Gaul. *Rei Cretaria Romanae Fautores Acta 39*, pp. 201-208.
- DRINKWATER J., 1984. Peasants and bagaudae in Roman Gaul. *Classical views, Echos du Monde Antique, 3*, pp. 349-371.
- HOLLEVOET Y. & HILLEWAERT B. 1997-1998: Het archeologisch onderzoek achter de voormalige vrouwengevangenis Refuge te Sint-Andries-Brugge (prov. West-Vlaanderen). *Nederzettingssporen uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen, Archeologie in Vlaanderen VI*, (2002), 191-207.
- SLOFSTRA J. & VAN DER SANDEN W., 1987. Rurale cultusplaatsen uit de Romeinse tijd in het Maas-Demer-Schelde gebied. *Analecta Praehistorica Leidensia 20*, pp. 125-168.
- VERMEULEN F. 1992. Tussen Leie & Schelde. Archeologische Inventaris en studie van de Romeinse bewoning in het zuiden van de Vlaamse Zandstreek. *Archeologische Inventaris Vlaanderen. Buitengewone Reeks I*, Gent.
- VERMEULEN F. & HAGEMAN B., 1997. Een rituele omheining uit de late ijzertijd te Knesselare (O.-VI.). Lunula, *Archaeologia Protohistorica V*, pp. 29-33.
- VERMEULEN F. & ANTROP M., 2001. Ancient Lines in the Landscape. A Geo-Archaeological Study of Protohistoric and Roman Roads and Field Systems in Northwestern Gaul, *Babesch Supplementa, 7*, Leuven.
- WITCHSEL C., 2005. Re-evaluating the Roman West in the 3rd c. AD. *Journal of Roman Archaeology*, pp. 251-281.

Contact

De Clercq, Wim
Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa
Onderzoekseenheid provinciaal-Romeinse archeologie
Universiteit Gent
Blandijnberg 2
9000 Gent
w.declercq@ugent.be

Horne, Johan & Vanhee, David
Kale-Leie Archeologische Dienst
Koetshuis Kasteel van Poeke
Kasteelstraat 26
9880 Aalter
johan.horne@deklad.be
david.vanhee@deklad.be

EEN GALLO-ROMEINS GEBOUW MET PYROTECHNISCHE ATELIERS EN EEN FALLUS IN DE SPIKDORENSTRAAT IN TIENEN

MARLEEN MARTENS, TOM DEBRUYNE, IGOR VAN DEN VONDER & DIRK PAUWELS

De laatste maanden van 2005 werd in de Spikdorenstraat in Tienen een kleine noodopgraving uitgevoerd door het VIOE en de Erfgoedste Tienen. Het bodemarchief werd bedreigd door de plannen voor de aanleg van een appartement met ondergrondse garage. Het terrein was gelegen in het centrum van de vicus en in de buurt van de middeleeuwse omwalling. De eigenaars, die tevens ook bouwheer waren (firma Durebo) voorzagen na overleg tijd voor de opgravingen en stonden in voor de kosten van de graafmachine. Het eigendomsrecht van de vondsten werd overgedragen aan de Erfgoedste Tienen.

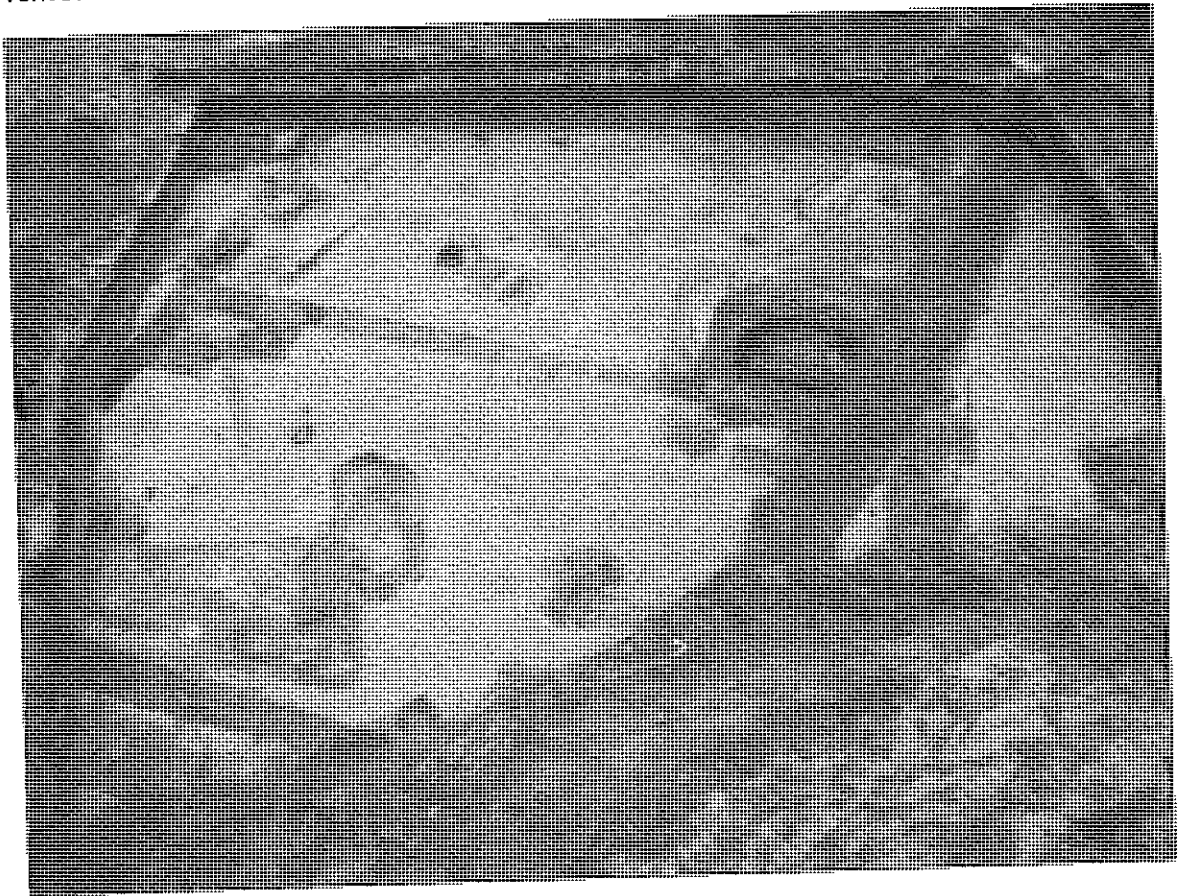

Fig. 1: overzicht van de opgraving Spikdorenstraat, Tienen.

Bij de opgravingen werden de overblijfselen van een gedeelte van een groot stenen gebouw aangetroffen. De muren van het gebouw waren in de vroege middeleeuwen reeds uitgebroken. Binnenin het gebouw werd een lemen vloer met een aantal oventjes van verschillende types aangetroffen. De vloer werd een aantal keren opgehoogd, waarbij telkens nieuwe oventjes werden aangebracht. Het gaat om bronsgietersoventjes, smidshaarden en glassmeltovens. We hebben het afval van deze specifieke ambachten kunnen onderscheiden met behulp van Prof. Degryse. Gemeenschappelijk zijn de verglaasde brokken van haarden en koepeltjes. Rondom de oventjes werden kuilen met afval van bronsgieters gevonden: smeltkroesjes, slakjes en bronsschilfers. Op de vloer rond de oventjes werden ook kapotte bronzen voorwerpen aangetroffen die dienden om te hersmelten. In de Romeinse tijd werd brons namelijk vaak gerecycleerd. Naast afval van de bronsgieter werden talrijke smeedslakken teruggevonden. Opvallend is ook de aanwezigheid van talrijke mosselschelpen in bijna alle kuilen van de opgraving. De fijne kalk verkregen bij het fijnmalen van de schelpen kon gebruikt worden bij

het smelten van het brons en bij het aanzuiveren van het ijzer door het behameren. De fragmenten van vaten in zgn. Waaslands aardewerk in enkele afvalkuilen kunnen misschien in verband gebracht worden met import van mosselen van het kustgebied. Voor de glasproductie zijn er minder aanwijzingen. Het gaat voornamelijk om glasscherfjes, mogelijk om te recycleren en enkele proppen gesmolten zuiver glas.

Fig. 2: De locatie van de aardewerken fallus in detail.

Tot ieders verbazing werd in de wand van de grootste oven een fallus in aardewerk aangetroffen. Het voorwerp werd duidelijk opzettelijk in de wand van de oven ingedrukt. De fallus is 12 cm lang en werd bijzonder natuurgetrouw voorgesteld. Het gaat om de gietsluit van een kruik of kan, die als offer in de structuur van de oven werd opgenomen. Verder onderzoek heeft uitgewezen dat fallussen in de Romeinse tijd vooral een kwaadafwerende functie hadden. Zij worden in heel het Romeinse Rijk in uiteenlopende contexten teruggevonden. Het gaat hier waarschijnlijk om een ritueel om een voorspoedig ambachtelijk proces te begunstigen. Eventueel zou het ook kunnen gaan om een vruchtbaarheidswens of een liefdesperikel dat men via een bezwering probeerde op te lossen. Rituelen, bezweringen en hekserij waren schering en inslag in de Romeinse tijd. Hiervan getuigen ontelbare antieke bronnen. Een soortgelijke fallus werd ook aangetroffen in het Romeins tempelcomplex van Grand-Hallet. In Tongeren werd enkele jaren geleden een plaatje in ceramiek met een fallus in reliëf opgegraven.

Contact

Martens, Marleen
Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed
Phoenixgebouw
Koning Albert II laan 19, bus 5
1210 Brussel
marleenmartens@hotmail.com

Pauwels, Dirk
Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed - Buitendienst
Jekerstraat 10
3700 Tongeren

Van den Vonder, Igor
Erfgoedsite Tienen
Grote Markt 3
3300 Tienen

Debruyne, Tom
Erfgoedsite Tienen
Grote Markt 3
3300 Tienen
tom.debruyne.toreke@skynet.be

DWARS DOOR HET ROMEINSE LANDSCHAP. RESTEN VAN EEN NEDERZETTING, AKKERSYSTEMEN EN BEGRAVINGEN OP HET AQUAFINTRACÉ AALTER-BRUG – KNESSELARE

JOHAN HOORNE, DAVID VANHEE, NELE EGGERMONT & JAN DECORTE¹

1. INLEIDING

Van 3 november tot en met 2 december 2005 begeleidde de Kale-Leie Archeologische Dienst² de grondwerkzaamheden op het Aquafintracé tussen Aalter-Brug en Knesselare (HOORNE et al. 2006). Na de eerste werfcontroles op de 10m brede strook van het ongeveer 2km lange traject bleek dat maar liefst 7 archeologisch interessante zones waren aangesneden. Om deze binnen een aanvaardbaar tijds kader te kunnen vrijwaren besliste Aquafin n.v. na onderhandeling om 2 projectarcheologen in dienst te nemen voor de laatste 2 weken van het terreinonderzoek en een deel van de verwerking.

Het traject ligt tussen de Stekelhoek in Knesselare en de Weststraat te Aalter-Brug in het westen van de provincie Oost-Vlaanderen. Bodemkundig gezien doorsnijdt ze in Knesselare matig droge tot lemig zandige gronden (Zcg en Sch) met hier en daar een nattere zone; in Aalter – dicht naar de Kale toe – betreft het eerder nattere lemige bodems (Sdh, Sdp en Lep). De zone was archeologisch niet goed gekend maar situeerde zich wel in een bredere regio die voor de meeste periodes archeologisch goed gedocumenteerd is, het project vormde m.a.w. een ideale testsleuf door het archeologisch ongekende landschap binnen een breder bekende regio.

Op het 2km lange tracé kwamen sites uit de Late IJzertijd tot en met de volle Middeleeuwen en recentere periodes aan het licht. Het merendeel valt echter te dateren in de Romeinse periode, waarbij een concentratie in het noordelijke deel van het onderzoeksterrein opvalt.

2. RESTEN VAN BEGRAVINGEN

De meest zuidelijke zone met vermoedelijk Romeinse grondsporen – zone VIa – bestond uit 2 brandrestengraven. De bodem is natte leem. Bij het blootleggen van spoor AAL-AQ-05/VIa.1 viel onmiddellijk de erg houtskoolrijke vulling op. Het ging om een min of meer rechthoekig spoor met afmetingen 58 bij 87cm, met een zeer onregelmatige bodem op gemiddeld 15cm diepte. In de zwarte houtskoolrijke vulling bevond zich centraal een zandige lens. Naast enkele kleine verbrande botsplinters werden ook 2 passende dikwandige eveneens zwaar verbrande scherven gerecupereerd. Op 22,5m ten noorden bevond zich een cirkelvormig tot afgerond rechthoekig spoor (AAL-AQ-05/VIa.2) met diameter 154cm. De bodem was vrij vlak, maar ondiep, met opnieuw een houtskoolrijke vulling. Hoewel een zekere datering ontbreekt, vermoeden we toch dat de brandrestengraven naar analogie met beter gedateerde vondsten uit de regio in de Romeinse periode te plaatsen zijn.

Een minder zekere vondst die mogelijk ook binnen de funeraire 'architectuur' valt, vonden we in de meest noordelijke zone I. De laatste resten van een ondiepe circulaire greppel (KNES-AQ-05/I.1) met diameter 3,5m werden opgemerkt tussen de rupssporen van de kraan en vormde zo de eerste vondst van het traject. Deze maximaal 25cm brede en 10cm diepe greppel leverde geen enkel dateerbaar materiaal op, noch aardewerk, noch houtskool. Het blijft dus bij gissingen, maar één van de denkpijlers is dat het ooit onderdeel vormde van een inheems Romeinse begraafplaats. Het is echter zeker niet uit te sluiten dat het om een ouder spoor uit de Metaaltijden zou gaan.

¹ Met dank aan Wim De Clercq (UGent) voor het onderzoek en de determinatie van het aardewerk

² www.deklad.be

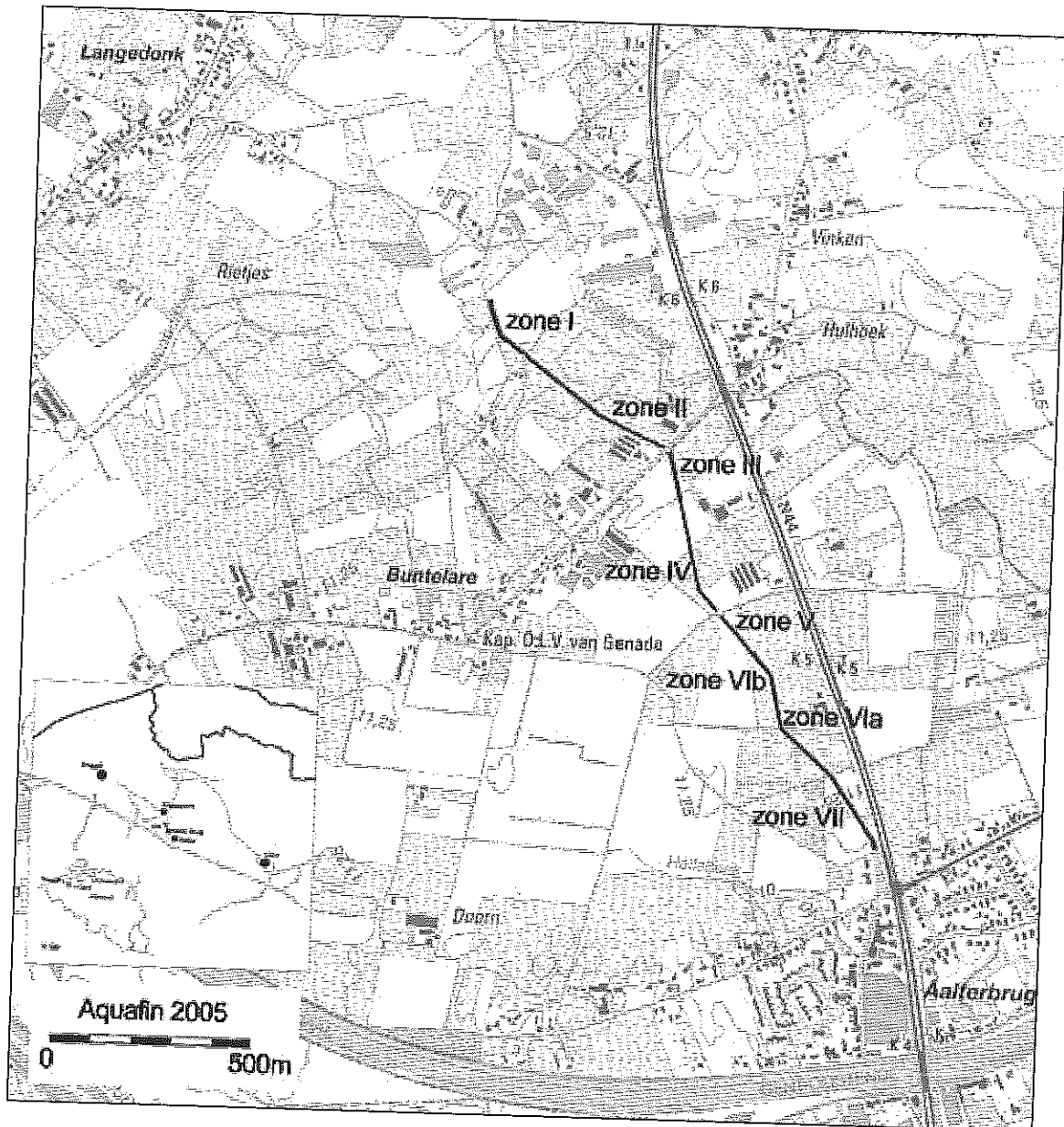

Fig. 1: Het Aquafintracé tussen Aalter-Brug en Knesselare

3. AANGESNEDEN AKKERSYSTEMEN EN OFF-SITE-FENOMENEN

Over het hele grondgebied van Knesselare (zones I en II, en daartussen) en het noorden van het grondgebied Aalter (zone III) werden grachten aangetroffen die vermoedelijk Romeins zijn. In zone I bevonden zich een drietal parallelle NO-ZW exemplaren, terwijl tussen zone I en II 2 parallelle NW-ZO grachten die vlak bij elkaar lagen. Haaks daarop werd zone II afgesloten met weerom 2 evenwijdige NO-ZW grachten, en ten zuiden van zone II bevonden zich een 7-tal grachten met verschillende oriënteringen.

De eerste zone op grondgebied Aalter (zone III) bestond uit een aantal grachten die haaks op en evenwijdig aan elkaar georiënteerd zijn, min of meer volgens de bovenstaande windrichtingen. Daarnaast werden ook wat paalsporen aangesneden. In het zuiden van zone III werd een ingangssysteem opgemerkt. Een gracht stopte duidelijk en vond in zijn verlengde op 4m een paalspoor, terwijl 3m haaks hierop uitspringend opnieuw een gracht met lengte 6m zich situeert. Langs een zijde van de vermelde gracht bevonden zich 2 vierpalige spiekers met respectieve zijdes van 3,5 en 3,3m.

Deze zogenaamde *off-site*-fenomenen, zowel de talrijke grachten als de paalsporen en gebouwen behoren wellicht tot een akkersysteem op de lagergelegen gronden rond de nederzetting van zone II. De brandrestengraven van zone VIa liggen er te ver van af om er zinvolle uitspraken over te doen, maar de circulaire structuur van zone I zou kunnen, tenminste mocht ze Romeins zijn, binnen dit systeem opgenomen zijn.

4. DWARSDOORSNEDE VAN EEN NEDERZETTING

4.1. GRACHTEN, PALEN EN KUILEN

Zoals hierboven reeds vermeld, werd op zone II een nederzetting doorsneden. Over een zone van ruwweg 30m lang en 10m breed werden talrijke paalsporen, kuilen en zelfs de brede trechterkuil van een waterput herkend. Op het hoogste deel van de nederzettingszone (de meest noordelijke helft) bevonden zich eveneens de meeste paalsporen, terwijl vlak op de lichte helling de waterput werd aangelegd. In het noordwesten werd de zone afgesloten door 2 evenwijdige NW-ZO georiënteerde grachten op 5m van elkaar. In het zuidoosten is er opnieuw een afsluiting door een ditmaal W-O georiënteerde gracht, mogelijk bevond zich opnieuw op eenzelfde afstand als in het noordwesten een tweede gracht die minder diep bewaard was. De grachten in het hierboven beschreven hoofdstukje behoren wellicht tot het perceleringssysteem van deze nederzetting. Deze laatste vinden we trouwens niet toevallig terug op de hoogste zandige opduiking in het omliggende landschap.

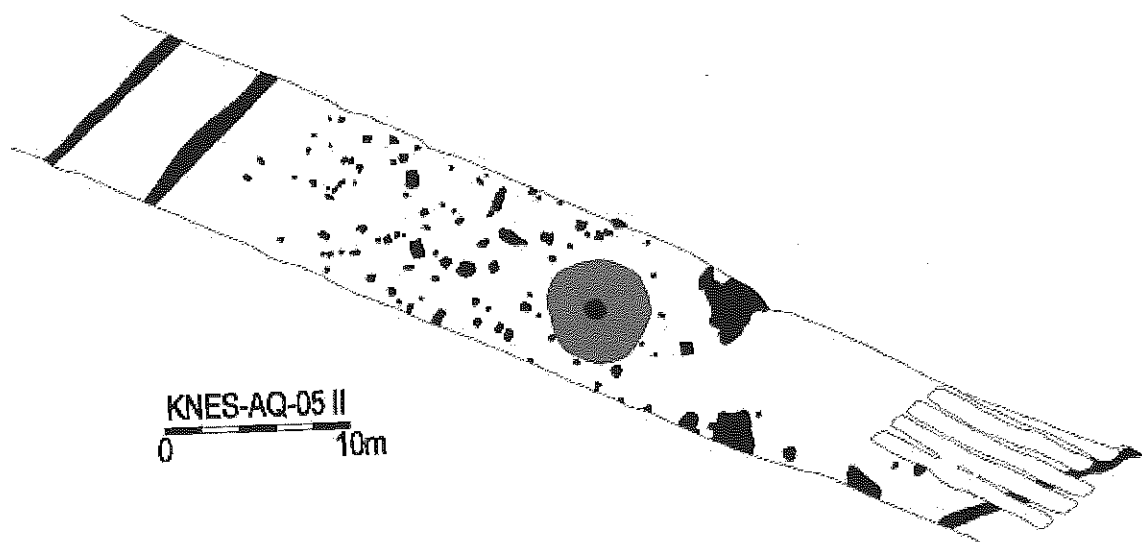

Fig. 2: Nederzettingssporen op zone II.

Door de beperkte breedte van de sleuf – slechts 10m – konden uit de talrijke paalsporen geen gebouwen gereconstrueerd worden. Toch vermoeden we dat er ontegensprekelijk delen van gebouwen aanwezig moeten zijn, aangezien een aantal diepe funderingspalen wel erg sprekende gelijkenissen vertonen. Uit de kleine 100 paalsporen en kuilen werd wat archeologisch materiaal gerecupereerd. Het bestaat hoofdzakelijk uit vaatwerk en dakpannen. Behoudens wat nagels en de kop van een bronzen haarspeld, kwamen er geen metalen vondsten aan het licht. Het aardewerk omvat gefragmenteerde stukken van potten die duidelijk niet in primaire context werden gedeponneerd. De meeste scherven kwamen overigens aan het licht in enkele grotere paalsporen, en dateren wellicht het in onbruik raken van deze structuren. Behalve een forse component regionaal vervaardigd handgemaakt tot nagedraaid aardewerk (kookpotten, bord, kommen), vallen onder het ceramische spectrum ook enkele typische importen op die ons ook toelaten om de site beter te dateren. Het gaat hem om enkele fragmenten van 2e en 3e eeuwse luxe-waar zoals geverniste waar uit de Keulse ateliers en terra sigillata uit Rheinzabern. Enkele kruiken van het zgn. "Scheldevallei-type", mortaria uit Bavay en

een rand van een Zuidgallische wijnamfoor van het type Gauloise 4 / Pélichet 47 spreken deze datering niet tegen en kunnen onder importen van gewoon aardewerk worden ondergebracht.

4.2. DE BOOMSTAMWATERPUT

Naast het kluwen van andere nederzettingssporen in zone II werd er aan de rand ervan, net op de helling, een waterput onderzocht (KNES-AQ-05/II.86). De aanlegtrechter lag als bij wonder centraal in de 10m brede sleuf, hij was rond van vorm met een diameter van 6m., en omgeven door een cirkelvormige rij paalsporen. Centraal was er een ovale, iets donkere kern aflijnbaar met een diameter van ongeveer 1,6m.

Aangezien de grondwatertafel hoog stond, werd er besloten om de voor de werken noodzakelijke langsdrainage reeds te laten plaatsen. Zo werd het helaas onmogelijk om de aanlegtrechter in zijn totaliteit te onderzoeken. In eerste instantie werd de aanlegtrechter in vlakken laag per laag verdiept. Op 1,2m dieper dan het oorspronkelijk opgraafvlak werd het eerste hout van de beschoeiing opgemerkt. Na het intekenen werd een dwarscoupe uitgezet tot op het onderste niveau van de beschoeiing.

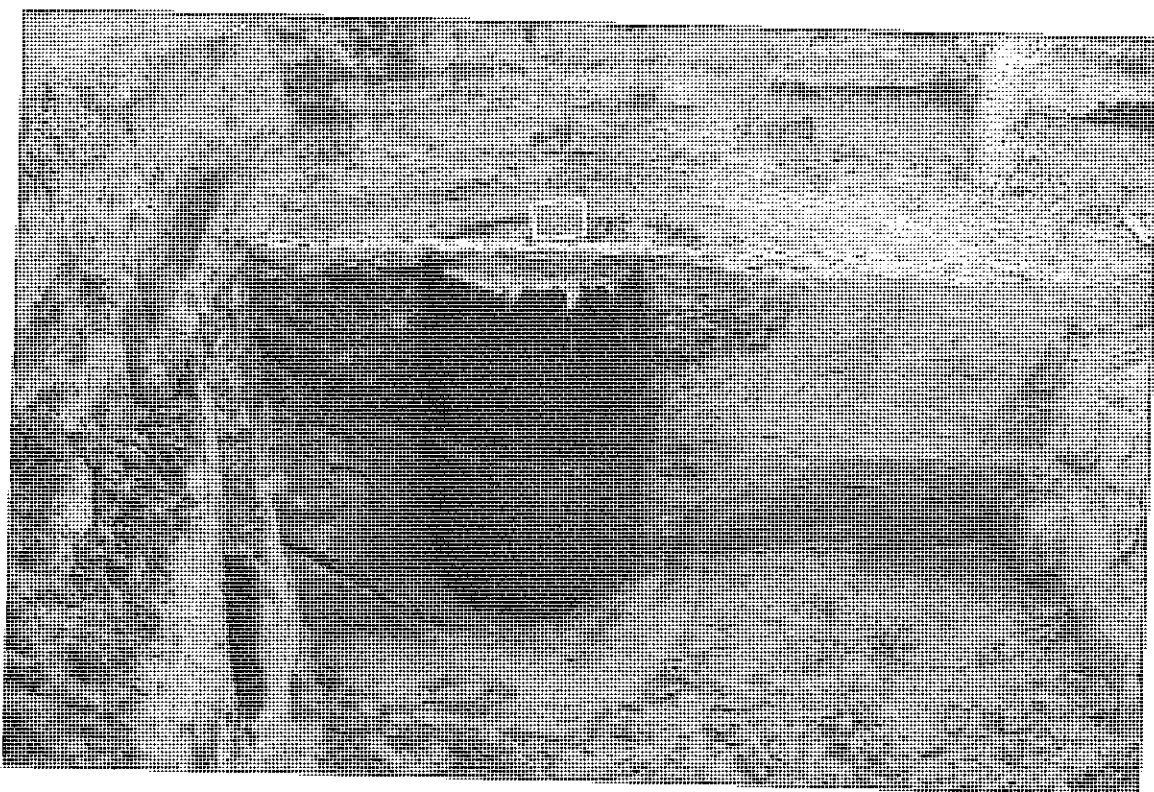

Fig. 3: De boomstamwaterput KNES-AQ-05/II.86 in zone II.

De verrassing was groot toen bleek dat deze bestond uit een onderaan goed bewaarde uitgeholde boomstam. De beschoeiing bestond uit twee delen. Een bovenste trommel van ongeveer 80cm hoogte was zeer slecht bewaard, wellicht door de schommelende watertafel. De onderste trommel was echter in uitstekende conditie. Het ging om een stuk eik, dat in één deel werd uitgehold en in de waterput werd geplaatst. De hoogte van die beschoeiing was ongeveer 1,4m. In doorsnede was ze ovaal van vorm met buitendiameters van 1,3 tot 1,5m. De dikte van de wand, met bewaarde schors, bedroeg gemiddeld een 15 à 20cm. Blijkbaar was de boomstronk omgekeerd in de put geplaatst, dus met het breedste deel naar boven, een vrij logisch verklaarbaar en vaak voorkomend fenomeen. Het plaatsen van de stronk met de smalste kant naar onder is eenvoudiger omdat de aanlegkuil dan minder breed moet worden uitgegraven. Tussen de bovenste en de onderste trommels zaten enkele spietjes hout die ze op hun plaats dienden te houden. De onderkant van de waterput bevond zich op ongeveer 3,80m onder het huidige maaiveld.

De aanlegkuil was in doorsnede trechtervormig en werd vrij snel terug dichtgeworpen. Langs de onderste boomstam zaten twee houten stammetjes van 10 à 15cm doorsnede geklemd tussen

de wanden van de kuil. Ze werden mogelijk achtergelaten bij het installeren of om de onderste trommel op zijn plaats te houden.

De sedimentatie van de put is vrij karakteristiek. Bovenaan is ze enorm gelaagd, met een afwisseling tussen sterk organische kleiige en zandige bandjes. Vlak daaronder zat een 40cm hoge, donker organisch en licht kleiig pakket, gevolgd door een zandig niet gelaagd pakket. Onderaan in de vulling, op 30cm van de onderkant van de boomstam bevond zich een plaat van 5cm dik, achtmaal geperforeerd met verschillende gaten van ongeveer 5cm in doorsnede.

Er zijn verschillende vondsten in de putvulling aangetroffen. In het onderste zandige pakket zat een cirkelvormige band metaal, mogelijk een restant van een puttemmer. De opgave van de put gebeurde in of na de derde eeuw. Diagnostisch hiervoor zijn vondsten uit de bovenste vullingslagen zoals een randfragmentje van de terra sigillata beker Dr33 van Oost-Gallische makelij, een wandfragment in hetzelfde baksel en vooral een fragment van een metaalglabeker uit Trier. Ze kwamen aan het licht samen met wandscherven in handgemaakt aardewerk, wat kruikwaar uit Bavay en een wandscherfje in terra nigra. Ook een fragment van een maalsteen werd er in aangetroffen. Uit de aanlegtrechter kwam minder materiaal te voorschijn. Het betreft opnieuw hoofdzakelijk handgemaakte wandscherven, 2 randjes van kookpotten in hetzelfde aardewerk en een blokvormige rand van een kruik in zgn. Scheldevalleibaksel. Deze vondsten laten geen nauwkeurige datering toe. Met het oog op verder natuurwetenschappelijk onderzoek werd de vulling uitvoerig bemonsterd, waarbij alvast enkele dekschildjes van kevers werden opgemerkt.

Dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd door Kristof Haneca van de UGent, waarvoor dank, leverde voorlopig nog geen exacte datum op. De leeftijd van de eik bij het vellen was wellicht tussen 245 en 355 jaar. Ondertussen werd een klimopwortel die nog aanwezig was op de schors van de onderste boomstam in situ, gedateerd met behulp van de ¹⁴C-methode. Deze gaf als resultaat 1890 ±30 BP⁴, wat met 68,2% zekerheid een datering tussen 65 en 140 n.C. oplevert. Met 95,4% zekerheid valt deze tussen 50 en 220 n.C.

Monolyxe boomstamwaterputten komen in Vlaanderen uit de Romeinse periode praktisch niet voor. Slechts 1 geval te Antwerpen is ons bekend (ANSEEUW 1987: 233). Een uitgeholde boomstam als beschoeiing is sowieso een zeldzaamheid. Anseeuw maakt in zijn studie melding van 11 exemplaren uit de Gallo-Romeinse periode. Hij vernoemt putten te Antwerpen, Donk, Haacht, Meerhout, Ophoven, Ranst, Rosmeer, Steendorp, Vorselaar en Wijnegem (ANSEEUW 1987). Het gaat daarbij wel grotendeels om weinig gekende voorbeelden. Van de gepubliceerde exemplaren zijn de meeste opgedeeld in segmenten. In een recentere inventaris worden geen nieuwe exemplaren vernoemd (DE WANDEL 2004). Op een totaal van een 400 tot 500 gekende exemplaren vormen 11 beschoeiingen een peulschil. Voor de Metaaltijden zijn in België geen exemplaren gekend (HOORNE 2004), terwijl ze in de Middeleeuwen wel blijken voor te komen, bijvoorbeeld te Kasterlee (WOUTERS et al. 1996).

De diameter van de 11 boomstamwaterputten uit de Gallo-Romeinse periode varieert tussen 55 en 160cm, terwijl de diepte tussen 3 en 4m onder het maaiveld bedraagt, en de bewaarde hoogte zich tussen 110 en 200cm situeert (ANSEEUW 1987 : 235). De waterput van Knesselare – Aquafin vormt daarop geen uitzondering, maar neigt wel naar de grote kant.

Geperforeerde bodemplaten zijn evenzeer een curiosum. Uit de Romeinse periode kennen we gelijkaardige systemen, bijvoorbeeld te Oudenburg waar een 3^e-eeuwse vierhoekige waterput op de bodem 2 planken met elk een rij perforaties bevat (VANHOUTTE in druk); en te Wijnegem – Steenakker waar eveneens een plankvloer met doorboringen ontdekt werd (CUYT 1999)⁵. Deze bodemplaats diende wellicht als filter om snelle verzanding en/of het putten van modderig water tegen te gaan. Het is een systeem dat ook vaak in andere vormen voorkomt, zoals de laag veldstenen op de bodem van de waterputten te Aalter – Langevoorde (mededeling W. DE CLERCQ).

5. INTERPRETATIE

De archeologische begeleiding van het Aquafin tracé tussen Knesselare en Aalter-Brug was een unieke kans om een dwarsdoorsnede te maken van het landschap en zijn historiek te onderzoeken. Een belangrijk aandeel in de aangetroffen sporen betrof deze uit de Romeinse

⁴ Uitgevoerd door MARK VAN STRYDONCK van het KIK, KIA-29184

⁵ Andere voorbeelden zijn de vinden in (ANSEEUW 1987)

periode, waarbij alle facetten – zowel grafcontexten, off-site als on-site fenomenen werden aangetroffen en onderzocht. De absolute blikvanger was een vrij goed bewaarde waterput met als beschoeiing een uitgeholde eik die onderdeel vormde van een 2e-eeuwse nederzetting. Daarmee wordt een waardevolle aanvulling bekomen van de kennis van het Gallo-Romeinse nederzittingslandschap in de buurt. De chronologie en de aard hiervan is overigens heel divers. Zo werd eerder in Aalter-Langevoorde, onmiddellijk ten zuiden van het tracé een erf uit de vroeg-Romeinse tijd onderzocht (DE CLERCQ & MORTIER 2003). Even ten oosten kwam op Knesselare – Westvoorde een vierkante omgreppelde structuur aan het licht uit de IJzertijd (VERMEULEN & HAGEMAN 1996). Een kuil die in de onmiddellijke nabijheid werd gevonden, wijst erop dat de ritueel geïnspireerde activiteiten er gewoon verder gingen in de eerste eeuw van onze jaartelling. Een gelijkaardige continuïteit van rituele en funeaire aspecten kwam aan het licht op de sites van Ursel – Rozestraat (BOURGEOIS et al. 1989) en Ursel – Konijntje (BUNGENEERS et al. 1987). Typische boederij-erven werden ook gevonden ten noorden van het onderzoeksgebied te Knesselare – Flabbaert (DE CLERCQ & THOEN 1998) en nog dichterbij op Knesselare – Kouter (dit volume). Beide sites geven duidelijk aan dat de landelijke bewoning in dit gebied zeker niet ophield te bestaan voor het midden van derde eeuw.

Met deze lukrake landschapsdoorsnede werd een even willekeurige doorsnede gemaakt door een vanuit diachronisch perspectief gezien druk gecultiveerde zone. Vooral de Gallo-Romeinse periode springt hierbij sterk in het oog. Reeds eerder werd bij opgravingen, veldprospecties en luchtfotografisch onderzoek opgemerkt dat de vlakke, zandige zone ten noorden van de vallei van de Durme (nu Brugse Vaart) en ten zuiden van de hogere, klei-rijke cuesta vaak als nederzittingsgebied werd uitgekozen tijdens meerdere perioden (BOURGEOIS & ROMMELAERE 1991; DE CLERCQ & THOEN 1997; DE CLERCQ 2003). Deze vrij gemakkelijk draineerbare zandgronden, en zelfs de wat nattere varianten zo blijkt uit het onderzoek, werden duidelijk verkozen boven de hogere maar nattere en moeilijk te bewerken kleigronden. Deze laatste werden soms wel bewoond, zij het op plaatsen waar een dun zanddek het tertiair bedekte, of voor tijdelijke en/of specifieke activiteiten zoals kleiwinning of misschien houtkap. De opvolging van de collectorwerken in dit gebied toont duidelijk het onderzoekspotentieel aan dat deze regio op de transitie tussen verschillende landschappen kan bieden. Meteen ligt hierin ook een grote uitdaging naar beheer toe.

BIBLIOGRAFIE

- ANSEEUW J., 1987 (Onuitgegeven). *Gallo-Romeinse waterputten in Vlaanderen. Een Status Quaestionis*, licentiaatverhandeling, Universiteit Gent.
- BOURGEOIS J., SEMEY J. & VANMOERKERKE J., 1989. Ursel. Rapport provisoire des fouilles 1986-1987. Tombelle de l'âge du bronze et monuments avec nécropole de l'âge du fer. Gent (= *Scholae Archaeologicae* 11)
- BOURGEOIS J. & ROMMELAERE J., 1991. Bijdrage tot de kennis van het Meetjesland in de metaaltijden. De opgravingen te Ursel (1985-1989) en Aalter (1989-1990). *Appeltjes van het Meetjesland. Jaarboek van het Heemkundig Genootschap Meetjesland* 42 : 59-88.
- BUNGENEERS J., DELCOURT A. & ROMMELAERE J., 1987. Excavations at Ursel (East-Flanders) 1985-1986. Prehistoric occupation and Roman cemetery. Gent (= *Scholae Archaeologicae* 7)
- CUYT G., 1999. Romeins gebouw en waterputten in Wijnegem 'Steenakker'. *Jaarboek AVRA* 1999 : 59-66.
- DE CLERCQ W., 2003. L'habitat gallo-romain en Flandre-Orientale (Belgique). Essai de caractérisation après 10 années de fouilles dans la civitas Ménapiorum et Nerviorum (1990-2001). *Revue du Nord – Archéologie de la Picardie et du Nord de la France* 85, 353 : 161-179.

DE CLERCQ W. & MORTIER S., 2003. Een inheems-Romeinse nederzetting (Ferme Indigène) uit de augusteïsch-tiberische tijd en off-site activiteiten uit de periode 60-260 AD: bilan van het noodonderzoek op het industrieterrein Aalter-Langevoorde (O.-VI). 1999-2001. *Romeinendag, Leuven 8-2-2003* : 21-26.

DE CLERCQ W. & THOEN H., 1997 (Onuitgegeven). De Gallo-Romeinse aanwezigheid in het Meetjesland. Een studie op basis van intensieve en multi-disciplinaire prospectie (1996-1997). Onuitgegeven Rapport Universiteit Gent / Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen.

DE CLERCQ W. & THOEN H., 1998. Enkele aspecten van de Gallo-Romeinse samenleving in het Meetjesland. Status quaestionis en recent Romeins archeologisch onderzoek in het gebied ten NW van Gent. *Vriendenboek L. Stockman* : 51-62.

DE WANDEL T., 2004 (Onuitgegeven). *Watervoorziening tijdens de Gallo-Romeinse periode een inventaris van Gallo-Romeinse waterputten in Vlaanderen*. Boek II. Licentiaatverhandeling, Universiteit Gent.

HOORNE J., 2004. Waterputten uit de metaaltijden in België. *Ghent Archaeological Studies I* : 71-83.

HOORNE J., VANHEE D., EGGERMONT N. & DECORTE J., 2006 (Onuitgegeven). Archeologische opvolging Aquafintrace Aalter-Brug – Knesselare fase 1 A. 3 november – 2 december 2005. Poeke, 35p. (= *KLAD-rapport 1*)

VANHOUTTE S., in druk. Het Romeinse castellum in Oudenburg. Nieuw onderzoek, nieuwe inzichten, nieuwe vragen. *Jaarboek AVRA 2005*.

VERMEULEN F. & HAGEMAN B., 1996 (Onuitgegeven). *Interimverslag van de opgravingen te Knesselare-Westvoorde 1996*. Onuitgegeven Rapport Universiteit Gent

WOUTERS W., COOREMANS B., DESENDER K., ERVYNCK A. & VAN STRYDONCK M., 1996. Archeologisch en ecologisch onderzoek van een vroegmiddeleeuwse waterput te Kasterlee (prov. Antwerpen). *Archeologie in Vlaanderen V* : 97-109.

Contact

Hoorne, Johan; Vanhee, David; Eggermont, Nele & Decorte, Jan
Kale-Leie Archeologische Dienst
Koetshuis Kasteel van Poeke
Kasteelstraat 26
9880 Aalter
johan.hoorne@deklad.be
david.vanhee@deklad.be

ETUDE INTERDISCIPLINAIRE DU REMPLISSAGE DU BASSIN DE MAGEROY À HABAY-LA-VIEILLE

LAETITIA ZEIPPEN, FRANCOIS-MICHEL FASBENDER, ANN DEFGNÉE, FABIENNE PIGIÈRE,
OLIVIER COLLETTE, FREDDY DAMBLON, PIERRE PROCES

Débutées en 1986 par le Groupe Arc-Hab, les fouilles de la villa gallo-romaine de Mageroy, située sur la commune de Habay, ont été consacrées en 2004-2005, au dégagement et à l'étude d'une partie du bassin et du pré-bassin. Ces travaux ont pu être réalisés grâce aux soutiens de la Région wallonne et de la Commune de Habay, et grâce au concours de diverses institutions scientifiques (Laboratoire de Palynologie-UCL, Laboratoire de Paléobotanique et Unité d'Archéozoologie de l'Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique, Le Centre de Recherches et Etudes Archéologiques-ULB, Collaboration avec un géologue indépendant).

Fig. 1 : Villa de Mageroy, vue aérienne du bassin.

La localisation d'un vaste bassin, très proche de la résidence, a de quoi étonner ! D'une superficie d'environ 800 m² et d'un diamètre intérieur de 30,50 m, il a été aménagé en aval du site sur le cours du ruisseau. Il est ceinturé par un puissant mur de schiste, monté à sec, d'une hauteur maximale conservée de 1,50 m. La base de ce mur repose sur le sol en place du côté sud et, du côté ouest, sur des remblais. Deux drains en pierre contournent de part et d'autre le bassin. Permettaient-ils de dévier le cours du ruisseau pendant la construction du bassin ? Le

drain ouest a été traversé par deux autres drains, d'époques différentes, venant de l'extension nord du bâtiment annexe voisin et évacuant des eaux domestiques.

Ce grand bassin construit au début de la seconde moitié du IIème siècle remplace un petit étang creusé vers le milieu du Ier siècle, c'est-à-dire bien avant la construction du corps de logis primitif en pierre. Le flanc ouest du pré-bassin présente un sol en place taillé en escalier au nord et un sol en pente au sud. Un drain en pierre évacuant probablement les eaux des fondations du bâtiment primitif voisin aboutissait dans le pré-bassin.

Grâce à la localisation de ces deux structures en zone humide et profonde, le bassin et le pré-bassin constituent un grand réceptacle pour les témoins du paléoenvironnement. Le comblement du pré-bassin renfermait notamment d'innombrables débris végétaux et des planches travaillées.

L'intérêt que suscite cet imposant aménagement, d'une conception élaborée et peu commune pour nos régions, a conduit à la mise en place d'un vaste programme interdisciplinaire comprenant des études géologiques, palynologiques, anthracologiques, carpologiques et archéozoologiques. Cette recherche intégrée a plusieurs objectifs : d'une part, étudier avec précision l'environnement naturel du site et les diverses modifications qu'il a subi au cours de l'occupation des lieux, mais aussi approcher le milieu naturel particulier du bassin; d'autre part, tenter de cerner au mieux la ou les fonctions d'un tel aménagement dont les parallèles sont encore assez rares.

Contact

Zeippen, Laetitia
48 Rue du Gazomètre
6700 ARLON
Tel.: 0497/454227
lzeippen@hotmail.com

Fasbender, François-Michel
1 Rue des Prévés
6720 HABAY-LA-NEUVE
00352/021.175.870
francois.fasbender@tarkett.com

LES CÉRAMIQUES D'IMPORTATION DANS LA PARTIE OCCIDENTALE DU TERRITOIRE TRÉVIRE (FIN 1ER – FIN 3^E SIÈCLES AP. J.-C.) : LE TÉMOIGNAGE DU SITE 'NEU', À ARLON (PROVINCE DU LUXEMBOURG)

FRÉDÉRIC HANUT & DENIS HENROTAY

Les fouilles entreprises en 2003 par la Direction de l'Archéologie de la Région wallonne sur le site « Neu », à Arlon, mirent au jour de grandes quantités de céramiques (environ 25000 tessons) en relation avec des habitats du Haut-Empire (Henrotay 2004). La grande majorité de ce matériel se compose de productions de la seconde moitié du 2e siècle et des trois premiers quarts du 3e siècle ap. J.-C. Sur la base des céramiques, nous pouvons dater le début de l'occupation de l'extrême fin du 1er siècle ap. J.-C. Cette chronologie coïncide parfaitement avec les datations dendrochronologiques obtenues sur des pièces en bois présentes dans les niveaux les plus anciens. Les ensembles céramiques les plus tardifs permettent de dater vers 280 ap. J.-C. l'abandon des habitations des 2e-3e siècles. Le site fut réoccupé au Bas-Empire mais nous ne disposons pas de lots de matériel homogènes qui soient datables de cette période. L'existence de riches ensembles allant de l'extrême fin du 1er siècle au dernier quart du 3e siècle nous donne l'opportunité de suivre de près les évolutions typologiques mais également les changements dans l'approvisionnement céramique. L'analyse chronologique des lots de vases permet la distinction de quatre horizons :

- Horizon I (90-150/160 ap. J.-C.)
- Horizon II (140/150-190/200 ap. J.-C.)
- Horizon III (180-250 ap. J.-C.)
- Horizon IV (220-280 ap. J.-C.)

La richesse du matériel fait de ce chantier un site de référence pour l'étude des céramiques du Haut-Empire dans le sud de la province de Luxembourg ainsi que dans les régions limitrophes (Lorraine française et Grand-duché du Luxembourg). La diversité et l'ampleur des découvertes nous permettent de considérer la situation observée sur ce site comme représentative de la culture matérielle dans la partie occidentale de la Cité des Trévires. Il est aussi important de la replacer dans son cadre régional et de multiplier les comparaisons avec les sites proches, principalement avec l'agglomération de Virton/Saint-Mard, dans la Gaume voisine.

La détermination des provenances des vases révèle des proportions importantes de céramiques d'importation, tant dans la vaisselle de table que parmi les céramiques culinaires et la vaisselle de stockage. La terre sigillée est étonnamment abondante sur le site. Ceci doit en partie s'expliquer par la position privilégiée d'Arlon, au carrefour de deux axes routiers majeurs, les chaussées Reims-Trèves et Tongres-Metz, mais également par sa proximité avec les deux grands centres de production de sigillée de l'Est de la Gaule Belgique : Trèves et les officines d'Argonne. La terre sigillée du Sud de la Gaule occupe une place privilégiée dans les lots de vases en sigillée des ensembles de la fin du 1er siècle et de la première moitié du 2e siècle ap. J.-C. Elle n'exerce plus le monopole qu'elle avait connu au cours des années 30-80 ap. J.-C. Il s'agit de sigillées tardives de La Graufesenque possédant un vernis rouge sombre presque mat et produites au cours des années 90-120 ap. J.-C. ; elles deviennent probablement résiduelles dans les ensembles de l'horizon II. Les sigillées du Centre de la Gaule (Lezoux et Martres-de-Veyre) parviennent à Arlon durant la première moitié du 2e siècle. Dès le milieu du 2e siècle ap. J.-C., elles sont supplantées par les importations de Trèves et d'Argonne. Les sigillées de l'Est de la Gaule figurent déjà dans les niveaux les plus anciens. Avant le milieu du 2e siècle ap. J.-C., elles sont essentiellement représentées par des productions de La Madeleine, Chémery-Faulquemont et Blickweiler. A l'horizon II, les importations de sigillées sont dominées par les céramiques d'Argonne et les productions des ateliers I et II de Trèves. Si l'Argonne est majoritaire parmi toutes les sigillées retrouvées sur le site, les ateliers de Trèves ont joué un

rôle fondamental dans l'approvisionnement, entre le milieu et la fin du 2e siècle ap. J.-C. Le pourcentage des sigillées trévires est largement supérieur à celui de Virton/Saint-Mard. Au 3e siècle, les sigillées argonnaises semblent l'emporter sur les sigillées de l'Est de la Gaule mais des céramiques de médiocre qualité issues des ateliers de Trèves apparaissent dans les ensembles les plus tardifs, de la seconde moitié du 3e siècle ap. J.-C.

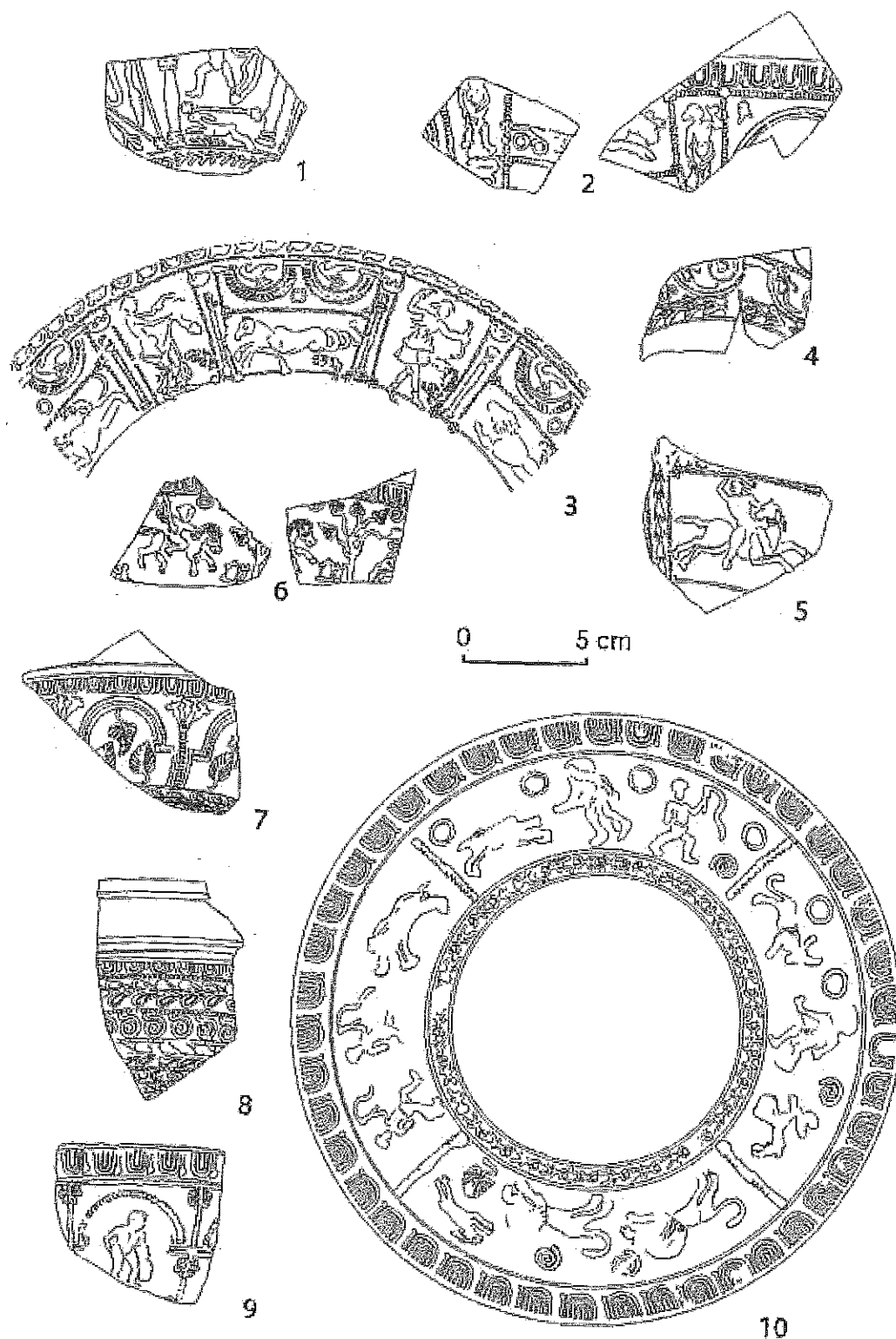

Fig. 1: Les importations de terre sigillée sur le site 'Neu', à Arlon. Sud de Gaul (1), Centre de la Gaule (2, 3), Chemery (4), La Madeleine (5), Trèves-Atelier I (6-8) et Argonne (9,10) (Dessins DGATLP)

La céramique engobée et la vaisselle métallescente sont deux autres catégories à l'intérieur desquelles les céramiques d'importation occupent une place privilégiée mais, à côté de ces dernières, nous trouvons pour ces deux catégories une fabrique de céramiques régionales, relevant du groupe de pâte lorrain. La céramique engobée de l'horizon I est essentiellement originaire de Trèves. Les sources d'approvisionnement se diversifient durant la seconde moitié du 2e siècle ap. J.-C. avec la coexistence de céramiques de Trèves, de productions originaires d'Argonne et de céramiques de production régionale. On retiendra l'absence quasi-totale de céramiques engobées en pâte blanche de Cologne. Ceci pourrait s'expliquer par l'implantation autour d'Arlon (Trèves, Argonne, etc.) de grands centres producteurs de vases de cette catégorie. Le marché des sites occidentaux de la *Civitas Treverorum*, dès la fin du 1er siècle ap. J.-C., échappé aux industries de Cologne. La vaisselle métallescente fait son apparition à l'horizon III ; on retrouve les mêmes provenances que pour la céramique engobée mais les ensembles du 3e siècle à Arlon livrent de faibles quantités de céramiques métallescentes d'Argonne et de Trèves et, d'un autre côté, des lots importants de vases métallescents produits dans une pâte siliceuse orangée dans laquelle a été fabriquée la grande majorité des céramiques d'usage ordinaire (cruches, pots à provisions, amphores/cruches-amphores, plats à vernis rouge pompéien et céramique commune claire).

La *terra nigra* rassemble des lots de vases étonnamment élevés pour un site principalement occupé aux 2e-3e siècles ap. J.-C. Tous les vases de cette catégorie appartiennent au groupe de pâtes lorrain. On regroupe sous cette appellation la *terra nigra* issue de plusieurs ateliers différents, dans une région couvrant une grande partie du territoire médiomatric (Lorraine française avec l'Argonne et la vallée de la Moselle) et la partie occidentale du territoire trévire (Gaume et pays d'Arlon) (Deru 1996, p. 26 et 27). Alors qu'à Trèves et dans la vallée de la Moselle, la vaisselle en *terra nigra* tend à disparaître complètement après le premier quart du 2e siècle, la *terra nigra* du groupe de pâtes lorrain reste abondante dans les habitats et les nécropoles de la partie occidentale du territoire trévire jusque dans la seconde moitié du 2e siècle ap. J.-C. On retrouve ici un phénomène déjà observé dans certaines régions du nord-ouest de la Gaule Belgique (Cités des Nerviens et des Ménapiens). Nous pensons qu'une part importante de la *terra nigra* du site « Neu » est originaire d'Argonne ; la fabrication d'une *terra nigra* de qualité médiocre, souvent qualifiée de « dérivée de *terra nigra* », a perduré jusqu'au tout début du 3e siècle ap. J.-C. dans l'atelier d'Avocourt 3 (Feller et Brulet, p. 270-273 ; Brulet et Feller 2003, p. 400-403).

L'examen des fragments d'amphores d'importation méditerranéenne nous permet d'avoir des renseignements précis sur le type et la nature de ces emballages dans les habitats tréviens des 2e et 3e siècles ap. J.-C. Les amphores à vin de Narbonnaise Gauloise 4 et les amphores à huile Dressel 20 sont les plus abondantes. Le spectre des provenances est plus diversifié dans les niveaux les plus anciens avec des fragments d'amphores à sauce de poisson de Bétique (Dressel 7/11) et de la vallée du Rhône (Lyonnaise 3 ou 4) et d'amphores à *defrutum* de Bétique (Haltern 70 tardive). Au 3e siècle, les emballages méditerranéens cèdent le pas face aux amphores et cruches-amphores de production régionale dont la fonction de stockage est assurée par la présence de graffiti de contenance tracés à la pointe sèche. Le volume de ces récipients est parfois équivalent à celui des amphores méditerranéennes. Parmi les céramiques d'importation méditerranéenne identifiées sur le site, relevons encore quelques fragments de pots à provisions présentant une pâte riche en sable noir volcanique et vraisemblablement originaire de Campanie ou du Latium méridional.

Les céramiques d'usage ordinaire comprennent aussi une gamme étendue et variée de matériel importé. Les mortiers du site « Neu » sont presque exclusivement illustrés par des productions extra régionales. Des mortiers originaires de la vallée du Rhône (Lyon, Vienne) figurent dans les ensembles les plus anciens. Leur présence nous permet de postuler leur arrivée au moins jusqu'au début du 2e siècle ap. J.-C. La présence au 2e siècle de quelques mortiers de Bavay, dont un estampillé Brariatus, est plus surprenante car Arlon semblait extérieur par rapport à leur zone traditionnelle de diffusion. Plus de la moitié des mortiers du site « Neu » sont des productions en pâte blanchâtre de Rhénanie (Germanie inférieure ; région de Cologne). Il s'agit d'exemplaires à lèvre en collerette pendante ou de mortiers à lèvre massive verticale. On

mentionnera encore quelques mortiers originaires de Trèves appartenant tous au type *Niederbieber* 86 à lèvre en crochet et arête interne saillante.

Plusieurs cruches et cruches-amphores, principalement dans les ensembles des horizons I et II, sont attribuables aux ateliers de Trèves. Leur typologie est comparable à celle des cruches et cruches-amphores régionales du groupe de pâtes lorrain. La vaisselle culinaire cuite en atmosphère oxydante se compose à près de 80% de céramiques du groupe de pâtes lorrain dont l'un des centres de production pourrait être Arlon. Environ 10% de la céramique commune claire est illustrée par des vases de l'Eifel, issus des ateliers de Speicher et, dans une moindre mesure, d'Urmitz. Il s'agit de plats à lèvre légèrement évasée *Niederbieber* 113, de jattes à lèvre épaissie rentrante *Niederbieber* 104 et de marmites à lèvre en gouttière *Niederbieber* 89. Quelques céramiques culinaires ont également été importées de Rhénanie, de Trèves et de l'atelier mosellan de Florange-Daspich, au nord de Metz. Un peu moins de la moitié de la vaisselle culinaire cuite en atmosphère réductrice est représentée par des céramiques de fabrication champenoise dont le principal centre de production connu est celui du quartier Saint-Rémi, à Reims (Biegert *et al.* 2004). Cette fabrique se caractérise par un répertoire typologique original, très éloigné des formes du faciès trévire. Ces céramiques, également présentes à Virton/Saint-Mard, sont parvenues sur les sites trévires via la chaussée Reims-Trèves. Elles figurent dans des ensembles des horizons III et IV. La commune sombre de Champagne occupe une place privilégiée dans les assemblages de la seconde moitié du 3e siècle ap. J.-C. ; plusieurs vases des niveaux tardifs offrent des surfaces entièrement ou partiellement 'craquelées'.

Certaines céramiques d'usage particulier ne peuvent être rangées dans les grandes catégories traditionnelles. Nous retrouvons également parmi ces dernières des importations extra régionales. Retenons des fragments de creuset d'origine champenoise, les tessons d'au moins un gobelet moulé d'Argonne, des brûle-parfum de Trèves et de Rhénanie mais encore des gourdes à deux anses, des fragments de masques en terre cuite, une lampe en forme de huit Loeschcke XI Bib et une figurine en terracotta originaires de Trèves.

L'Argonne (terre sigillée, céramique engobée, céramique métallescente, *terra nigra* et divers), Trèves (terre sigillée, céramique engobée, céramique métallescente, cruches, cruches-amphores/amphores, mortiers, céramique commune claire et divers), le massif de l'Eifel (mortiers et céramique commune claire), la Champagne (céramique commune sombre) et la plaine rhénane de Germanie inférieure (cruches, mortiers, *dolia* et céramique commune claire) sont les sources d'approvisionnement majeures du site 'Neu' aux 2e et 3e siècles ap. J.-C. A l'exception de quelques fragments épars de cruches-amphores en pâte mosane, les céramiques de la Cité des Tongres sont totalement absentes en territoire trévire, le plateau ardennais formait vraisemblablement une « barrière » à leur pénétration vers le sud.

Bibliographie

- BIEGERT S., DERU X., FRONTEAU G. & PAICHELER J.-Cl. 2004. Les productions du « groupe de pâtes champenois » : caractérisations archéologiques, pétrographiques et chimiques. *In* : *Revue du Nord*, 86, p.135-161.
- BRULET R. & FELLER M., 2003. Recherches sur les ateliers de céramique gallo-romains en Argonne : 2. Le site de production d'Avocourt 3 (Prix-des-Blanches), zone fouillée, Luxembourg (*Archaeologia Mosellana*, 5), p. 301-452.
- DERU X., 1996. La céramique belge dans le nord de la Gaule. Caractérisation, chronologie, phénomènes culturels et économiques, Louvain-la-Neuve (*Publications d'Histoire de l'Art et d'Archéologie de l'Université catholique de Louvain*, 89).

FELLER M. & BRULET R., 1998. Recherches sur les ateliers de céramique gallo-romains en Argonne : 1. Prospection-inventaire dans le massif de Hesse et le site de production des Allieux 1, Luxembourg (*Archaeologia Mosellana*, 3), p. 229-368.

HENROTAY D., 2004. Arlon/Arlon : vestiges du *vicus*. In : *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 12, p. 177 et 178.

Contact

Hanut, Frédéric
Rue Antoine André, 47
B – 1300 Limal
frederic.hanut@skynet.be

Henrotay, Denis
DGATLP
Service de l'Archéologie
Direction d'Arlon
Rue des Martyrs, 22
B - 6700 Arlon
d.henrotay@mrw.wallonie.be

DE GALLO-ROMEINSE TERRACOTTASTATUETTEN GEVONDEN IN BELGIË: METHODE EN RESULTATEN

JAN DE BEENHOUWER

Onderzoeksstrategie

De manier waarop het onderzoek tot stand kwam, werd bepaald door vier belangrijke vaststellingen. De eerste en voornaamste vaststelling is dat Gallo-Romeinse terracottastatuetten serieproducten zijn. Zij werden vervaardigd in meerdelige mallen, zodat zij in grote oplagen konden worden geproduceerd en verspreid. Zoals moderne succesvolle industriële producten werden zijn na hun creatie in het oorspronkelijke atelier vaak gekopieerd. Met de antieke productiemethodes liet dit zijn sporen na in de vorm van een krimp of wijzigingen van het detail. Het moet dus mogelijk zijn het reproductieproces te reconstrueren en zo chronologische, economische en iconografische verbanden bloot te leggen. Eén van de onderzoeksvragen was dan ook: hoe kunnen wij omgaan met malgevormd aardewerk zodat het zijn geheimen prijsgeeft?

Een tweede vaststelling houdt verband met de manier waarop terracotta's tot op vandaag in een catalogoog werden samengebracht. Elke onderzoeker die een verzamelwerk samenstelt is genoodzaakt te kiezen voor een welbepaald uitgangspunt dat de indeling van de catalogoog zal bepalen. Meestal valt de keuze op de typologie als basisindeling. Vormverwante voorwerpen worden samengebracht en geordend. Vaak gaat deze logische keuze ten koste van de kostbare informatie over de archeologische vondstcontexten. Maar juist in deze contexten ligt de meest essentiële informatie verrat die de archeoloog ten velde mee geeft aan het object en die vaak de enige bron is voor de chronologie en de functie van het voorwerp. Een rangschikking van de vondsten volgens hun vindplaats en context is daarom zeker evenwaardig aan een typologische rangschikking. Daarnaast zijn ook andere indelingen mogelijk; men kan de voorwerpen rangschikken volgens de versieringstechniek of volgens de gebruikte kleipasta. Al deze indelingen bieden bijkomende informatie vanuit andere gezichtpunten, maar tot op heden was de keuze voor één uitgangspunt onvermijdelijk. Wij hebben dan ook gezocht naar een methode om de catalogoog op een gelijkwaardige manier te bevragen vanuit alle deelaspecten van het terracottaonderzoek: iconografie, vondstomstandigheden, pastaonderzoek, onderzoek naar de pottenbakkers, de ateliers en niet onbelangrijk, het reproductieproces.

Als derde vaststelling is gebleken dat in de literatuur regelmatig beroep gedaan wordt op het begrip "stijl" als basis voor een datering. Nochtans is in het verleden reeds gebleken tot welke vergissingen dit kan leiden. Bovendien stelden wij vast dat ook ongefundeerde archeologische dateringen ingang vonden in de literatuur. Deze onnauwkeurigheden gingen, eens gepubliceerd en overgenomen door andere auteurs, een eigen leven leiden en werden zonder dat zij nog gecontroleerd werden, als vaststaand beschouwd. Wij vonden het daarom cruciaal om bijzondere aandacht te besteden aan de uitwerking van een dateringsmethode die door de gebruiker van de catalogoog steeds naar waarde kan worden beoordeeld.

Een vierde en laatste factor die ons onderzoek richting gaf, heeft betrekking op de economie. De productiegebieden voor de Gallo-Romeinse terracotta's zijn hoofdzakelijk gesitueerd in het Franse Alliergebied en in het Rijnland. De invloedssfeer van het Alliergebied noemen wij de Centraal-Gallische productieregio en die van het Rijnland de Oost-Gallische productieregio. Opvallend is de geringe vermenging tussen beide zones. Zo bevat de catalogoog van de Zwitserse terracotta's vrijwel uitsluitend Centraal-Gallische import en die van de Nederlandse vrijwel uitsluitend Rijnlandse import. Bijzonder is dan ook de situatie van het Belgisch vondstmateriaal dat een unieke positie bekleedt op het gebied van de import. België werd in gelijke mate bevoorrad door Oost-Gallische en Centraal-Gallische ateliers. Het analyseren van deze confrontatie van importbelangen is boeiend, maar tegelijk vereist dit een typologisch systeem waarin beide productgamma's naadloos vermengd kunnen worden. Alleen zo kan de interactie tussen de twee importgebieden worden bestudeerd.

De uitdaging die wij zijn aangegaan is de creatie van een systeem dat rekening houdt met de

eigenheid van malgevormd aardewerk, waarin de statuetten vanuit meerdere gezichtspunten gelijkwaardig kunnen worden belicht, met bijzondere aandacht voor de objectiviteit van de datering en dat als basis kan dienen voor verder onderzoek, zowel voor de Centraal-Gallische als voor de Oost-Gallische productieregio's.

Resultaten

Eerst en vooral hebben wij een materiaalopname gerealiseerd van ongeveer 1200 terracottafragmenten uit Belgische vondstcontexten. Deze werden beschreven, opgemeten en gefotografeerd met het oog op latere beeldvergelijking. Daarnaast werd het bestand aangevuld met een selectie van ca. 2000 fragmenten uit buitenlandse vindplaatsen, voornamelijk op basis van de bestaande literatuur, aangevuld met eigen onderzoek in buitenlandse musea. Het geheel werd ingevoerd in een interactieve database gecreëerd vanuit de aandachtspunten die wij zonet hebben uiteengezet. Centraal staat de catalogus die alle individuele kenmerken van de afzonderlijke statuetten bevat. Informatie die de individuele beeldjes overstijgt, werd verzameld in satelietbestanden rond pijlers als typologie, vondstomstandigheden en atelieronderzoek.

Bij de opbouw van de database werd rekening gehouden met de eigenheid van malgevormd aardewerk. Traditioneel bestaat een typologische indeling uit enkele basiscategorieën: thema, type en variant. Voor malgevormd aardewerk mag de classificatie hier niet stoppen. Door de serieproductie worden wij immers geconfronteerd met reeksen van vormgelijke stukken. Een variant kan daarom bestaan uit verschillende reeksen of series. Het onderzoek naar de mechanische afvorming steunt op het principe van de vormgelijkheid. De basisclassificatie-eenheid is de serie. Dit is een reeks van gelijkvormige beeldjes die door afvorming direct of indirect afgeleid werden van een gemeenschappelijk model. Door een opeenstapeling van fouten, retoucheringen of toevoeging van nieuw detail ontstaat een nieuwe serie. Om het web van relaties tussen deze series zichtbaar te maken was er nood aan een nieuw onderzoeksbegrip: het stamverband. Net zoals een stamboom de afstamming en het web van verwantschappen tussen familieleden blootlegt, zo legt het stamverband de relaties bloot tussen de series die door afvorming verwant zijn. Door digitale beeldvergelijking kwamen meer dan 130 stamschema's tot stand. Zij maken het mogelijk een relatieve chronologie op te bouwen, de evolutie van de iconografie te schetsen en de relaties tussen de coroplasten en tussen de ateliers vast te leggen.

Waar mogelijk werden de vondsten besproken in hun context, gekaderd in de vindplaats en nog algemener in de site. Dit systeem biedt de beste garanties om de chronologie en de functionaliteit van een bepaalde zone binnen de nederzetting te bepalen. Het vormt de basis voor de archeologische datering en voor het onderzoek naar de functie van de terracotta's. In totaal telt het bestand 387 sites, 690 vindplaatsen en 923 contexten,.

Op basis van de vondstcontexten ontwierpen wij een dateringssysteem waarbij de interactieve werking van de database ten volle werd benut. Drie dateringsniveau's werden daarbij onderscheiden: het archeologisch niveau vormt de basis, in een tweede niveau wordt deze datering gecorrigeerd met onze kennis van de coroplasten en in een derde niveau met onze kennis van de iconografie. De drie niveau's blijven strikt gescheiden zodat geen kringredeneringen kunnen worden opgebouwd. In zoverre archeologische, epigrafische en iconografische gegevens beschikbaar waren, werd dit dateringsschema toegepast op de 990 series en de 113 stamevoluties. Het voordeel is dat iedereen inzage heeft in de aard van de gebruikte dateringsargumenten en dat elk niveau door de gebruiker van het bestand apart beoordeeld kan worden.

Het plaatsen van de context in het ruimer kader van de vindplaats en nog algemener binnen de site, biedt het voordeel dat de aard van de context nauwkeurig kan worden gekarakteriseerd in functie van de graad van romanisatie van de site en de functionaliteit van de vindplaats. Hoewel over het gebruik van de terracotta's reeds veel werd gespeculeerd, werd tot nu toe geen systematisch onderzoek verricht naar de vondstcontexten. Deze vormen nochtans de eerste bron voor de interpretatie van het regionaal terracottagebruik. Wij maakten onderscheid tussen begraaftplaatsen, vondsten in publieke sacrale zones en vondsten in woonzones. De studie van de graven stelde ons in staat een aantal veelgehoorde en geschreven stellingen

te ontcrachten. Vaak wordt gezegd: "terracotta's zijn goedkoop en worden gebruikt door de lagere sociale klasse." Nochtans treffen wij ze evenzeer aan in tumuli en rijke graven. Ook de stelling dat terracotta's speelgoed zouden zijn omdat je ze vaak aantreft in kindergraven, kunnen wij niet bijtreden. Waar de leeftijd van de overledene kon worden bepaald, werd aangetoond dat zij evenzeer voorkomen in graven van volwassenen. Veelgehoord is de stelling dat het thematisch overwicht van vrouwelijke voorstellingen zou duiden op een vrouwelijk koperspubliek. Het onderzoek toonde echter aan dat er geen relatie is tussen het geslacht van de overledene en het geslacht van de terracotta's. Verder wordt beweerd dat terracotta's in graven een ersatz zijn voor een duurder stenen grafmonument, maar nergens in het onderzoeksgebied zijn argumenten te vinden voor een bovengronds gebruik van terracotta's. Het is duidelijk gebleken, dat waar terracotta's gebruikt werden in graven, zij deel uitmaakten van de grafritus.

Verder is gebleken dat het gebruik van terracotta's in graven geen algemeen gebruik is. Veeleer moeten wij het voorkomen van godenbeeldjes in graven zien als een secundair gebruik. Soms kon aangetoond worden dat het beeldje veel ouder was dan het tijdstip van de bijzetting. Vermoedelijk bekleedden zij voordien reeds een plaats in het leven van de overledene. Zowel chronologische als regionale variaties komen voor. Zo is duidelijk gebleken dat het vroege (Flavische) repertorium inhoudelijk verschilt van het repertorium uit de tweede en derde eeuw en dat ook het koperspubliek verschilt.

Ook in tempelzones is het terracottagebruik gevarieerd. Waar terracotta's gevonden werden in tempelzones konden drie fenomenen worden vastgesteld: ofwel staan de vondsten in verband met de cultusactiviteiten tijdens het functioneren van de tempel, ofwel werden zij geofferd in functie van het bouwen of heropbouwen van de tempel, ofwel - en dit is veruit de grootste groep - staan de vondsten in verband met het beëindigen van de cultusactiviteiten.

Woonzones: Zoals in de graven komen ook in woongebieden vanaf het einde van de eerste eeuw godenbeeldjes voor. Zij hadden er vermoedelijk een plaats in kleine huiskapellen, zoals in het woonhuis van een ambachtsman uit Liberchies. Een van de meest verrassende vaststellingen van het onderzoek van de contexten is de verbondenheid van terracottabeeldjes met het artisanat. Vaak bevinden de beeldjes zich in rituele contexten, waarvan de kenmerken gelijken op die van de tempelzones. Offeren gebeurde duidelijk niet alleen door een speciale klasse of binnen de afbakening van het sacraal gebied.

Het grootse deel van de statuetten uit het onderzoeksgebied werd geïmporteerd vanuit het Franse Alliergebied enerzijds en vanuit het Rijnland en het Moezelgebied anderzijds. Eén van de doelstellingen van het onderzoek is dan ook de herkomstproblematiek in kaart te brengen en een methode te ontwikkelen om zo veel mogelijk te weten te komen over de economische processen. De eerste bron van informatie is de gebruikte assemblagetechniek die wij meestal kunnen aflezen van het beeldje zelf en die het mogelijk maakt om de productieregio te bepalen. Op basis hiervan konden wij een algemene verspreidingskaart opmaken die de verhoudingen weergeeft tussen het aandeel van de Centraal Gallische en Oost-Gallische import. Het verassende beeld dat hieruit naar voor komt is geen zachte versmelting van producten van het Alliergebied en het Rijnland, maar een bruuske overgang die grotendeels overeenkomt met de westelijke grenszone van de civitas Tungrorum.

Een tweede belangrijke bron voor onze kennis van de ateliers zijn de namen van de pottenbakkers die vaak als eigendomstitel op de maldelen vermeld staan of als keurmerk op de beeldjes zelf. Vanuit het serie- en stamonderzoek werden ook de relaties tussen deze statuettenbakkers ontleed en de chronologie waar mogelijk scherp gesteld. De beschrijving die vaak bewaard bleef op het oppervlak van de beeldjes is een derde hulpmiddel om de relaties tussen de ateliers te ontleed.

Een vierde techniek om meer te weten te komen over de herkomst is het onderzoek naar de chemische en kristallografische eigenschappen van de pasta. In totaal werden 19 stalen onderzocht naar hun chemische samenstelling door middel van X-staal fluorescentie. Daarnaast onderzochten wij ongeveer 550 stalen naar hun petrografische eigenschappen met behulp van een polarisatiemicroscop. Vooral het petrografisch onderzoek bleek een veelbelovende methode. Voor verschillende ateliers kon de gebruikte kleipasta worden omschreven. Verder was het mogelijk vanuit de vondstverspreiding één pastagroep toe te schrijven aan een lokaal productiecentrum uit de omgeving van Asse of Harelbeke.

De grote mogelijkheden van het petrografisch onderzoek liggen echter in de bepaling van gelijkenissen en verschillen binnen de series. Zo werd aangetoond dat het merendeel van de geïmporteerde doortrekkers afkomstig is van éénzelfde atelier uit het Alliergebied.

Uit dit bondige overzicht blijkt de veelzijdigheid van de terracotta's. Het zijn heel bijzondere voorwerpen die een gerichte onderzoeksstrategie vragen en die het archeologisch onderzoek in zijn geheel aanbelangen.

Bibliografie

DE BEENHOUWER J. 2005. *De Gallo-Romeinse terracottastatuetten van Belgische vindplaatsen in het ruimer kader van de Noordwest-Europese terracotta-industrie*. Doctoraal proefschrift KUL, Leuven. <http://hdl.handle.net/1979/189>

Contact

De Beenhouwer, Jan
jandebeenhouwer@pandora.be

CASTELLUM OUDENBURG: CONSERVATIE IS (GEFUNDEERDE) KEUZES MAKEN CONSERVERING VAN OBJECTEN VERSUS DE CONSERVERING VAN HUN WETENSCHAPPELIJKE INHOUD

NATHALIE CLEEREN

De tijd dat conservatie van metalen objecten zich enkel toespitste op het 'mooi en begrijpbaar' maken van voorwerpen die in een tentoonstelling kunnen fungeren, ligt ver achter ons. Een conservator wordt verondersteld aandacht te schenken aan alle opgegraven vondsten. Al deze vondsten bevatten informatie, gegevens die de archeoloog gebruikt om zijn verhaal op te bouwen.

Maar waar beginnen wanneer een opgraving honderden, zelfs duizenden metalen vondsten oplevert? Conservatie kan financieel enkel haalbaar zijn wanneer er van bij de planningsfase van een opgraving overleg is tussen conservator en archeoloog en wanneer er na de opgraving, weer in overleg, de juiste keuzes worden gemaakt.

Gezocht wordt naar de meest efficiënte manier om binnen een zo kort mogelijke tijdsperiode zoveel mogelijk relevante informatie te halen uit een immense groep metaalvondsten, zonder daarom in een financieel rampscenario terecht te komen.

Wat de conservator de uitgelezen partner maakt in dit selectieproces is het feit dat een archeologisch conservator in staat is de graad van verwerking van een archeologische object te bepalen en hieruit kan afleiden welke informatie in dit object eventueel voorhanden is. Tevens hoort een archeologisch conservator over voldoende achtergrond te beschikken inzake onderzoeks- en analysetechnieken om interessante onderzoekspistes aan te duiden.

Documenteren en conserveren gebeurt dus op verschillende niveau's. Belangrijk is om op basis van correcte criteria het behandelingsniveau te bepalen. Bedoeling is om uit een immense groep voorwerpen, zoals bijvoorbeeld de duizenden metalen vondsten uit de recente opgravingen van het VIOE te Oudenburg, een groep te selecteren die enkel passief wordt geconserveerd en een groep die in aanmerking komt voor verschillende niveau's van actieve conservering. Slechts een klein percentage van de vondsten zal uiteindelijk een volledige conserveringsbehandeling ondergaan waarbij het object volledig wordt gereinigd, gestabiliseerd en eventueel gereconstrueerd om het als 'presentatie' object te kunnen gebruiken.

Contact

Cleeren, Nathalie
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) – Buitendienst
Doornveld 1-bus 30
1731 Asse-Zellik
natalie.cleeren@lin.vlaanderen.be

STUDIE VAN DE GESTEMPELDE WRIJFSCHAALFRAGMENTEN VAN DE GALLO-ROMEINSE VICUS VAN ASSE

KRISTINE MAGERMAN

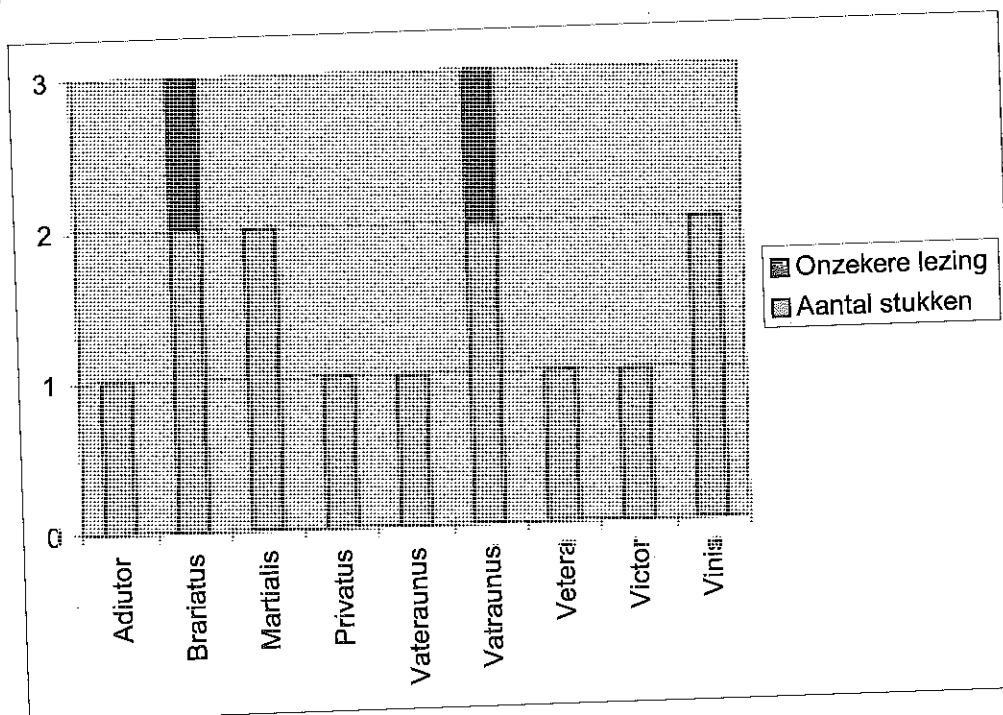
Inleiding

Met de heropricting van de archeologische vereniging Agilas in 2005 zal de komende jaren een herinventarisatie en bestudering van al het Gallo-Romeins materiaal uit Asse plaatsvinden. Na de studie van de munten vorig jaar (K. Magerman, Romeinendag 2005) zijn dit jaar de gestempelde wrijfschaalfragmenten aan de beurt.

Bij opgravingen in 1978 en 1986-1987 en bij recente prospecties in Asse trof men talrijke fragmenten van *mortaria* aan waarvan enkele gestempelde exemplaren. Ook Van Dessel vermeldde in 1876 reeds de vondst van twee *mortaria* waarop de naam van de pottenbakker zichtbaar was.

Resultaten

Binnen het areaal van de *vicus* kwamen er tot nog toe 15 gestempelde fragmenten van *mortaria* aan het licht. Dit relatief kleine aantal, in vergelijking met sites zoals Amay, Braives, Liberchies, Velzeke,... kan verklaard worden door het gebrek aan grootschalige opgravingsactiviteiten binnen het areaal van de Gallo-Romeinse nederzetting van Asse. De stukken zijn afkomstig van 9 verschillende pottenbakkers: Adiutor, Brariatus, Martialis, Privatus, Vateraunus, Vatraunus, Vetera, Victor en Vinis. Het aantal gekende stukken per pottenbakker is op de onderstaande grafiek weergegeven:

Pasta-onderzoek wees uit dat al deze gestempelde stukken geproduceerd werden in de regio van Bavay (o.a. in Pont-sur-Sambre waar de oven van Brariatus aangetroffen werd). De kleur van hun oppervlak varieert van bleekbruin tot roze terwijl het baksel een roodachtige gele kleur vertoont. De rasp bestaat uit kwarts, rode zandige rotsfragmenten en stukjes silex. De klei werd homogeen gemagerd met kwarts, een weinig calciëet en magnetiet.

Eveneens opvallend is de aanwezigheid van brandsporen op minstens 6 fragmenten.

De productie in de regio van Bavay ving ten vroegste aan rond 70 n.C. en liep door tijdens de 2^e eeuw n.C. en waarschijnlijk tot een stuk in de derde eeuw n.C. De contexten van Pont-sur-Sambre tonen aan dat de productie er niet aanving vóór het midden van de 1^e eeuw n.C. Toen het atelier tussen 180 en 190 n.C. afbrandde, stopten de pottenbakkersactiviteiten er. De datering van de exemplaren uit Asse is heel wat complexer. Van de twee prospectievondsten en de vondsten vermeld door Van Dessel ontbreekt elke context. Door een onzorgvuldige bewaring van de fragmenten, opgravingen in de jaren '70 en '80, zijn de contexten van deze stukken verloren gegaan. Een precieze datering van de gestempelde stukken uit de *vicus* van Asse op basis van hun opgravingscontext is op dit moment nog niet mogelijk.

Bibliografie

- DELMAIRE R., 1972. Les mortiers de Pont-sur-Sambre et l'atelier de Brariatus. Contribution à l'étude de la céramique bavasienne, *Septentrion* 2, 46-54.
- DE GRAEVE I., 2003. *Een macroscopische analyse van de wrijfschalen uit de vicus van Velzeke, opgegraven tussen 1997 en 2002*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, U.Gent.
- DE GRAEVE I., 2004. Een overzicht van de wrijfschalen uit de vicus Velzeke, in: M. Lodewijckx (red.) *Journée d'archéologie romaine-Romeinendag*, Namen, 37-39.
- HARTLEY K. F., 1998. The Incidence of Stamped Mortaria in the Roman Empire, with special Reference to Imports to Britain, in: J. Bird (ed.) *Form and Fabric. Studies in Rome's Material Past in Honour of B.R. Hartley (Oxbow Monograph 80)*, Oxford, 199-217.
- VANDERHOEVEN A., 1981. De Gallo-Romeinse wrijfschaalstempels in België, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, K.U.Leuven.
- VANVINCKENROYE W., 1991. Gallo-Romeins aardewerk te Tongeren (Publicaties van het Gallo-Romeins Museum te Tongeren 7) Tongeren.
- VAN DESSEL C., 1876. L'établissement belgo-romain d'Assche (Brabant), *Annales de L'Archéologie de Belgique* 33, 3, 574-594.
- WILLEMS S., 2005. Roman Pottery in the Tongeren reference collection: mortaria en coarse wares/ Romeins aardewerk in de Tongerse referentiecollectie: wrijfschalen en gewoon aardewerk (*VIOE-rapporten* 01), Brussel.

Contact

Magerman, Kristine
Afdeling Archeologie
K.U. Leuven
Blijde-Inkomststraat 21
3000 LEUVEN
kristine.magerman@student.kuleuven.ac.be

FAMARS, NOUVEAU PLAN DU CASTELLUM ET ESSAI DE CHRONOLOGIE

RAPHAËL CLOTUCHE

Introduction

Suite au projet d'aménagement d'immeubles d'habitation par la société civile immobilière « Famars le parc », au cœur de la commune de Famars au 150, rue Roger Salengro, le Service Régional de l'Archéologie du Nord / Pas-de-Calais a mandaté l'I.N.R.A.P pour la réalisation d'un diagnostic archéologique afin de vérifier la présence de vestiges sur cette portion de la commune reconnue riche en vestiges.

Le contexte

C'est dans la *Notitia Dignitatum* qu'apparaît pour la première fois le nom antique de Famars (*Fanum Martis*). Bien qu'il s'agisse d'une ville importante dès le Haut-Empire qui a pu s'étendre sur près de 40 hectares, elle n'est mentionnée ni sur la Table de Peutinger ni sur l'itinéraire d'Antonin. Elle est située entre les voies Bavay - Cambrai et Bavay - Tournai, localisée à la frontière entre les territoires nervien et atrébate sur les bords de l'Escaut, circonstances qui ont pu permettre un développement économique important. De plus, le nom *Fanum Martis* laisse augurer de la présence d'un temple consacré à Mars, mais dont rien n'a été retrouvé jusqu'à présent. L'existence d'un culte dans cette agglomération pourrait également expliquer son important développement au cours de l'époque gallo-romaine.

L'opération

Ce diagnostic sur un site reconnu depuis le XVIIe siècle, a permis de compléter et renouveler des données qui, on peut le constater dans les différentes publications, sont succinctes. Les observations réalisées, bien qu'elles aient pu corriger des informations imprécises ou répondre en partie à certaines questions, ouvrent la voie à de nouvelles perspectives au vu du potentiel archéologique de ce terrain.

Ce site, sur l'ensemble de la parcelle, présente des qualités de conservation exceptionnelles tant du point de vue planimétrique que stratigraphique.

En effet, nombre de *castella* du Bas-Empire sont devenus au Moyen-Age des cités épiscopales entraînant de ce fait un réaménagement de la ville, une occupation plus dense donc une destruction des structures les plus anciennes. La ville médiévale s'est développée le long de l'Escaut à Valenciennes, ce site n'a donc pas été restructuré au cours des périodes postérieures, du moins dans le parc où le dénivelé des différents fossés défensifs est encore bien marqué dans le paysage¹.

Le Haut-Empire est peu représenté. Toutefois, plusieurs structures non fouillées (diagnostic) dans certaines tranchées peuvent appartenir à cette période. La présence des thermes à proximité est un argument de plus pour supposer qu'il est possible que des niveaux de cette époque soient conservés dans cette parcelle.

Le plan du *castellum* du Bas-Empire a pu être corrigé dans une partie de son tracé, mais il reste cependant imprécis pour de nombreux tronçons (localisation des tours, des entrées,...) du fait de l'implantation contrainte des tranchées. Certes trois nouvelles tours et une entrée, au nord, ont été situées, mais il reste de nombreuses inconnues à propos de l'organisation générale du rempart.

L'absence d'un décapage extensif n'a pas permis de connaître le plan exact de l'entrée (plan encore inconnu dans les différentes fouilles réalisées dans la Gaule septentrionale) et des différentes activités adjacentes, notamment la forge.

Les fossés n'ayant jamais été perturbés, une fouille extrêmement minutieuse de ces structures ainsi que des aménagements permettant à la voie de les franchir apporterait de nombreux renseignements pour la compréhension des autres *castella* pour lesquels aucune structure de ce type n'a pu être étudiée.

¹ Seul le bassin (Tr5) et l'actuelle maison de monsieur Lemaire (construite avant le XXe siècle) ont endommagé cette section du castellum.

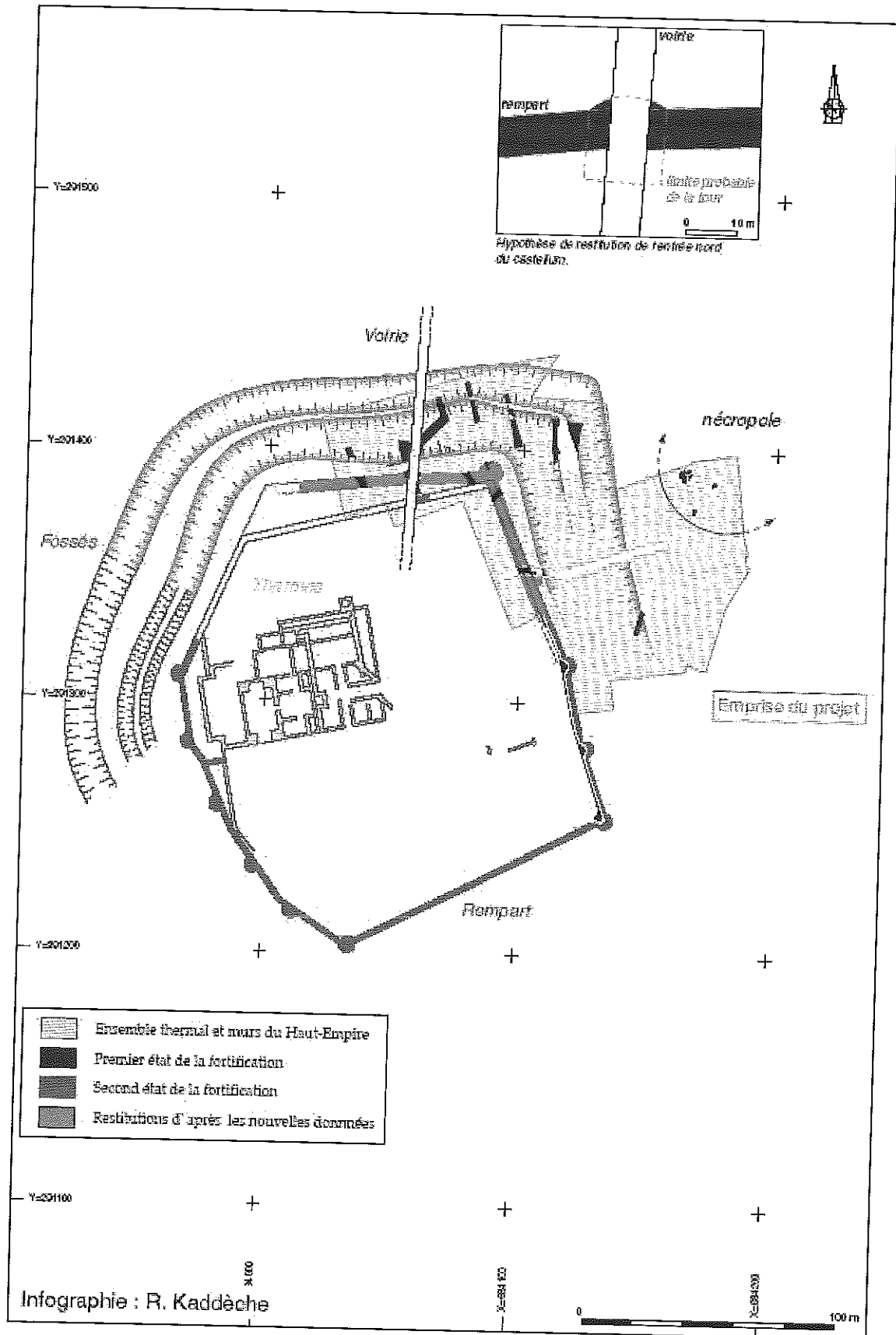

Fig. 1: Famars, plan général

Les études céramique et numismatique ont permis d'estimer la datation de la construction de la seconde phase de rempart, après 353, ainsi que l'abandon de celui-ci, vers 450, mais il n'existe encore aucune donnée précise concernant la première étape de construction et la succession des différents fossés ceignant le *castellum*.

L'occupation alto-médiévale était connue par les fouilles le long de l'actuelle église (Beaussart, 1987) et dans les textes (*Vita Gaugerici*, §12) localisant dans Famars un atelier monétaire. Les sondages ont permis de cerner son extension du côté nord, permettant d'affirmer qu'elle s'étend à l'intérieur du *castellum* jusqu'aux limites du rempart qui a sans doute été récupéré à cette période.

L'ensemble funéraire qui selon la répartition des défunts pourrait atteindre, par extrapolation, plus de 60 individus n'a pas encore pu être daté précisément. Les monnaies découvertes dans les sépultures donnent un terminus post-quem de 270 mais aucun autre argument ne vient préciser cette datation. L'absence de mobilier ainsi que l'orientation des sépultures autorise également une datation du Ve siècle et pourquoi pas carolingienne, les monnaies étant alors résiduelles.

De nombreuses questions restent en suspens, d'autres se posent. Quel est le rôle exact de cette ville frontière entre les territoires atrébates et nerviens? A quelle voie correspond le segment de voirie mis au jour au nord du *castellum*? Au début du Ve siècle, Famars abrite un *praefectus laetorum Nerviorum Fanomantis Belgicae Secundae*. Depuis quand l'armée est-elle présente à Famars et quel est son rôle exact, d'où sont originaires ces militaires? Le rôle religieux de cette agglomération, dont l'étymologie du nom (*Fanum Martis*) plaide en faveur de l'existence d'un temple, dont la situation n'est pas connue, se développait-il en périphérie de la ville ou au cœur même de celle-ci?

Une étude de ce site intégrée dans un programme de recherche important pourrait apporter des solutions concernant l'évolution de cette ville depuis le Haut-Empire jusqu'au Haut-Moyen-Age et même apporter des solutions à la compréhension d'autres *castella* qui ne disposent pas d'un état de conservation aussi idéal.

Contact

Clotuche, Raphaël
518 Rue Saint Fuscien
80000 Amiens
raphael.clotuche@inrap.fr

NAMUR GALLO-ROMAIN: APPORTS RÉCENTS DE L'ARCHÉOLOGIE PRÉVENTIVE À LA TOPOGRAPHIE DU VICUS (1996-2006)

RAPHAËL VANMECHELEN & MARIE VERBEEK

Depuis toujours, le sous-sol namurois livre régulièrement les indices de son passé antique (Knapen-Lescrenier 1970, p. 188-200). Si bien que l'existence d'une bourgade gallo-romaine, établie au confluent de la Sambre et de la Meuse, mais également dans le méandre de la rive gauche de la Sambre, constitue un fait acquis depuis le XIXe siècle au moins.

En 1988, A. Dasnoy jeta les premières bases d'une synthèse relative à l'extension des zones d'habitat et des aires funéraires du *vicus* gallo-romain de Namur, pour le Haut-Empire, comme pour le Bas-Empire et la période mérovingienne, sur base d'un recensement assez systématique des découvertes anciennes attestées par la bibliographie, la presse ou l'inventaire des objets entrés dans les collections du Musée Archéologique de Namur (Dasnoy 1988).

L'exercice fut ensuite complété en 1994, dans le cadre de travaux d'étudiants dirigés par M.-H. Corbiau aux Facultés Notre-Dame de la Paix (Petit, Tarte & Lebrun 1994).

La régionalisation de la matière archéologique en Wallonie et l'important déploiement des chantiers d'archéologie préventive qui s'ensuivit dès 1990, sous l'impulsion de plusieurs projets immobiliers d'ampleur (Hospice Saint-Gilles, Place Saint-Hilaire, Place du Marché-aux-Légumes, Place de la Wallonie), renouvelèrent considérablement la problématique des origines romaines de Namur. Les résultats des cinq premières années d'activités du Service de l'Archéologie du Ministère de la Région Wallonne en province de Namur ont régulièrement fait l'objets de signalements, rassemblés en une publication plus générale en 1996 (Plumier 1996b, p. 73-86).

Depuis, de nouvelles interventions préventives, à l'actif du Service de l'Archéologie du Ministère de la Région Wallonne en province de Namur, en collaboration avec le Service de Jeunesse Archéolo-J depuis 2001 et de la Société Archéologique de Namur sur le site du Château des Comtes, ont largement complété les données à disposition. Les recherches menées au Grognon, sur le confluent Sambre-et-Meuse, ont bien sûr monopolisé la plus grande part des énergies. Mais deux opérations d'une certaine ampleur ont, plus encore, touché les niveaux d'occupation gallo-romains de la cité (Place d'Armes, Rue d'Harscamp), tandis que d'autres interventions, souvent ponctuelles et limitées (Rue des Brasseurs, Rue Ruppéumont, Ecole des Bateliers, Venelle de la Grande Forge, Château des Comtes), documentent, à leur modeste mesure, la topographie générale du *vicus*. S'il est évidemment prématuré de dresser le bilan des acquis de cette dernière décennie de recherches archéologiques à Namur, faute d'études et de publications détaillées, il a cependant paru opportun de présenter brièvement ces apports récents – et souvent inédits – de l'archéologie préventive, veillant à en mettre en exergue les points les plus significatifs pour l'approche de la topographie ancienne de l'agglomération.

Le Grognon

Initiées en novembre 1994, dans la foulée des fouilles de l'Hospice Saint-Gilles et de l'ancienne Place Saint-Hilaire, les recherches menées sur le parking du Grognon faisaient suite aux intentions du Gouvernement wallon d'implanter une part de ses institutions sur le site hautement symbolique du confluent namurois. Berceau présumé – à juste titre – de la cité, le site fait la preuve d'une impressionnante continuité d'occupation : fréquenté de façon récurrente depuis le Mésolithique moyen, il accueille un habitat durable, pratiquement sans hiatus, depuis le Ier siècle de notre ère ; *portus* du haut moyen âge, le quartier marchand s'y maintient jusqu'à sa démolition définitive, en 1973. Finalement, faute de projet immobilier bien défini, le Service de l'Archéologie du Ministère de la Région Wallonne en province de Namur décida de suspendre temporairement l'opération en octobre 2000¹. De ce fait, les niveaux préhistoriques et gallo-romains n'ont été que ponctuellement atteints ; mis à nu sur l'ensemble de l'emprise et partiellement fouillés en certains secteurs, les niveaux et structures du Bas-Empire permettent néanmoins de restituer les grands traits de la topographie antique du

¹ Trois années ont ensuite été consacrées au *post-fouilles* et à la rédaction d'un *Rapport Final de Fouilles* (Mees, Vanmechelen & Robinet, 2003)

confluent Sambre-et-Meuse (Plumier 1996c ; Mees, Plumier, Robinet & Vanmechelen 2000 ; Vanmechelen, Mees, Robinet & Plumier 2001a, p. 125-126 ; Vanmechelen, Mees, Robinet & Plumier 2001b, p. 217-218).

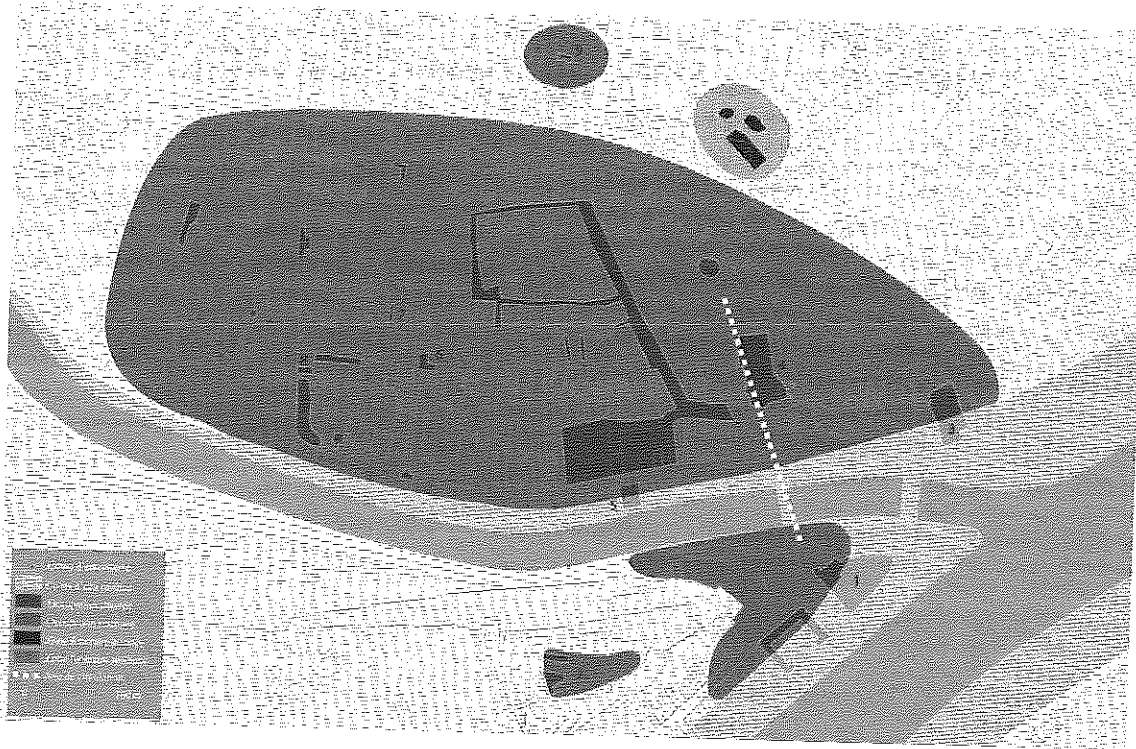

Fig. 1 : Namur au Haut-Empire romain : extension du vicus, avec localisation des fouilles et découvertes récentes
 1 : Grognon (quartier du confluent) ; 2 : Château des Comtes ; 3 : Rue d'Harscamp ; 4 : Place d'Armes ; 5 : Rue des Brasseurs n°s 51-55 ; 6 : Rue Ruppelmont ; 7 : Rue du Collège n°s 31-35 ; 8 : Ancienne École des Bateliers ; 9 : Venelle de la Grande Forge.

L'habitat se resserre sur la partie centrale du confluent, moins directement soumise aux débordements du fleuve, sur une terrasse manifestement aménagée dès le Haut-Empire. Deux grands bâtiments en pierre de plan rectangulaire ont été reconnus dans l'emprise des fouilles. Construits côte à côte, presque parallèlement, ils ménagent entre eux une étroite venelle, selon les dispositions caractéristiques des agglomérations secondaires de Gaule Belgique. Vers l'arrière, ils alignent leurs pignons sur la rive de Meuse, qui n'est alors protégée d'aucun dispositif de berge. Leur architecture fait preuve d'une admirable adaptation au relief : les murs arrière de l'une des maisons maintiennent une assiette de remblais rapportés, la surélevant ainsi par rapport au fleuve, tandis qu'en contrebas, un nouveau mur délimite une petite terrasse au sol en terre battue. Les caractéristiques de ces constructions, comme leur mobilier, leur assignent une fonction d'habitations.

Un petit trésor monétaire, composé de 29 imitations de *nummi*²⁵, fixe la destruction de ces deux maisons vers les années 335-350, en accord avec la céramique incorporée à leurs remblais. Une dernière phase de construction leur succédera encore, en usage jusqu'au début du Ve siècle. Même si leurs façades n'ont pu être appréhendées, la position de ces deux maisons remet sensiblement en cause le tracé de l'axe de circulation tel que proposé précédemment (Plumier 1996c, p. 83-84).

A l'arrière des bâtiments, la berge de Meuse se signale par une pente relativement abrupte, démunie de tout aménagement structuré avant les premières décennies du Ve siècle. Dès le IVe siècle cependant, un processus de sédimentation progressive y présidera à la formation d'épais dépôts stratigraphiques, « couches noires » aux caractéristiques spécifiques en raison de leur contexte fluvial. Plus loin, le lit de la Meuse est matérialisé par des dépôts de galets et autres *artefacts* roulés, charriés par le courant.

¹ Identification : J. Van Heesch (Cabinet des Médailles de la Bibliothèque Royale Albert Ier, Bruxelles).

A signaler encore la découverte d'un fragment d'autel inscrit. Incorporé à titre résiduel dans un niveau mérovingien, il peut être daté entre 150 et 250 sur base de la graphie utilisée (Vanmechelen, Mees, Robinet & Plumier, 2001b, p. 218; Deman & Raepsaet-Charlier 2002, n° 164bis, p. 61-69). Très lacunaire, l'inscription gravée sur l'entablement n'a conservé que les deux dernières lettres d'une formule relativement courante de dédicace à la famille impériale : [IN HONOREM] D[OMUS] D[IVINAE]. Pour modeste qu'il soit, ce petit monument épigraphique constitue la première inscription religieuse romaine trouvée à Namur. Environnement et consommation ont, en outre, été approchés sur le site confluent, dans le cadre d'une démarche interdisciplinaire pointue (Defgnée 2004 ; Pigière, Udrescu & Van Neer 2004, p. 24).

Rue d'Harscamp

Friche urbaine depuis plusieurs années, les parcelles comprises à l'angle du boulevard Isabelle Brunell et de la rue d'Harscamp ont fait l'objet d'une opération d'archéologie préventive en 2001, préalablement à la mise en œuvre d'un important projet immobilier. Situé dans le secteur oriental de la Corbeille, en rive gauche de Sambre, face au Grognon, le terrain occupe une place de choix, dans un quartier pourtant mal connu, peu touché jusqu'ici par les investigations archéologiques, tant récentes qu'anciennes.

Seul un secteur de faible superficie, épargné par les travaux de fortifications de la troisième enceinte urbaine (contrescarpe), avait conservé des structures antérieures au XIIIe siècle. L'occupation romaine s'y montre cependant dense, s'échelonnant en plusieurs phases successives et stratifiées (Verbeek, Vanmechelen, Berckmans, Plumier-Torfs, Bodart, Defgnée & Houbrechts 2002, p. 252-253).

Les premières traces d'occupation reconnues sur le site remontent à la première moitié du Ier siècle déjà. Une grande fosse, riche en matériel céramique et faunique, puis 12 fours et foyers, généralement circulaires ou ovoïdes, rectangulaire et allongé dans un seul cas, se répartissent en quatre phases distinctes au moins, à la succession rapide, jusqu'au début du IIe siècle. Niveaux de sols, structures légères en trous de poteaux et couches de remblais accompagnent les structures de combustion. Les quantités de scories, ajoutées à la présence même de ces nombreux fours, assignent à l'implantation primitive une vocation artisanale tournée vers la métallurgie du fer ; l'attrait du bord de Meuse n'y est sans doute pas étranger. Les premières données palynologiques (Laboratoire de Palynologie de l'UCL) définissent l'environnement de cette périphérie du *vicus* précoce en terme de paysage encore peu rudéralisé ou peu entretenu par l'Homme, mais qui a néanmoins enregistré sa présence.

Ces établissements précoces sont ensuite remplacés par un bâtiment d'habitation en pierre dans le courant du IIe siècle. L'état de conservation des vestiges ne permet pas d'en restituer le plan. Trois murs orthogonaux et deux niveaux de sol – dont un en mortier de tuileau – déterminent deux phases de construction au moins. Mortier de tuileau, élément de colonne – fragment de marbre dénotent un certain standing au bâtiment. L'emplacement de cet habitat en bord de Meuse repousse considérablement la limite orientale jusqu'alors attribuée à l'agglomération du Haut-Empire – dont la superficie totale doit dès lors être revue à la hausse. Plus à l'est, la surface du substrat limoneux amorce une pente franche en direction de la Meuse et l'imprime aux dépôts stratifiés de ce secteur : tout au long du Haut-Empire, les berges sont en effet progressivement repoussées par l'apport de remblais et d'accumulations sédimentaires, un peu comme au Grognon.

Si aucune structure attribuable à l'Antiquité tardive n'a été rencontrée, la présence de quelques fragments de céramique résiduelle (sigillée décorée à la molette notamment) atteste cependant d'une fréquentation occasionnelle des lieux durant le Bas-Empire.

Place d'Armes

La construction d'un vaste parking souterrain sous la Place d'Armes y engendra une opération d'archéologie préventive de grande ampleur en 1996-1997. Partout, les niveaux d'époque romaine ont pu être atteints et livrent une vision relativement complète de l'occupation et de son évolution durant l'Antiquité (Plumier, Vanmechelen & Dupont 1997b, p. 92 ; Plumier, Vanmechelen & Dupont 1998, p. 183-184). Quelques perturbations majeures y ont cependant été occasionnées, notamment par le fossé de la Deuxième Enceinte médiévale et par les caves de l'Hôtel de Ville du XIXe siècle.

Seul l'angle sud-ouest de l'emprise est occupé dans un premier temps. Un tronçon de voie empierrée traverse obliquement une large dépression naturelle ; orienté du nord-nord-ouest au sud-sud-est, son tracé ralliait probablement le gué ou le pont sur la Sambre. Son insertion stratigraphique autorise à la dater du début du Ier siècle de notre ère (règne de Tibère, probablement). Son revêtement est ensuite scellé d'un sédiment homogène aux rares *artefacts* indices d'une occupation proche et que *terra nigra* et *terra rubra* autorisent à dater provisoirement du milieu ou du troisième quart du Ier siècle. Un bâtiment en bois, au plan incomplet, y sera installé, empiétant sur le tracé de la route ; après abandon, ses puissants trous de poteaux seront notamment comblés de déchets issus d'une activité métallurgique. Dans une seconde phase de construction, l'une des parois du bâtiment sera remplacée par un solin en pierre.

La voie est ensuite remise en service. Son nouvel empièchement définit un tracé sensiblement identique au précédent.

Deux constructions en pierre s'y alignent perpendiculairement, de part et d'autre. Du bâtiment occidental, seul le pignon était compris dans l'emprise des fouilles : conservé par endroit sur six assises d'élévation, son parement comporte un cordon biseauté de moellons de tuf. Le bâtiment oriental, par contre, développe un plan tout en longueur, attesté sur une longueur de 32 m pour une largeur hors-tout de 16 m. Vers le nord, une travée plus étroite détermine une sorte de couloir ou de galerie à l'arrière de la façade (?) ; tandis que l'espace intérieur du bâtiment est rythmé de deux rangées de pièces d'inégale importance. Dans l'une des pièces, des murets délimitaient l'espace réservé à un grand foyer, à même le sol.

La chronologie de ces deux bâtiments du Haut-Empire reste difficile à définir, en l'attente d'études plus détaillées du matériel et des recoupements stratigraphiques. De même, leur fonction ne peut être déterminée, faute de matériel significatif ou de comparaison probante. Leurs caractéristiques suffisent cependant à exclure l'habitat, au profit d'une fonction civile (entrepôts ?) ou militaire (caserne ?).

Un puits (Houbrechts 1997, p. 96) et de nombreuses fosses caractérisent l'occupation de l'espace compris au sud des bâtiments, vaste dégagement dépourvu de toute construction.

Le Bas-Empire marque un hiatus évident dans l'occupation de ce secteur du *vicus*. Seuls un foyer, installé dans l'une des pièces du bâtiment oriental, et une fosse, creusée plus loin, attestent de passages sporadiques.

Les analyses palynologiques réalisées sur l'ensemble du site (Laboratoire de Palynologie de l'UCL : Defgnée & Munaut 1998, p. 82-84, fig. 1-2) ont permis de retracer les grandes lignes de l'évolution du paysage environnant tout au long de l'époque romaine, mettant en lumière l'incidence de l'implantation humaine.

Rue des Brasseurs

L'intervention de sauvetage menée en février 2005 au n° 51-55 de la rue des Brasseurs, en bord de Sambre, dans le cadre des travaux de construction d'un immeuble de rapport, a permis de réunir – dans des conditions difficiles – quelques indices d'occupation gallo-romaine.

L'occupation s'y montre particulièrement précoce. Trois fours ou foyers circulaires de faible profondeur ont été creusés à la surface des limons alluvionnaires. Deux d'entre eux présentaient un fond construit de pierres plates et de fragments *dolia*, recouvert d'une couche d'argile rapportée, à la surface indurée et fortement rubéfiée. Un niveau d'occupation grisâtre pourrait leur être associé.

Un paquet stratifié de limons mélangés scelle cette première occupation artisanale sur une épaisseur d'environ 40 cm. Son rare matériel céramique en souligne la chronologie haute, puisque *terra rubra* et sigillée italique ou italo-gauloise en fixent la datation avant le milieu du Ier siècle. La production de ces trois structures de combustion n'a pu être déterminée.

Plus loin, quelques blocs de pierre alignés pourraient appartenir au radier de fondation d'un bâtiment, auquel un lambeau de sol en mortier de tuileau pourrait également être associé. Une fosse est encore à rattacher au Haut-Empire romain.

Enfin, vers le sud, une couche gallo-romaine de limon noirâtre, fortement organique, imprime une nette pente en direction de la berge de Sambre.

Rue Ruplémont

Vers l'ouest, dans la Corbeille cette fois, un premier sondage réalisé en 1995 sous l'*Escholle Dominicale des Pauvres*, à l'angle des rues Ruplémont et Fumal, a confirmé l'extension du *vicus*

du Haut-Empire dans ce secteur de la ville (Mees & Plumier 1996-1997 ; Plumier 1996, p. 4 ; Plumier 1996, p. 63). Une fosse, contenant de nombreux fragments de *dolia*, côtoyait un four, bien conservé, à la vocation métallurgique présumée. La datation proposée pour ces structures concernerait le IIe siècle.

Rue du Collège

A quelques 120 m de distance en direction de l'ouest, de l'autre côté de la rue Fumal, la brève opération préventive menée en juillet 2003 au n° 31-35 de la rue du Collège n'a pas atteint les niveaux antiques. La présence de céramique gallo-romaine résiduelle dans les remblais médiévaux en atteste cependant également l'existence dans ce secteur (Vanmechelen 2004, p. 93 ; Vanmechelen, Berckmans, Marchal & Eeckhout, 2004, p. 224-225).

Ancienne École Saint-Jacques des Bateliers

Dans le même îlot urbain, l'opération actuellement en cours à l'ancienne École Saint-Jacques des Bateliers, située rue Joseph Saintraint n° 7, vise à poser un diagnostic archéologique des bâtiments et de leur sous-sol, préalablement à leur réaffectation prochaine en Musée Archéologique de Namur.

A l'heure actuelle, seuls les sondages pratiqués sous le sol des caves ont atteint les structures d'époque romaine. Aucun niveau d'occupation ou stratigraphie n'y est conservé : les structures négatives apparaissent directement à la surface du substrat de limon alluvionnaire. Quelques trous de poteaux témoignent vraisemblablement de constructions légères, dont le plan ou l'organisation ne peuvent être reconnus, en raison de l'exiguïté des ouvertures. Dix fosses et silos, de plan et de dimensions très variables, trahissent néanmoins une certaine densité d'occupation, dont la chronologie paraît limitée, à en croire le matériel céramique, au seul Haut-Empire (fin Ier – déb. IIIe siècle). Ils confirment en tous cas l'extension du *vicus*, attestée dans ce secteur par plusieurs fouilles et découvertes antérieures.

Venelle de la Grande Forge

Une petite opération préventive pratiquée préalablement au réaménagement de la surface d'un espace public piétonnier, perpendiculaire à la rue de Fer, soulève des questions d'un autre ordre. On se trouve là en-dehors de la zone attestée du *vicus*, à proximité directe du cimetière de la Motte-le-Comte (Bequet, 1861-1862, p. 409-422, Dasnoy 1988, p. 21-22). Dans une emprise de fouille limitée, ont été mises au jour trois grandes « fosses » rectangulaires peu profondes à parois très verticales, disposées suivant un alignement orthogonal. Le peu de matériel qui y a été récolté révèle un comblement au Haut Empire. Dans le fond – très plan – de deux de ces fosses, une concentration de blocs de pierres de dimensions variables, déposés intentionnellement, illustre peut-être tout ce qui reste d'un radier de soutènement de structures disparues.

Le type de fosse, l'absence de tout élément qui les lierait avec certitude à une fonction artisanale ou d'habitat – ou même funéraire, le peu de matériel archéologique mis au jour et son caractère fragmentaire sont autant d'éléments qui posent la question de la fonction des lieux. Situé sur les pentes de la cuvette alluviale dessinée par le confluent, l'emplacement fouillé est légèrement surélevé et excentré par rapport au *vicus*. On se trouve également non loin d'un secteur funéraire. Tous ces éléments tendent à évoquer l'hypothèse d'une zone à vocation religieuse. Dans un tel contexte, les fosses mises au jour pourraient témoigner en négatif de la présence de multiples bases d'éléments votifs et/ou de démonstration.

La découverte dans le remblai de comblement d'une des fosses de la base d'un fut de colonne en pierre ornée de rinceaux de vignes en bas-relief pourrait appuyer cette hypothèse : même en position secondaire, elle semble trop éloignée du centre pour avoir appartenu à une *domus* de luxe. Son aspect remarquablement sculpté tend d'ailleurs à en faire un élément isolé de tout bâtiment.

Nul doute que l'étude future de cette pièce, de même que la poursuite, dans les années à venir, des suivis de chantiers et des recherches dans le quartier viendront éclairer les questions soulevées ici.

Château des Comtes

Les recherches relancées depuis 1996 sur le site du Château des Comtes ont considérablement renouvelé les acquis anciens (Antoine, Plumier & Noël 1998, p. 173-174 ; Antoine, Plumier,

Robinet & Noël 2000, p. 201 ; Antoine 2001, p. 221, Antoine 2003, p. 247-254). Pour mémoire, la découverte de six cippes funéraires et de matériel gallo-romain avait soulevé, depuis le XIXe siècle, la question de la mise en défense éventuelle de l'éperon rocheux dominant et protégeant le quartier du confluent. D'autant que la poursuite des activités du *vicus* de Namur durant le Bas-Empire justifiait – à juste titre – l'hypothèse d'une présence militaire.

Quatre nouvelles inscriptions, mises au jour dans le cadre des fouilles récentes, viennent gonfler la série des cippes et fragments de monuments funéraires livrés par le site (Deman & Rapsaet-Charlier 1985, n° 33 à 38 ; Deman & Rapsaet-Charlier 2002, n° 164bis, 165, 166 ; Rapsaet-Charlier 2004, p. 57-94 ; , Antoine 2003, p. 247-254). Déplacés depuis une zone funéraire désaffectée, la question de leur origine exacte reste évidemment posée (cimetière de la 'Motte-le-Comte', au nord du *vicus* de la rive gauche de la Sambre ?). Leur intérêt épigraphique est évident et complète d'autant notre connaissance de la société romaine namuroise.

Deux des cippes nouvellement révélés paraissent former, avec d'autres éléments, l'angle d'une construction élaborée au départ de matériaux de construction. Latéralement, une double rangée de pieux appointés, profondément fichés dans le substrat, paraît barrer l'éperon à 5 m en retrait de la courtine médiévale. Associé à la construction d'angle, le flanquant du côté sambrien, ce dispositif de premier intérêt constitue manifestement le premier élément tangible d'une fortification de hauteur installée sur l'éperon au cours du Bas-Empire. Seule sa chronologie demeure difficile à fixer avec plus de précision pour le moment.

Apports récents, lecture renouvelée...

Bien sûr, cet apport relativement conséquent de données neuves invite à une relecture des nombreux acquis anciens, dans la perspective d'une compréhension renouvelée de la topographie du *vicus* namurois. En l'attente, et si elles ne contredisent jamais catégoriquement les connaissances, certaines avancées méritent de se voir soulignées ici.

La mise en évidence des berges de Sambre, à la rue des Brasseurs, et de Meuse, au Grognon comme à la rue d'Harscamp, permet tout d'abord de fixer la physionomie naturelle des lieux, de mesurer l'emprise des deux cours d'eau. L'apparition tardive des premiers éléments de canalisation, au Grognon, au Ve siècle seulement, surprend a priori.

Le réseau voyer serait manifestement à reconsidérer sur de nouvelles bases. La voie précoce mise en évidence à l'angle de la place d'Armes souligne l'importance de l'axe de communication traversant la Sambre à hauteur du pont actuel ; tandis qu'à l'inverse le tracé de la voie d'accès au confluent, sous la place Saint-Hilaire, est remis en question.

Les découvertes de matériel très précoce à la rue des Brasseurs, vers l'ouest, sous la place d'Armes, au centre, et à la Rue d'Harscamp, vers l'est, appuient utilement l'existence d'un foyer d'habitat augusto-tibérien en rive gauche de Sambre (Raepsaet & Raepsaet-Charlier 1997), sans en préciser toutefois la nature. La présence de fours, déportés en rupture de berge, lui ajoute en tous cas une dimension artisanale.

Globalement, le Ier siècle étonne par l'extension et surtout l'importance des niveaux stratigraphiques reconnus. Le développement d'un nouveau quartier artisanal vers l'aval, à la rue d'Harscamp, face au confluent Sambre-et-Meuse, en constitue sans doute l'apport principal. Il préfigure la dimension artisanale et commerciale du quartier, renouée dès la période mérovingienne, puis entérinée ensuite par la création de la *Neuville* au bas moyen âge.

Rue d'Harscamp toujours, la mise en place d'un habitat en pierre, certes mal conservé mais dans un quartier jusqu'ici si mal connu, repousse d'autant les limites précédemment attribuées au *vicus* de la rive gauche et oblige à en revoir l'extension à la hausse. A l'opposé, vers l'amont, les premiers éléments à disposition pour le site de l'École des Bateliers confirment l'existence d'un habitat dense mais plus diffus dans ce secteur occidental. Comme l'atteste le four de la rue Rupplémont, tout proche, l'artisanat n'en est pas non plus totalement absent. De toute manière, il convient de plus en plus de se garder d'une vision trop catégorique de la fonction des quartiers. En témoignent les grands bâtiments de la place d'Armes, à la fonction mal définie – publique, civile ou militaire – venus soudainement se substituer à un habitat plus caractéristique des agglomérations secondaires.

Aucune tombe, par contre, ne remet en cause la topographie funéraire du *vicus*. La découverte de quatre nouveaux fragments inscrits de monuments funéraires sur le site du Château des Comtes relance cependant la problématique de leur origine, ouverte jadis à propos des cippes trouvés anciennement. Quoiqu'il en soit, et au-delà de leur intérêt épigraphique évident, ces

nouveaux fragments lapidaires hissent Namur au rang de seconde agglomération de la *civitas tungrorum* en nombre d'inscriptions, après Tongres elle-même.

Enfin, le petit fragment d'autel en pierre, trouvé au Grognon et également inscrit, mais surtout le fût de colonne ornée, découvert à la Venelle de la Grande Forge, sur un site excentré et aux caractéristiques curieuses, suffisent à réouvrir la polémique relative aux zones religieuses de l'agglomération du Haut-Empire.

A l'exception des indices ténus d'un passage sporadique sur le site de la place d'Armes, les recherches récentes avalisent la désertion manifeste du *vicus* de la rive gauche au Bas-Empire. Au Grognon, par contre, la reconstruction de deux maisons en pierre, comme l'amorce du processus de sédimentation des berges de Meuse, confirment le dynamisme du quartier du confluent.

Ouverte depuis le XIXe siècle, la question de la défense du quartier portuaire - condition *sine qua non* de la survie de l'agglomération au Bas-Empire - se trouve enfin alimentée d'arguments tangibles. En effet, la découverte d'une structure de barrage, probablement renforcée d'un organe de flanquement en pierre, autorise à reconnaître pour la première fois les indices d'un contingent militaire établi sur le massif rocheux du futur château comtal.

Bibliographie

ANTOINE J.-L., 2001. Namur/Namur : le château des Comtes. Quelques éléments de chronologie après cinq années de recherches, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 9, p. 220-223.

ANTOINE J.-L., 2003. Chronique. Deux nouvelles inscriptions funéraires gallo-romaines découvertes à la Citadelle de Namur, *Annales de la Société Archéologique de Namur*, 77, p. 247-254.

ANTOINE J.-L., PLUMIER J. & NOËL L., 1998. Namur : château des Comtes, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 6, p. 173-175.

ANTOINE J.-L., PLUMIER J., ROBINET C. & NOËL L., 2000. Namur : le château des Comtes, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 8, p. 200-202.

BEQUET A., 1861-1862. Cimetière Belgo-romain de la Motte-le-Comte à Namur, *Annales de la Société archéologique de Namur*, VII, p. 409-422.

DASNOY A., 1988. Les origines romaines et mérovingiennes. In : *Namur. Le site, les hommes. De l'époque romaine au XVIIIe siècle*, Bruxelles (Crédit Communal, Collection Histoire, 15), p. 9-32.

DEFGNÉE A., 2004. Namur/Namur : l'environnement végétal du Haut Moyen Âge au Grognon (V^e-XIe siècle). Une approche des interactions hommes/milieus par le biais de la palynologie, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 12, p. 212-215.

DEFGNÉE A. & MUNAUT A.-V., 1998. Paysages d'une ville : apport de la palynologie sur le site de la place d'Armes à Namur. In : PLUMIER J. & DUHAUT C. (dir.), *Actes de la Sixième Journée d'Archéologie Namuroise (Gembloux, 28 Février 1998)*, Gembloux, p. 81-87.

DEMAN A. & RAEPSAET-CHARLIER M.-Th., 1985. *Les inscriptions latines de Belgique (ILB)*, Bruxelles.

DEMAN A. & RAEPSAET-CHARLIER M.-Th., 2002. *Nouveau Recueil des Inscriptions latines de Belgique (ILB²)*, Bruxelles.

HOUBRECHTS D., 1997. Analyse dendrochronologique d'échantillons provenant des fouilles du site de la Place d'Armes (Namur). In : PLUMIER J. (dir.), *Actes de la Cinquième Journée d'Archéologie Namuroise (Namur, 22 Février 1997)*, Namur, p. 95-96.

- KNAPEN-LESCRENIER A.-M., 1970. *Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques de la province de Namur*, Bruxelles (Répertoires Archéologiques du Centre National de Recherches Archéologiques en Belgique, Série A, IX).
- MEES N. & PLUMIER J., 1996-1997. Namur : niveaux romains et médiévaux rue Rupplémont, *Chronique de l'Archéologie Wallonne*, 4-5, p. 201.
- MEES N., PLUMIER J., ROBINET C. & VANMECHELEN R., 2000. Namur: topographie du confluent au Haut Moyen Age, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 8, p. 202-203.
- MEES N., VANMECHELEN R. & ROBINET C. (dir.), 2003. *Le Grognon, à Namur : de l'émergence du portus au quartier des Temps Modernes (Ve-XVIIIe siècles). Rapport final de fouilles (1994-2000)*, 7 vol., Namur (rapport inédit).
- PETTIT V., TARTE Th. & LEBRUN R., 1994. Cartes topographiques de Namur aux périodes romaines et mérovingienne. In : CORBIAU M.H. & PLUMIER J. (dir.), *Actes de la Deuxième Journée d'Archéologie Namuroise (Namur, 26 février 1994)*, Namur, p. 35-45.
- PIGIÈRE F., UDRESCU M. & VAN NEER W., 2004. Namur/Namur : étude archéozoologique des occupations de l'Antiquité tardive et du Haut Moyen Âge au Grognon, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 12, p. 240-241.
- PLUMIER J., 1996a. Activités archéologiques de la Direction des Fouilles en Province de Namur, en 1995. In : PLUMIER J. & CORBIAU M.-H. (dir.), *Actes de la Quatrième Journée d'Archéologie Namuroise (Namur, 24 Février 1996)*, Namur, p. 3-8.
- PLUMIER J. (dir.), 1996b. *Cinq années d'archéologie en province de Namur. 1990-1995*, Namur (Études et Documents, Fouilles, 3).
- PLUMIER J., 1996c. Le port et son quartier. In : PLUMIER J. (dir.), *Cinq années d'archéologie en province de Namur. 1990-1995*, Namur (Études et Documents, Fouilles, 3), p. 81-86.
- PLUMIER J., 1996d. Namur : archéologie urbaine (Nr), *Archaeologia Mediaevalis*, 19, p. 63-65.
- PLUMIER J., VANMECHELEN R. & DUPONT Cl., 1997a. Namur: fouilles préventives place d'Armes, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 4-5, p. 195-196.
- PLUMIER J., VANMECHELEN R. & DUPONT Cl., 1997b. *Namur, Place d'Armes: opération d'archéologie préventive*. In : PLUMIER J. (dir.), *Actes de la Cinquième Journée d'Archéologie Namuroise (Namur, 22 Février 1997)*, Namur, p. 91-94.
- PLUMIER J., VANMECHELEN R. & DUPONT Cl., 1998. Namur: poursuite de l'opération d'archéologie préventive à la place d'Armes, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 6, p. 183-185.
- RAEPSAET-CHARLIER M.-Th., 1998. Une nouvelle inscription funéraire gallo-romaine découverte dans le rempart du château des comtes à Namur. In : PLUMIER J. & DUHAUT C. (dir.), *Actes de la Sixième Journée d'Archéologie Namuroise (Gembloux, 28 février 1998)*, Namur, p. 117-120.
- RAEPSAET-CHARLIER M.-Th., 2004. Nouvelles inscriptions latines découvertes au Château des Comtes de Namur, *Annales de la Société Archéologique de Namur*, 78, p. 57-94.
- RAEPSAET G. & RAEPSAET-CHARLIER M.-Th., 1997. Namur. De l'histoire à l'archéologie : Namur et la politique augustéenne dans le nord de la Gaule. In : CORBIAU M.-H. (dir.), *Le patrimoine archéologique de Wallonie*, Allieur, p. 270-273.
- VANMECHELEN R., 2004. Namur, rue du Collège: une fosse d'aisances exceptionnelle et son contexte (Nr.), *Archaeologia Mediaevalis*, 27, p. 92-94.

VANMECHELEN R., BERCKMANS O., MARCHAL J. & EECKOUT J., 2004. Namur/Namur : bâtiment du XVe siècle, fosse d'aisances et autres structures à la rue du Collège, n°s 31-35, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 12, p. 224-228.

VANMECHELEN R., MEES N., ROBINET C. & PLUMIER J., 2001a. De la berge à l'enceinte: évolution du bord de Meuse au Grognon à Namur (V^e-XIe siècle) (Nr), *Archaeologia Mediaevalis*, 24, p. 125-128.

VANMECHELEN R., MEES N., ROBINET C. & PLUMIER J., 2001b. Namur/Namur: évolution du bord de Meuse au Grognon (IVe-XIe siècle), *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 9, p. 217-220.

VANMECHELEN R., VERBEEK M., BERCKMANS O., PLUMIER-TORFS S., BODART E., DEFGNÉE A. & HOUBRECHTS D., 2002. Opération d'archéologie préventive à Namur, rue d'Harscamp: mise en défense et urbanisation d'un quartier périphérique (Nr), *Archaeologia Mediaevalis*, 25, p. 79-83.

VERBEEK M., VANMECHELEN R., BERCKMANS O., PLUMIER-TORFS S., BODART E., DEFGNÉE A. & HOUBRECHTS D., 2002. Namur/Namur: mise en défense et urbanisation d'un quartier périphérique, rue d'Harscamp, *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 10, p. 252-255.

Contact

Vanmechelen, Raphaël
Ministère de la Région Wallonne
Service de l'Archéologie en province de Namur
Route Merveilleuse, 23
B - 5000 NAMUR
081/25.02.87; secrétariat, en cas d'absence: 081/25.02.70
Fax/ 081/25.02.71; GSM: 0477/45.02.83
r.vanmechelen@mrw.wallonie.be

Verbeek, Marie
Service de jeunesse archéolo-J pour le Service de l'Archéologie du Ministère de la Région
Wallonne en province de Namur
Route Merveilleuse, 23
B - 5000 NAMUR

DE VICI: EEN INVENTARISATIE EN FUNCTIONELE ANALYSE VAN ENKELE ZOGENAAMDE VICI IN VLAANDEREN TUSSEN HET BEGIN VAN DE 1^E EEUW N.C. EN HET EINDE VAN DE 4^E EEUW N.C.

KRISTINE MAGERMAN

Inleiding

De studie van de zogenaamde *vici* past in het kader van het Gallo-Romeins nederzettingsonderzoek in onze streken en de archeologische afbakening van het begrip *vicus*. Mijn eindwerk had de bedoeling een ruim kader te creëren dat een nieuw inzicht geeft in de betekenis en de problematiek van de zogenaamde Gallo-Romeinse *vici* in onze streken.

Uit studie van de etymologische, de antiek literaire, de middeleeuwse en de archeologische bronnen blijkt dat geen enkele bron precies kon aantonen wat een *vicus* is of aan welke criteria een nederzetting moet voldoen om deze benaming te krijgen. Bovendien zijn ook de antieke auteurs erg karig met informatie over de nederzettingen in Gallië.

Tijdens het onderzoek werden enkele nederzettingen in Vlaanderen die in de literatuur, terecht of onterecht, als *vicus* omschreven worden (Asse, Elewijt, Grobbendonk, Kester, Kontich en Velzeke), grondig bestudeerd. Een aantal andere nederzettingen werd gebruikt als vergelijkingsmateriaal: Destelbergen, Hofstade, Rumst, Tienen, Waasmunster en Wervik voor Vlaanderen en Aarlen, Amay, Baudecet, Blicquy, Braives, Clavier-Vervoz, Doornik, Givry, Huy, Liberchies, Namen, Pommeroeul, Taviere en Waudrez voor Wallonië.

Een eerste doelstelling bestond er in om de gangbare definities te toetsen aan het archeologische materiaal uit onze streken. Een tweede doelstelling was het aanvullen van de lacune die er bestaat in de studie van de zogenaamde *vici* in Vlaanderen. Zo werden de Vlaamse *vici* op het internationaal Colloquium van Bliesbruck-Reinheim, van 21 tot 24 oktober 1992, slechts vertegenwoordigd door een summier lijstje met daarop de vermelding van een tiental *vici*. De *vici* in Wallonië en in onze buurlanden werden daarentegen wel uitvoerig besproken. Door een zo volledig mogelijke *status quaestionis* van enkele Vlaamse *vici* te maken werd de bestaande lacune gedeeltelijk weggewerkt. Ten derde werden de gegevens van de nederzettingen uit de inventaris vergeleken met deze van enkele andere 'baandorpen' in België. Zo kon een eerste voorzichtige aanzet gegeven worden op de vraag wat een *vicus* is. Er werd nagegaan aan welke (archeologische) criteria een Gallo-Romeinse nederzetting moet voldoen om als *vicus* bestempeld te worden. Zo kon het functioneren van deze 'baandorpen' in een ruimer kader geschetst worden.

Kenmerken van een vicus

Op basis van de bekomen resultaten kan gesteld worden dat de hier besproken zogenaamde *vici* voldoen aan de volgende morfologische eigenschappen:

1. een inplanting langsheen één of meerdere grotere doorgangswegen (eventueel aan een kruispunt van wegen of nabij een waterweg). Een rudimentair stratenpatroon kan, maar hoeft niet noodzakelijk aanwezig te zijn.
2. met elkaar verbonden zijn door middel van primaire wegen.
3. een intensieve bewoning in huizen waarvan een meerderheid met hun korte zijde op de weg gericht is.
4. de aanwezigheid van een overgang van hout-naar steenbouw.
5. een minimum oppervlakte van ongeveer 3 à 4 ha.

Daarnaast moet ook aandacht besteed worden aan de functies die in de *vici* waargenomen werden.

1. Het belang van een baanpost voor een *vicus* wordt vaak gesuggereerd maar kon slechts voor weinig van de hier bestudeerde *vici* met zekerheid aangetoond worden.

2. Sommige *vici* bleken met de aanwezigheid van *thermen* of een theater een ontspanningsfunctie te hebben voor de eigen inwoners of de bewoners uit de omgeving. In Blicquy bleken deze structuren echter een religieuze functie te hebben.
3. Een politieke en administratieve functie kon met de aanwezigheid van politieke gebouwen (vb. *curia*, *basilica*, ...) slechts op enkele plaatsen verondersteld worden.
4. Economische functies konden op sommige plaatsen aangetoond worden door de aanwezigheid van een marktplaats of een *horreum*. Er waren contacten met de verschillende *villae* die rond de *vici* lagen. Bovendien wijst het aangetroffen materiaal er op dat de *vici* ingeschreven waren in een ruim handelsnetwerk. Er vond zowel een import als een export van producten plaats.
5. Een aantal *vici* had een religieuze functie. Deze kon aangetoond worden door de aanwezigheid van één of meerdere tempels.
6. Binnen een *vicus* blijken ook ambachtelijke activiteiten van belang te zijn geweest. Sporen van ijzer- en bronsproductie, glasbewerking en ceramiekproductie werden meermaals aangetroffen. Andere activiteiten zoals leer- en textielbewerking, het bakken van brood en de productie van *tegulae* en *imbrices* konden voor sommige plaatsen eveneens aangetoond worden.
7. Over de deelname van de *vici* aan het agrarisch systeem bestaat er nog veel discussie. In de hier bestudeerde *vici* trof men nergens sporen aan die eenduidig wijzen op de aanwezigheid van landbouw of veeteelt in de *vicus*.

De hierboven aangehaalde activiteiten hoeven echter niet allemaal samen in één nederzetting voor te komen.

Tenslotte kan nog gewezen worden op enkele andere eigenschappen van de hier bestudeerde *vici*.

1. Inplanting: De meerderheid van de *vici* in België was ingeplant op een plateau of een heuveltop. De andere lagen in een alluviale vlakte van een rivier. Sommige *vici* bleken in een overgangsgebied van verschillende bodemtypes te liggen. Ook de aanwezigheid van bruikbare klei en gesteenten in de onmiddellijke omgeving bleek voor de meeste *vici* een constante te zijn.
2. *Vici* waren niet noodzakelijk voortzettingen van reeds bestaande occupaties uit de Late IJzertijd. Wellicht waren het nieuwe inplantingen van de Romeinen of verplaatsingen van reeds bestaande nederzettingen, hoewel deze laatste hypothese op basis van archeologisch materiaal moeilijker aantoonbaar is. Een bewonings-continuïteit van de Gallo-Romeinse periode naar de Vroege Middeleeuwen is in de bestudeerde *vici* eerder zeldzaam.
3. De bewoning van een *vicus* ontstond niet noodzakelijk vanuit een Vroegromeinse militaire occupatie op die plaats. In sommige gevallen werd er in de Laatromeinse periode wel een *castrum* of een *castellum* opgericht.
4. De *vici* ontstonden niet allemaal op hetzelfde moment. Wel kan gesteld worden dat de occupatie op alle plaatsen in de loop van de 1^e eeuw n.C. aanving. Ook het einde van de occupatie verschilde sterk. Sommigen verdwenen tijdens de woelige periode op het einde van de 3^e eeuw n.C. Anderen hielden langer stand en verdwenen pas in de loop van de 4^e eeuw of in het begin van de 5^e eeuw n.C.

Deze lijst wil in de eerste plaats een overzicht geven van een aantal kenmerken en constanten die vastgesteld konden worden bij het bestuderen van enkele zogenaamde *vici* in België. Toch hoeft niet aan elk van bovenstaande functies voldaan te zijn om een nederzetting als *vicus* te bestempelen. Wel kan gesteld worden dat een *vicus* met één of meerdere al dan niet gespecialiseerde activiteiten een centrumfunctie vervulde voor de omgeving. Tenslotte werden vier algemene aspecten aangehaald waaraan *vici* al dan niet aan kunnen voldoen maar die in mindere mate bepalend zijn voor de afbakening van het begrip.

Problematiek en oplossingen voor de toekomst

Over de (archeologische) betekenis van de term *vicus* bestaat bij moderne onderzoekers nog heel wat onduidelijkheid (Magerman 2005b: 15-25). In België bestaan er verschillende soorten Gallo-Romeinse nederzettingen. Enerzijds kennen we de nederzettingen die in de literatuur met de term *vicus* aangeduid worden. Daarnaast kennen we ook Gallo-Romeinse *villae* en de

kleinere en grotere groepsnederzettingen naar inheems model. Tongeren wordt dan weer beschouwd als een Gallo-Romeinse nederzetting met stadsallures. Een consequent gebruik van de terminologie ontbreekt. Er bestaat ook veel onduidelijkheid over de exacte betekenis van gebruikte termen. Er kan gepleit worden om de term *vicus* en andere vaak gebruikte termen i.v.m. Gallo-Romeinse nederzettingen, die enkel tot verwarring leiden, niet meer te gebruiken. Enkel nederzettingen die in antieke bronnen als *vicus* genoemd worden, kunnen in strikte zin als dusdanig beschouwd worden. Of Kontich een *vicus* was, zoals in de huidige literatuur beweerd wordt, kan op basis van de talrijke anomalieën die in de studie naar boven kwamen, in vraag gesteld worden (Magerman 2005b: 416-417). De archeologie in België heeft nood aan een nieuwe, uitgebreide en volledige studie van alle Gallo-Romeinse nederzettingen op haar grondgebied. Ook nederzettingen zoals Wijnegem, Mortsel, Ekeren, Kerkhove, Sint-Denijs-Westrem, Destelbergen, Hofstade, Gent, Antwerpen, Melden en vele andere moeten hierbij in oogschouw genomen worden. Op verschillende niveaus zullen al deze nederzettingen met elkaar vergeleken moeten worden. Enkel zo kan men een typologie opstellen van de verschillende Gallo-Romeinse nederzettingen. Elk type zal dan gekenmerkt kunnen worden door eigen karakteristieken (qua vormgeving, gebouwenbestand, inplanting, grootte, functies, materiaal,...). Op die manier zullen ook nieuw ontdekte nederzettingen gemakkelijker ingedeeld kunnen worden. Er is nood aan herdefiniëring van termen en het gebruik van benamingen die geen geladen betekenis hebben. Enkel zo kan verwarring voorkomen worden en is er sprake van uniformiteit. In een dergelijke studie zal er een schaalvergelijking tussen de verschillende nederzettingen moeten plaatsvinden. Men kan pas van schaalvergelijking spreken als er voldoende opgravingen per site zijn en er een groot aantal sites in de studie opgenomen werd. Bovendien moet er een uniforme verwerking van alle materiaalgroepen plaatsvinden. Zolang grootschalig onderzoek afwezig blijft, zal er verwarring blijven bestaan over de betekenis van de term *vicus*. De hier voorgestelde criteria om deze term te gebruiken zijn een eerste poging om een dergelijke woonvorm archeologisch te onderscheiden van andere Gallo-Romeinse nederzettingen in onze streken. Momenteel laat de beperkte stand van het onderzoek in Vlaanderen een dergelijke indeling nog niet toe.

BIBLIOGRAFIE

BURNHAM B. C. & WACHER J. 1990. *The Small Towns of Roman Britain*. London.

CHEVALLIER R. (ed.) 1986. *Le vicus gallo-romain*. Parijs (Caesarodunum, 11).

HIDDINK H. A. 1991. Rural Centres in the Roman Settlement System of Northern Gallia and Germania Inferior. In ROYMANS & THEUWS (eds.) 1991: 201-233.

MAGERMAN K. 2005b. *De Vici. Een inventarisatie en functionele analyse van enkele zogenaamde vici in Vlaanderen tussen het begin van de 1e eeuw n.C tot het einde van de 4e eeuw n.C.* (Onuitgegeven licentiaatverhandeling, K.U.Leuven).

MAGERMAN K. & SAERENS S. 2004. Een beschouwing rond de munten van de vicus van het Vlaams-Brabantse Asse. *Bulletin du Cercle d'Études Numismatiques* 41, 3: 82-98.

PETIT J. P. & MANGIN M. (eds.) 1994b. *Atlas des agglomérations secondaires de la Gaule Belgique et des Germanies 1. en 2.* Bliesbruck-Reinheim.

ROYMANS N. (ed.) 1996. *From the Sword to the Plough. Three Studies on the earliest Romanisation of Northern Gaul*. Amsterdam.

ROYMANS N. & THEUWS F. (eds.) 1991. *Images of the Past. Studies on Ancient Societies in Northwestern Europe*. Amsterdam (Studies in Pre- en Protohistorie, 7).

TARPIN M. 2002. *Vici et pagi dans l'Occident romain*. Rome (Collection de l'école française, 299).

VON PETROKOVITS H. 1977. Kleinstädte und nichtstädtische Siedlungen im Nordwesten des römischen Reiches. In JANKUHN (ed.) 1977: 86-135.

WHITTAKER C. R. 1990. The Consumer City revisited: The Vicus and the City. *Journal of Roman Archaeology* 3: 110-118.

Contact

Magerman, Kristine
Afdeling Archeologie
K.U. Leuven
Blijde-Inkomststraat 21
3000 LEUVEN
kristine.magerman@student.kuleuven.ac.be

ROMEINSE CREMATIEGRAVEN IN PROEFSLEUVEN TE EDEGEM-BUIZEGEM (ANTW.)

RICA ANNAERT

Edegem-Buizegem is reeds langer gekend als archeologische site, niet alleen door de opgravingen van de Antwerpse Vereniging voor Romeinse Archeologie die er in 1973 de resten van de oorspronkelijke parochiekerk aan het licht bracht (Brenders 1973 en Brenders 1974), maar ook door oudere vondsten gedaan in 1933 en in 1966. In 1933 troffen R. en F. Van Melckebeke tijdens hun zoektocht naar de resten van het eerder genoemde kerkje, sporen van Gallo-Romeinse bewoning aan met onder meer *tegula*- en *doliurn*-fragmenten (Van Passen 1974, 27). In 1966 werden bij rioleringswerken voor de nabijgelegen nieuwbouwwijk, op 2,20 m diepte de resten van een vierkante houten waterput (0,70 m bij 0,70 m) aangetroffen, waarvan de vulling Romeins vondstenmateriaal bevatte (Van Passen 1974, 27-28).

Op basis van deze gegevens stuurde de gemeente Edegem een nieuwe verkavelingsaanvraag (4,5 ha) voor advies door naar de cel Archeologie van de Afdeling Monumenten en Landschappen (AML). Deze adviseerde een archeologisch vooronderzoek, meer bepaald een vlakdekkend onderzoek ter hoogte van de archeologische site en een evaluatie door middel van proefsleuven op de nog ongekende terreinen ten zuiden en ten westen van deze site.

Het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed voerde dit archeologisch onderzoek op de toekomstige verkaveling uit gedurende de maanden juni tot oktober 2005, dit met de financiële steun van de verkavelaar, Topoplan bvba en de logistieke steun van de gemeente Edegem.

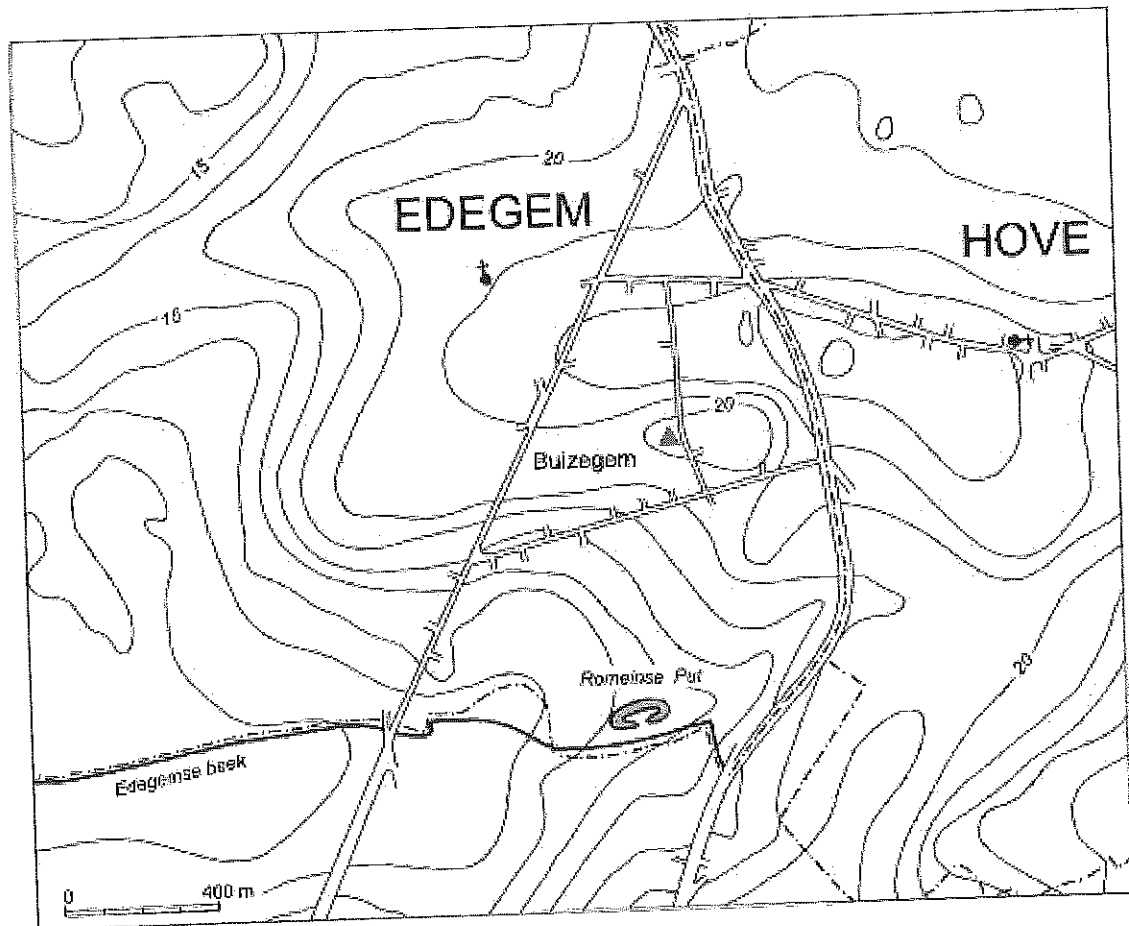

Fig. 1: Topografische situatie.

Het terrein is gelegen tussen de Jan Verbertlei en de Boniverlei te Edegem. Gans deze wijk staat gekend onder het toponiem *Buizegem* en is gelegen op het hoogste punt van de omgeving (20 m boven zero D), ongeveer 850 m ten noorden van de Edegemse Beek (fig. 1). Deze behoort tot het bekken van de Struisbeek die zelf afwatert in het bekken van de Schelde. De site ligt net ten westen van de waterscheidingslijn tussen Schelde- en Netebekken.

Ten noorden van de vallei van de Edegemse beek strekt zich een hoger gelegen droog zandleemplateau uit dat geografisch deel uitmaakt van het 'Land van Boom'. Het tertiaire substraat van dit plateau bestaat uit grove, mariene glauconietzanden ('zanden van Edegem') en is bedekt met pleistocene niveo-eolische zandleemsedimenten met textuur B-horizont (w-Lba) en gedeeltelijk uit zwak gleyige zandleemgronden met textuur B-horizont (w-Lca). Het klei-zandsubstraat begint er op geringe of matige diepte (Baeyens 1975).

Het vlakdekkend onderzoek van de gekende site leverde zoals verwacht, meer gegevens op over de middeleeuwse site: de zuidelijke zone van het kerkhof aangelegd ten zuiden van het oorspronkelijke kerkgebouw, afgezoomd door een gracht en sporen van de bijhorende volmiddeleeuwse nederzetting (paalsporen van gebouwen en een waterput - Annaert 2006a). Verrassend was ook de vaststelling dat deze hoger gelegen zone reeds van in de prehistorie benut werd als begraafplaats: een laat-neolithische grafheuvel die later – waarschijnlijk in de vroege IJzertijd - als kern herbruikt werd voor de aanleg van een indrukwekkend circulair grafmonument met de allure van een vorstengraf (diameter 53 m - Annaert 2006b).

Het proefsleuvenonderzoek onmiddellijk ten zuiden en ten westen van deze site had eveneens een positief resultaat. Niet alleen de sporen van een grootschalige mergelontginning uit de eerste helft van de 14de eeuw maar ook nederzettingssporen uit de IJzertijd en Romeinse graven kwamen aan het licht. Deze laatste zone zal in 2006 volledig vlakdekkend onderzocht worden.

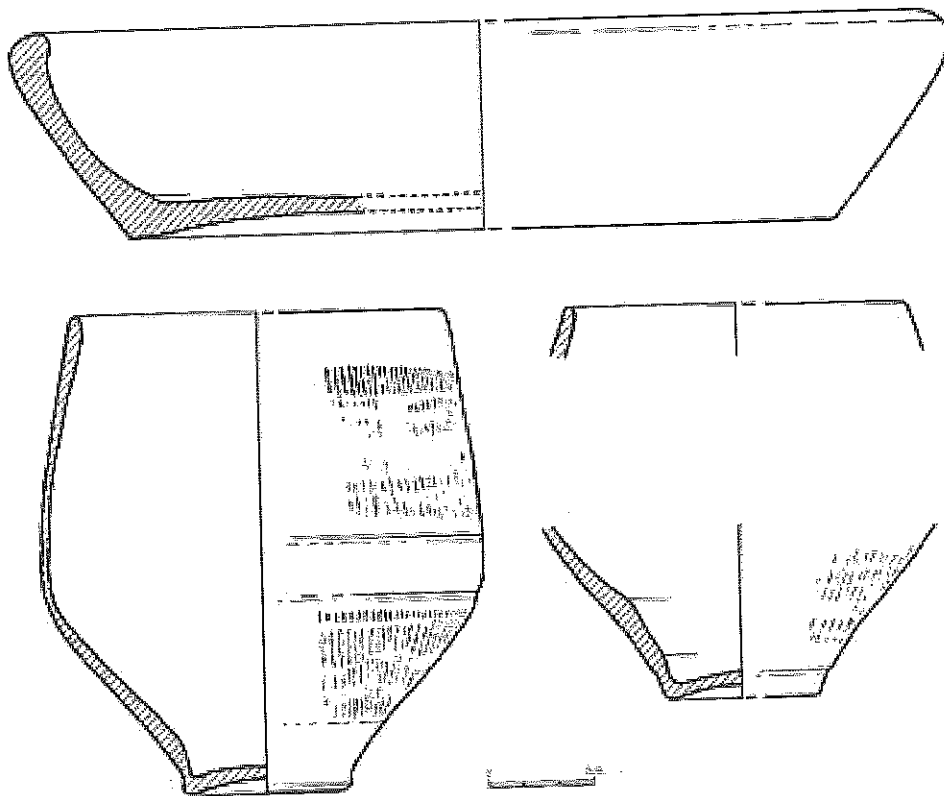
De twee Romeinse crematiegraven bevonden zich in de centrale zone van de verkaveling. Eén van beide graven was volledig verstoord door ploegactiviteiten. Op een zeer ondiepe houtskoolzone doorsneden door ploegsporen na, leverde dit graf geen vondsten, crematieresten of grotere houtskoolbrokken op. Op een afstand van ca. 10 m in westelijke richting werd een tweede crematiegraf aangesneden. Dit graf tekende zich af als een rechthoekige zwart gekleurde vlek van 1 m bij 0,65 m die in doorsnede nog tot 0,15 m onder het sleufoppervlak bewaard was. De grafkuil had een vlakke bodem en bevatte nog een pakket houtskoolbrokken vermengd met crematieresten waartussen ook verbrande ijzeren nagels en scherven van een bord en van ten minste 3 geverniste bekers (fig. 2). Dit brandrestenpakket beperkte zich tot de bovenste 10 cm van de kuilvulling.

Het bord is secundair verbrand, heeft een rechte uitstaande wand met afgeronde rand en een licht concave bodem. De bleek bakkende klei is grof gemagerd met kwarts en silixbrokjes. Dergelijke borden worden doorgaans gedateerd vanaf het einde van de 2de eeuw tot in de 3de eeuw¹. Twee bekers behoren tot het type van geverfde drinkbekers met strak profiel (type Hees 3). De wanden zijn versierd met kerfbanden. De bleekbakkende klei is fijn gemagerd en langs binnen en buitenzijde bedekt met een slordig aangebrachte bruinzwarte deklaag. Dit type bekers wordt geplaatst in de periode 150-180 na Chr. De resten van de derde geverfde drinkbeker zijn te fragmentair om het type te bepalen. De wanden zijn bedekt met florale barbotineversiering. De bekerfragmenten vertonen geen secundaire verbrandingssporen.

De zone waarbinnen deze twee crematiegraven gelocaliseerd werden, zal in 2006 volledig vlakdekkend onderzocht worden wat zonder twijfel een beter zicht zal geven op de uitgestrektheid van dit Romeinse begravingsareaal.

Een markant gegeven is alvast de vaststelling dat deze hoger gelegen locatie gedurende eeuwen uitgekozen werd als laatste rustplaats van bewoners uit de omgeving. Hiervan getuigen de laat-neolithische grafheuvel, het imposante grafmonument uit de IJzertijd, de Romeinse crematiegraven en tenslotte het middeleeuwse kerkhof. Dergelijke continuïteit in begraving is een uniek gegeven en duidt op de sacrale betekenis van deze plaats.

¹ Met dank aan collega's Sonja Willems en Alain Vanderhoeven voor de determinatie van de aardewerkvondsten.

Afb. 2: Ceramiek uit het Romeinse crematiegraf.

Bibliografie

- ANNAERT R. 2006a: Nieuw onderzoek op de middeleeuwse nederzetting te Edegem-Buizegem (Anw.), *Archaeologia Mediaevalis. Kroniek-Chronique* 29, 130-134.
- ANNAERT R. 2006b: Een vorstengraf te Edegem-Buizegem (prov. Antwerpen)?, *Lunula. Archaeologia protohistorica* XIV, 79-83.
- BAEYENS L. 1975: *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Kontich 43 E*, Gent.
- BRENDERS 1973: Edegem: kerk van Buizingen, *Archeologie*, 2, 84.
- BRENDERS 1974: Archeologisch onderzoek naar de kerk van Buizegem. In: R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Edegem*, Edegem, 984-985, afb. 120.
- R. VAN PASSEN 1974: *Geschiedenis van Edegem*, Edegem.

Contact

Annaert, Rica
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
Phoenixgebouw
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel

GALLO-ROMEINSE BEWONING TER HOOGTE VAN DE WILGEOEVE IN EKEREN (ANTWERPEN): RECENT ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

TIM BELLENS

Met het oog op de realisatie van een grootschalige verkaveling tussen de Alfons Wensstraat en de Wilgehoevestraat in Ekeren (Antwerpen) voert de stedelijke afdeling archeologie sinds het voorjaar van 2005 een gefaseerd archeologisch onderzoek uit. Sinds enkele decennia staat de omgeving van de Wilgehoeve bekend om haar hoge archeologische waarde. Al in de jaren '70 van de vorige eeuw documenteerden archeologische verenigingen en heemkundige kringen er sporen uit de IJzertijd en de Gallo-Romeinse periode. Zo vormde de ontdekking van een tweeschepige woonstalhoeve met potstal in 1974 als 'Alphen-Ekeren'-prototype een belangrijke schakel in de kennis van de inheemse houtbouw in onze contreien. Midden jaren '80 werden opgravingen verricht naast de huidige Wilgehoeve zelf. Hierbij kwamen opnieuw sporen uit de IJzertijd en de Gallo-Romeinse periode aan het licht. In 2002 en 2003 documenteerden twee projectploegen van de stedelijke afdeling archeologie bij de uitbreiding van goederenspoor 27A en de bouw van een geluidswal talrijke sporen uit de metaaltijden en de Middeleeuwen.

Gelet op de gekende archeologische waarde van het projectgebied lag het voor de hand dat er vóór de bouwwerken een prospectie met proefsleuven werd uitgevoerd. Dit vooronderzoek werd uitgevoerd door de Afdeling Monumenten & Landschappen (Vlaamse Gemeenschap) en de stedelijke afdeling archeologie. Hieruit bleek dat de zone naast de Wilgehoeve tal van archeologische sporen bevatte, zodat hier een groter opgravingsvlak werd uitgegraven voor verder onderzoek. De daaropvolgende opgravingen werden uitgevoerd door de stedelijke afdeling archeologie, met de hulp van enkele vrijwilligers en stagiairs. De eerste opgravingszone werd in de daaropvolgende weken uitgebreid tot een areaal van ruim 11 are. Een tweede onderzoekszone van ongeveer 5 are werd in het najaar van 2005 uitgezet in de uitgegraven wegkoffer ten zuiden van het goederenspoor, in het noordelijke deel van het projectgebied. Hierbij werden voornamelijk bewoningssporen uit de metaaltijden ontdekt - vermoedelijk uit de late Bronstijd/vroege IJzertijd.

Wat de Gallo-Romeinse periode betreft, bracht het recente onderzoek twee parallelle tweeschepige woonstalhoeven met verdiepte stalbodem (potstal?) in kaart. Beide houtbouwconstructies hebben een NO-ZW-oriëntatie en worden gescheiden door een rij alternerende wandpalen. De woongedeelten situeren zich zuidwestelijk van de stallen. De noordelijke hoeve meet minstens 17 x 7m, de zuidelijke minstens 13 x 7m. Mogelijk was het zuidelijke gebouw even lang als het noordelijke, maar dit kan door recente verstoringen niet achterhaald worden. In een eerste onderzoeksfase werden de twee stalbodems blootgelegd en onderzocht. De noordelijke stalbodem had een bewaarde diepte van maximum 50 cm, de zuidelijke maximum 25 cm. Onder de stalbodem van het zuidelijke gebouw werden middenstanders opgemerkt. De twee bijhorende woongedeelten werden in een volgende fase onderzocht. In het woongedeelte van de noordelijke hoeve werden twee zware middenstanders geregistreerd. Een van de onderzoeksvragen blijft of er een chronologisch verschil bestaat tussen de twee gebouwen. De vulling van de stalbodems werd bemonsterd voor toekomstig pollenonderzoek. Mogelijk biedt dit meer helderheid in de problematiek rond potstallen.

De ontdekking van twee vierkante waterputten, waarvan een in het woongedeelte van de noordelijke hoeve, bevestigt dit vermoeden. De waterputten waren opgebouwd uit inlandse eik met verticale hoekpalen en dubbele horizontale wandplanken. De zuidelijke waterput bleek dieper uitgegraven dan de noordelijke, zodat het constructiehout onder de grondwatertafel uitstekend bewaard was gebleven.

Zowel uit de stalbodems als uit de waterputten kwamen talrijke vondsten die in afwachting van een detailstudie gedateerd worden in de tweede helft van de 2de en het begin van de 3de eeuw

n.C. Deze datering sluit aan bij het dendrochronologisch onderzoek op het constructiehout van de zuidelijke waterput, resulterend in een veldatum van 158 n.C. (met een marge van 8 jaar). In het ceramisch vondstmateriaal neemt het reducerend gebakken aardewerk een prominente plaats in. Daarnaast is ook importwaar vertegenwoordigd, bijvoorbeeld een aantal 'geverfde' bekers en in mindere mate terra sigillata. Qua vorm en functie valt vooral het aandeel van de mortaria en dolia op. In de vulling van de stalbodems werden ook talrijke fragmenten van wet- en maalstenen ontdekt. Bovendien werd een hoekfragment van een natuurstenen schminkplaatje gevonden, dat erg vergelijkbaar is met een plaatje dat tijdens het HSL-onderzoek in de provincie Antwerpen werd ontdekt. In een van de woonstalhoeven werd een fragment van een paarsblauwe glazen armband met gele zigzaglijn in La Tène-traditie gevonden. Het vondstmateriaal geeft een rijk beeld van een agrarische nederzetting met handelscontacten tot buiten de huidige landsgrenzen.

Behalve deze Gallo-Romeinse resten werden ook sporen uit de metaaltijden opgemerkt. In een van deze paalkuilen werd een goed bewaarde tas met oor uit de late Bronstijd/vroege IJzertijd ontdekt. Hoewel het onderzoek nog volop aan de gang is, wordt eens te meer duidelijk dat de omgeving van de Wilgehoeve al lang vóór het begin van onze jaartelling bewoond en bewerkt werd. Het wordt dan ook boeiend om het recente onderzoek te confronteren met gegevens uit eerdere opgravingen van nabijgelegen sites.

Bibliografie

CUYT G., Ekeren in de oudheid. Een evaluatie van het archeologisch onderzoek, in: VEECKMAN J. (red.), *Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg 2, Antwerpen, 1998*, pp. 145-159.

MINSAER K., VEECKMAN J., BELLENS T., *Ekeren opgespoord: archeologisch onderzoek bij de verbreding van goederenspoor 27A, Antwerpen, 2002*.

MINSAER K., Van de Leugenberg tot het Laar. Bewoningssporen uit de late Bronstijd, de IJzertijd en de Gallo-Romeinse periode aan de goederenspoorlijn te Ekeren. Interimverslag, in: CUYT G., SAS K. (red.), *Vlekken in het zand. Archeologie in en rond Antwerpen, Antwerpen, 2003*, pp. 99-105.

Contact

Tim Bellens
 Stad Antwerpen - afdeling archeologie
 Kloosterstraat 15 2000 Antwerpen
 Tel. 03 232 92 08
 tim.bellens@stad.antwerpen.be

à 0,76 m et la profondeur de 0,35 à 0,45 m. Leur partie supérieure n'est pas conservée. Elles ont été aménagées au niveau du lit de dalles en terre cuite, à 1,20 m du sol. Le soupirail, légèrement décalé vers le sud, mesure 1,20 de large à l'ouverture et 0,38 m de profondeur. Une partie du niveau d'occupation conservée se compose d'un limon gris foncé contenant du charbon de bois. Cinq trous de poteaux enrésés dans le blocage des murs témoignent d'une superstructure. Le comblement du cellier présente une succession de remblais ayant livré une grande quantité de matériel archéologique. Après comblement, le cellier a été recoupé par un long mur suivi sur 20 m, orienté E-O et accolé au mur occidental, se prolongeant de part et d'autre de la cave. L'installation de cette large fondation jusqu'au « bon sol », a provoqué l'arrachement d'une partie des marches de l'escalier, du soupirail ainsi que du parement du mur sud de l'entrée. La fonction et la datation de ce mur nous échappent à ce stade de la recherche.

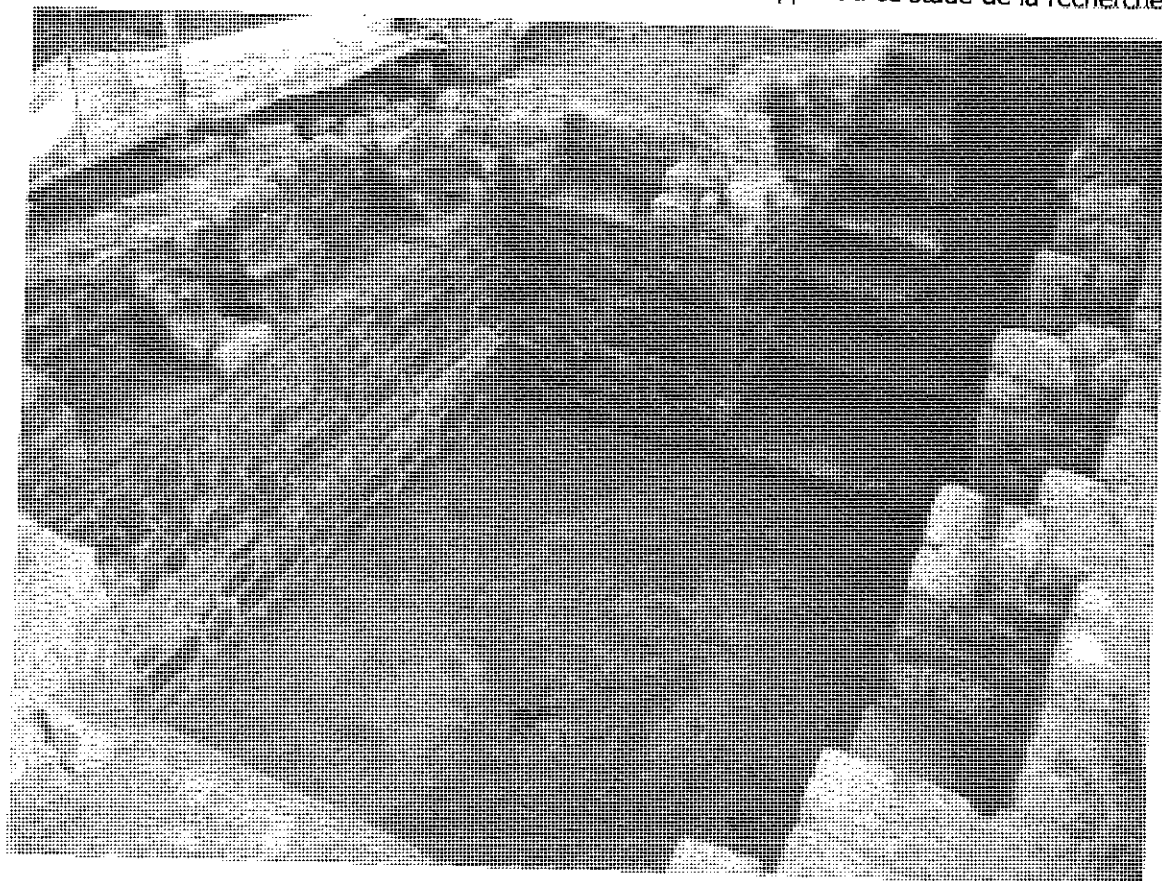

Fig. 1 : Vue du cellier (photo : N. Paridaens, CReA)

L'annexe est

Un long bâtiment rectangulaire, long de 19,25 m sur 5 m hors tout, orienté NO/SE est situé à une dizaine de mètres du corps de logis. En vis à vis du cellier, il ferme la cour du domaine côté est. Il couvre une superficie de 96 m². Le petit côté ouest présente un bon état de conservation avec trois à quatre assises ; l'élévation des autres murs varie d'une à deux assises conservées. Les murs, épais de 0,50 m, sont construits avec des moellons en pierre calcaire bleue. Les fondations, peu profondes, sont constituées d'un cailloutis et de mortier jaune. Un premier niveau d'assises de pierres plates sert de base au parement constitué de gros blocs sommairement équarris et liés au mortier jaune. Le blocage est formé de pierres irrégulières liées au mortier jaune. L'accès, situé côté nord, est légèrement décentré vers l'ouest, à 6,50 m de l'angle NO. Il est marqué par une interruption du parement, large d'1,55 m et constitué d'un niveau compact de terre comprenant quelques fragments de tuiles. La couche de destruction a livré quelques éléments de pierre moulurées de grandes dimensions en calcaire bleu. Le niveau d'occupation, intact, n'a livré quasi aucun artefact. La fonction est difficile à cerner. L'isolement et le plan allongé du bâtiment nous invite à y reconnaître, à l'heure actuelle, une grange ou une étable. La faible largeur de l'accès empêche le passage d'une machine agricole ou d'un chariot.

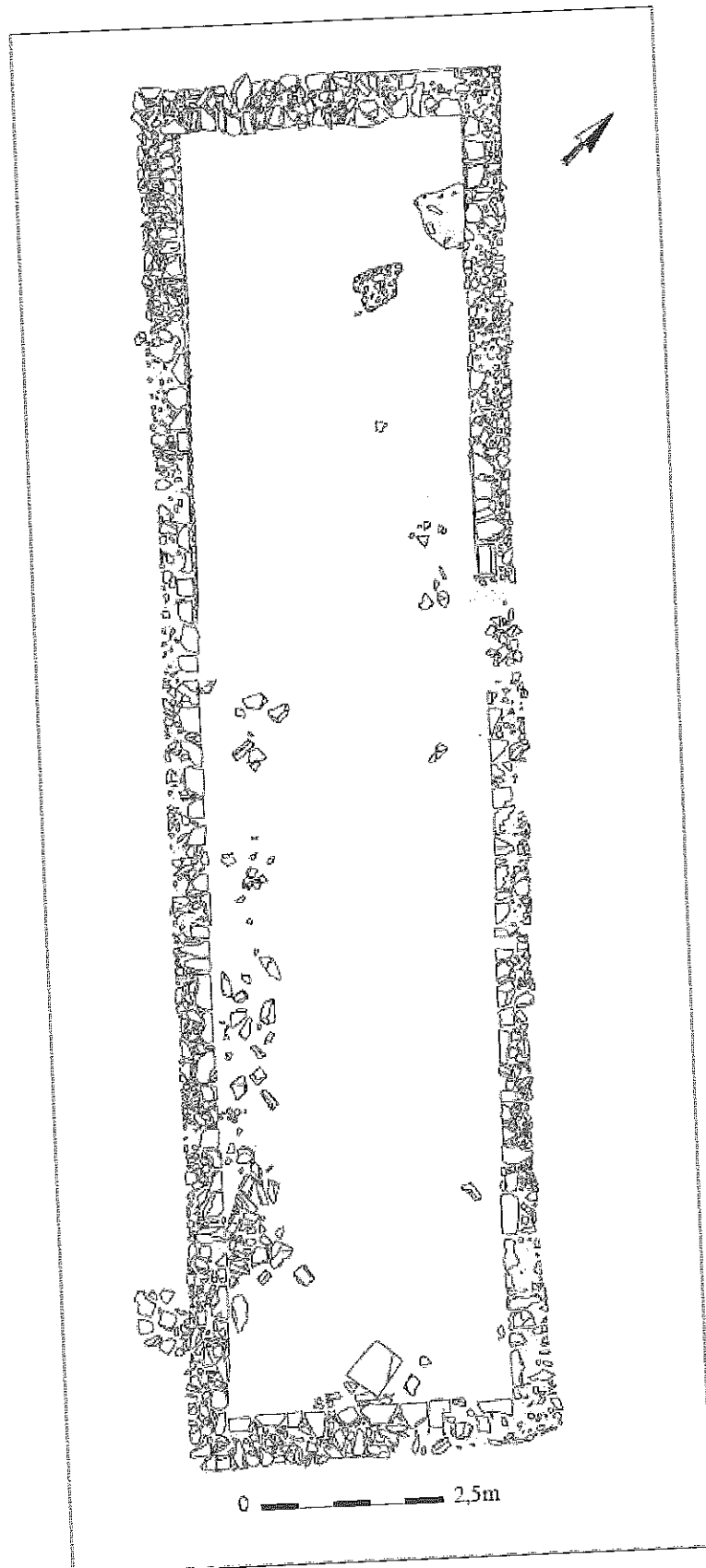

Fig. 2 : Plan de l'annexe est (Relevés, A. Eid, N. Authom, N. Paridaens. DAO, N. Bloch, CREa)

Plusieurs fosses à chaux liées à la construction des bâtiments se situent autour de cette annexe. Deux présentent un plan circulaire (1 m de diamètre) et une troisième est de forme

rectangulaire (1,50 m x 0,70 m). Une dernière cuve à chaux rectangulaire (1,05 m x 0,80 m) possède un fond composé de cinq tegulae retournées.

A ce stade de la recherche, le site de St-Eloi ne semble pas avoir été occupé avant le IIe siècle de notre ère. Le comblement du cellier intervient dans la première moitié du IIIe siècle. La fouille devrait se prolonger jusqu'au début de l'été 2006.

Contact

Authom, Nicolas
Centre de Recherches Archéologiques (CReA). Faculté de Philosophie et Lettres, CP175
Université libre de Bruxelles
Avenue F. Roosevelt 50
B-1050 Bruxelles
nicoauthom@yahoo.fr

Paridaens, Nicolas
Centre de Recherches Archéologiques (CReA). Faculté de Philosophie et Lettres, CP175
Université libre de Bruxelles
Avenue F. Roosevelt 50
B-1050 Bruxelles
nparidae@ulb.ac.be

DIJK UIT DE ROMEINSE TIJD AANGESNEDEN ONDER HET MIDDELEEUWSE VISSERSDORP WALRAVERSIJDE

MARNIX PIETERS, INE DEMERRE & INGE ZEEBROEK

In september 2005 werd in het Provinciaal Domein Raversijde naar aanleiding van archeologisch onderzoek naar het middeleeuwse verlaten vissersdorp Walraversijde door het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed een verrassende vaststelling gedaan. Ter hoogte van de woning van wijlen Mevrouw Jeanne Boydens, ongeveer ter hoogte van de ingang van het Memoriaal Prins Karel nabij de Duinenstraat, werd onder de sporen van het middeleeuwse vissersdorp een dijk uit de Romeinse tijd aangesneden¹.

Fig. 1: De donkere band betreft de met humus aangerijkte toplaag van de begraven bodem.

Tot nog toe laat men de geschiedenis van de bedijking in Vlaanderen aanvangen in de Middeleeuwen. De nieuwe informatie uit Raversijde laat toe de geschiedenis van de bedijking van de kustvlakte minstens te laten opklimmen tot de eerste eeuwen van onze jaartelling. Deze informatie ligt in elk geval in lijn met wat voor sommige kustgebieden van Engeland², Nederland³ en Duitsland⁴ op basis van archeologische informatie reeds wordt verondersteld voor de Romeinse periode. De gedetailleerde analyse van de onderzoeksgegevens in verband met de dijk te Raversijde moet nog worden uitgevoerd maar één en ander is nu reeds duidelijk.

¹ Vroeger werden ook al sporen van zoutwinning (Thoen 1978) en veenwinning (Pieters 1993) uit de Romeinse tijd aangesneden te Raversijde.

² Allen & Fulford 1986, Rippon *et al.* 2000.

³ de Ridder 2005

⁴ Ey 2005.

Fig. 2: Overzicht van de dijk met aan de westkant (rechts op de foto) de drie veenpakketten.

De dijk was iets meer dan 11 m breed, wat er van rest is nog over 1,1 m hoogte bewaard, is min of meer haaks op de huidige kustlijn georiënteerd en is vastgesteld over een totale afstand van 110 meter. Het betrof dus ongetwijfeld een ingreep van bovenlokaal belang. Wat nu nog bewaard is van het dijklichaam vertegenwoordigt immers een volume van ongeveer 1000 m³ grond, cijfer wat de omvang van de werken toch wel illustreert. Het feit dat de dijk ongeveer haaks op de kustlijn was georiënteerd en niet evenwijdig zoals de huidige zeedijk is te verklaren door het feit dat de Romeinse dijk te Raversijde vermoedelijk bedoeld was om een getijdengeul in te dijken die zich al dan niet doorheen een duinengordel een eind landinwaarts uitstrekte. Kijken we even in detail naar wat bewaard is gebleven van deze dijk te Raversijde. Centraal bevindt zich een rij van zorgvuldig geplaatste kleizoden (fig. 3) die blijkbaar de as van de dijk weergeeft. Links en rechts van deze rij zijn duidelijk gestapelde kleizoden zichtbaar die een soort minidijkje vormen waarboven dan de uiteindelijke dijk werd opgericht. Het lijkt er m.a.w. op dat men in drie stappen of – zo men wil - in drie ploegen heeft gewerkt.

Enkel de westkant van de dijk (richting Nieuwpoort) is voorzien van veenpakketten (fig. 2 en fig. 4). Dit heeft wellicht te maken met de grotere resistentie van veen tegen erosie door water. De dijk is dus als het ware aan één kant – ongetwijfeld de kant van het water – 'bewapend' met veen. De veenpakketten bestaan uit vierkante blokjes veen die netjes op elkaar gestapeld zijn. Aan beide zijden wordt de dijk geflankeerd door wat we een begraven oppervlak kunnen noemen – m.a.w. de met humus aangerijkte toplaag van de voormalige bodem waarop men in de Romeinse tijd kon lopen (fig. 1 en fig. 5). Deze met humus aangerijkte toplaag loopt door op de dijk maar is eronder niet te vinden. Dit wijst erop dat de dijk wellicht een soort offensieve dijk is en m.a.w. is aangelegd op een terrein waar minstens tot kort voor de aanleg van de dijk een dergelijke humusrijke toplaag zich niet kon vormen, eventueel omdat het nog tweemaal daags onder water kwam.

Fig. 3: Detailbeeld van de centrale rij kleizoden

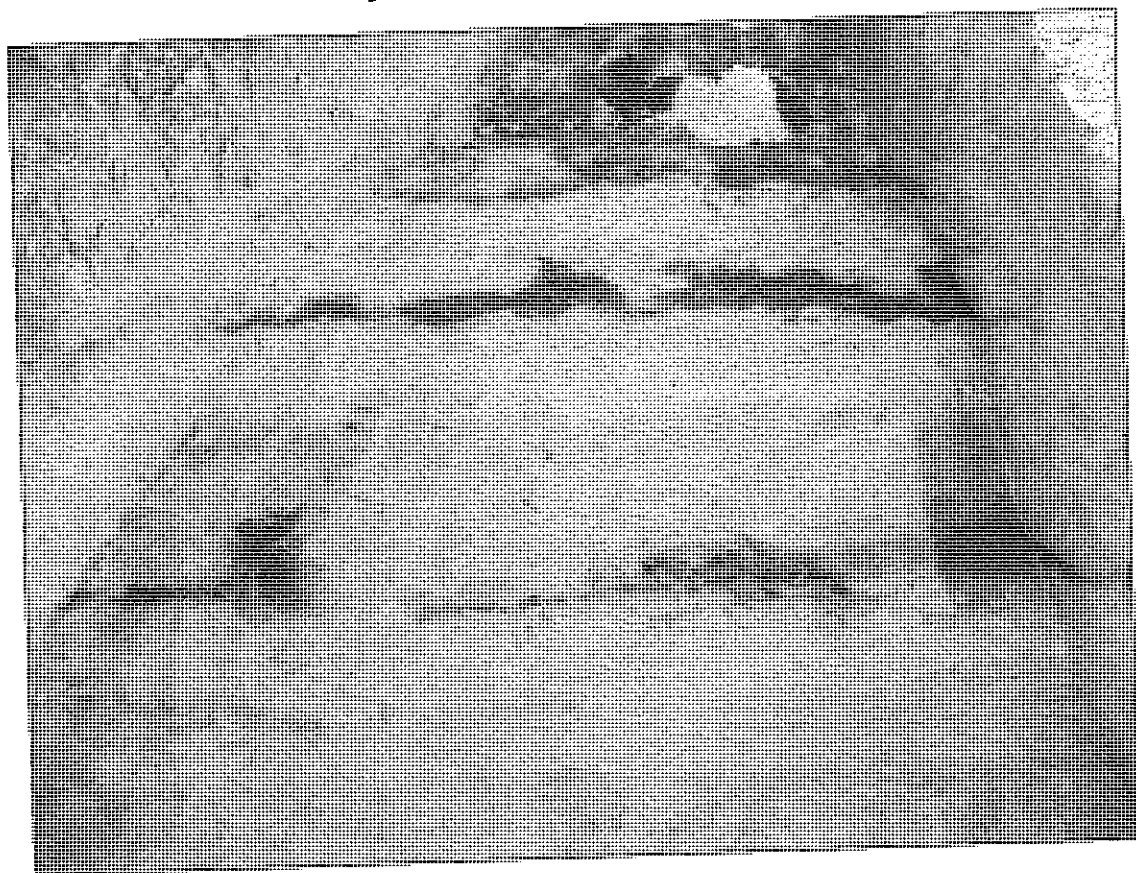

Fig. 4: De veenpakketten in grondplan

Een datering in de Romeinse periode voor deze dijk wordt geleverd door de ceramiekfragmenten die aangetroffen werden in de humusrijke toplaag op en naast de dijk maar ook in de laagjes onmiddellijk boven het begraven oppervlak aan de voet van de dijk. Het ceramische materiaal is dus blijkbaar vooral afkomstig van de top van de dijk en is door erosie aan de voet ervan afgezet. Enkele Romeinse scherven uit het dijklichaam zelf tonen ontegensprekelijk aan dat de dijk niet ouder dan de Romeinse tijd kan zijn.

Dit alles wordt later - op een voorlopig niet exact bepaald tijdstip - opnieuw afgedekt met mariene sedimenten, zodat er aan de huidige oppervlakte van deze dijk niets zichtbaar is. Dit neemt niet weg dat deze dijk in het verleden ongetwijfeld het landschap in belangrijke mate heeft beïnvloed en bij laagtij bijvoorbeeld nog lang na de Romeinse periode moet zichtbaar geweest zijn.

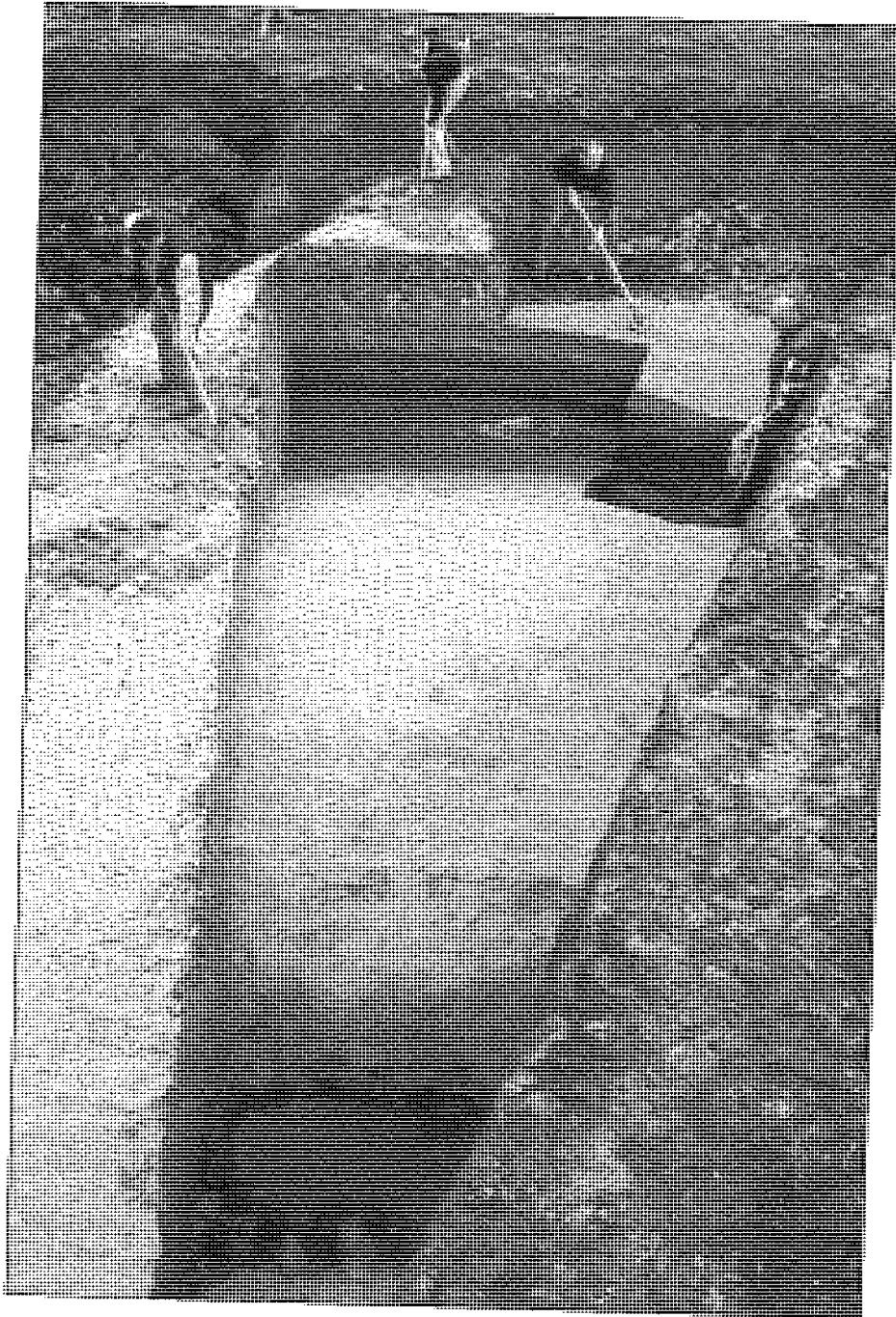

Fig. 5: De dijk ontstaat van de afdekkende sedimenten. Merk op de achtergrond de donkere zone die de begraven bodem vertegenwoordigt.

Ten westen van de dijk – en grofweg evenwijdig aan deze – is een veenuitgraving aangesneden. Deze was gedeeltelijk opgevuld met door mensenhanden aangebrachte sedimenten. Bovenop deze bevonden zich door water afgezette sedimenten. Deze bevatten o.a. resten van een groot aantal krabbetjes die voor een koolstof-14 datering werden bemonsterd. We hopen al deze bevindingen samen met de analysesresultaten in detail te kunnen voorleggen op de volgende editie van de Romeinendag.

Bibliografie

ALLEN J.R.L. & FULFORD M.G. 1986: The Wentlooge Level: A Romano-British saltmarsh reclamation in southeast Wales, *Britannia* XVII, 91-117.

DE RIDDER T. 2005: Wassermanagement in römischer Zeit: Die ältesten Deltawerke in Westeuropa. In: MAMOUN FANSA (red.): *Kulturlandschaft Marsch. Natur-Geschichte-Gegenwart. Vorträge anlässlich des Symposiums in Oldenburg vom 3. bis 5. Juni 2004*, Oldenburg, 60-67.

EY J. 2005: Früher Deichbau und Entwässerung im nordwestdeutschen Küstengebiet. In: KLAPSTE J. (red.): *Water management in medieval rural economy. Les usages de l'eau en milieu rural au Moyen Age*. Rurallia V, 27e septembre-2e octobre 2003 Lyon/Villard-Sallet, Région Rhône-Alpes, France, 146-151 (= Pamàtky archeologické, Supplementum 17).

PIETERS M. 1993: Archeologisch onderzoek te Raversijde (stad Oostende, prov. West-Vlaanderen). Interimverslag 1992, *Archeologie in Vlaanderen* II, 247-264.

RIPPON S. with contributions by AALBERSBERG G., ALLEN J.R.L., ALLEN S., CAMERON N., GLEED-OWEN C., DAVIES P., HAMILTON-DYER S., HASLETT S., HEATHCOTE J., JONES J., MARGETTS A., RICHARDS D., SHIEL N., SMITH D., SMITH J., TIMBY J., TINSLEY H. & WILLIAMS H. 2000, The Romano-British Exploitation of Coastal Wetlands: Survey and Excavation on the North Somerset Levels, 1993-7, *Britannia* XXXI, 69-200.

THOEN H. 1978: De Belgische kustvlakte in de Romeinse tijd. Bijdrage tot de studie van de landelijke bewoningsgeschiedenis, Brussel.

Contact

Pieters, Marnix
Demerre Ine
Zeebroek, Inge
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE)
Koning Albert II-laan 19, bus 5
B-1210 Brussel

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK IN FORUM HADRIANI. DE EERSTE RESULTATEN VAN DENDROCHRONOLOGISCH ONDERZOEK EN HOUTSOORTDETERMINATIE.

MARTIJN BINK & SJOERD VAN DAALEN

In de zomer van 2005 heeft BAAC bv bij het landhuis Arentsburgh in Voorburg een deel van de Romeinse stad *Forum Hadriani* archeologisch onderzocht (fig.1). Daarbij zijn de resten opgegraven van huizen en erven in *insulae* V en X.¹ Onder deze resten zijn dertien waterputten. Dendrochronologische datering van deze putten geeft in combinatie met het onderzoek van de inhoud van deze waterputten bijzondere informatie over het leven in en de ontwikkeling van de stad.

Fig. 1: De locatie van het onderzoeksgebied, inzet: de locatie van Voorburg in Nederland; schaal 1:25.000; bron: topografische dienst, Emmen.

Forum Hadriani

Forum Hadriani was de hoofdstad van het bestuursdistrict der Cananefaten.² De stad is ontstaan uit een inheemse nederzetting aan het kanaal van Corbulo. Toen tijdens het bewind van Domitianus de provincie Neder-Germaïë werd gevormd, vestigden de Romeinen op de plaats van de inheemse nederzetting het bestuurscentrum van de *civitas* der Cananefaten. De nederzetting groeide zo uit tot een vicus met lintbebouwing rond een kruising van wegen. Het dorp werd mogelijk vergezeld van een militaire (wacht)post aan het kanaal. Ten tijde van het bezoek van Hadrianus aan Neder-Germaïë in 121 of 122 na Chr. werd de stad formeel uitgelegd in *insulae* en kreeg ze het marktrecht, waaraan ze de naam *Forum Hadriani* ontleent. Tussen 121 en 151 na Chr. kreeg de plaats ook de status van *municipium*.

¹ Volgens de indeling van Buijtendorp 1986, 74-75, afb. 1.

² De ontwikkeling van Forum Hadriani wordt beschreven door Buijtendorp 1982, 1987 en 1988 en in De Jonge/Bazelmans/de Jager in druk.

Het bezoek van Hadrianus en een bouwcampagne door Antoninus Pius in of net voor 151 na Chr. zijn de meest waarschijnlijke gelegenheden zijn voor de verlening van deze status. De stad blijft in ieder geval bestaan tot 250 na Chr. wanneer de bewoners twee mijlpalen langs de weg naar het zuiden oprichten, in Rijswijk en in Wateringse Veld.³ Voor grootschalige bewoning van de stad na 270 na Chr. zijn vooralsnog geen duidelijke aanwijzingen gevonden.

De opgraving

Tijdens de opgraving zijn de resten aangetroffen van enkele huizen met bijbehorende erven. In de bewoning zijn twee duidelijk te onderscheiden fasen aanwijsbaar. De eerste bewoningsfase dateert van kort na de systematische uitleg van de stad in 121 of 122 na Chr. Deze fase heeft een oriëntatie die ook elders in de stad is aangetroffen. Een tweede fase is nog niet nauwkeurig gedateerd, maar zal tussen 160 en 200 na Chr. haar aanvang hebben. Deze percelering blijft tot het einde van de bewoning van de opgegraven *insulae* in gebruik. In deze fase is de oriëntatie van de bebouwing gedraaid ten opzichte van de vorige fase. Elders in de stad is deze oriëntatie niet aangetroffen. Tijdens deze tweede fase worden enkele huizen (deels) in steen herbouwd. De steenbouw is echter door systematische uitbraak en latere verstoringen slechts fragmentair bewaard gebleven.

Tijdens de opgraving zijn een aantal interessante houtvondsten gedaan: een tiental waterputten, een dierenkop, delen van twee boomstamkano's en een wagenwiel. Uitgezonderd de boomstamkano zijn de houten vondsten door BAAC onderzocht, zowel om de houtsoort te bepalen als voor dendrochronologisch onderzoek.⁴ Naast het dateren van het eikenhout, zal ook geprobeerd worden andere houtsoorten te dateren. De naaldhouten tonduigen, waarmee de meeste waterputten zijn beschoeid lenen zich hier goed voor en ook de grotere essenhouten beschoeiingspalen komen hiervoor in aanmerking. Als deze houtsoorten gedateerd kunnen worden, dan zou dit gedetailleerdere dateringen opleveren en wellicht meerdere constructiefases aan het licht brengen. De dateringen zijn uitgevoerd aan de hand van een via de International Tree Ring Data Bank (ITRDB) beschikbare referentiechronologie.⁵

Waterputten

De meeste waterputten zijn met ingegraven wijntonnen beschoeid. Sommige hiervan waren van een vierkante opbouw voorzien. Enkele waterputten hadden een andersoortige beschoeiing. Zo zijn bij vier waterputten delen van de putbekisting gemaakt van dunne eiken plankjes. Deze plankjes zijn gekleefd en daardoor, ondanks hun beperkte dikte, zeer geschikt voor dendrochronologisch onderzoek. Op één na alle wijntonnen zijn gemaakt van vuren (fijnspar), zilverspar en wellicht ook lariks. Vooral zilverspar was een veel gebruikte soort om tonnen van te maken omdat dit hout geen hars bevat en daardoor geen smaak aan de inhoud van de ton afgeeft.⁶ Deze houtsoorten komen van nature voor in Zuid-Duitsland en de Alpen.⁷ De laatste ton was gemaakt van elzenhout. Het gebruik van deze relatief zwakke houtsoort en de grootte en dikte van de duigen doen vermoeden dat deze ton lokaal geconstrueerd is uit inheems hout.⁸

Ingeslagen beschoeiingspaaltjes rond de wijntonnen en bij andersoortige constructies bestaan voor het grootste deel uit eis, aangevuld met es en wilde appel of peer. Dit lijkt een vrij willekeurige keuze van houtsoorten en geeft aan dat hier lokaal beschikbaar hout voor gebruikt is waarbij niet naar kwaliteit is gekeken.

³ Waasdorp 2003, 34-37 (Wateringse Veld) en 41-43 (Rijswijk).

⁴ De boomstamkano wordt door het Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwaterArcheologie (NISA) geconserveerd, gedateerd en onderzocht.

⁵ www.ncdc.noaa.gov/paleo/treering.html; NETH011, Jansma, E. Spoor, E. *Voorburg, Forum Hadriani, well* (54 v. Chr tot 205 na Chr.)

⁶ Casparie 1978, 445-446.

⁷ Casparie 1978, 441-445

⁸ De ton meet 1,95 bij 1 m en bestaat uit duigen van 5 tot 7 cm dikte.

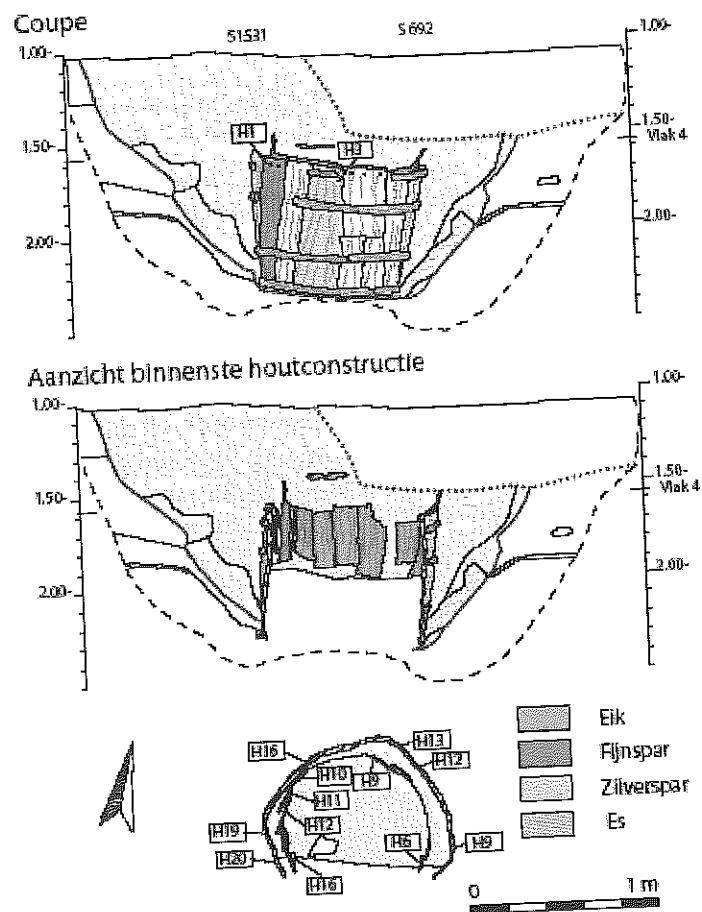

Fig. 2: Coupe en vlak van waterput spoor 1531, de gebruikte houtsoorten zijn in grijsinten weergegeven; tekening L. van Diepen.

Waterput S1531

Deze put is in de zeventiende eeuw deels vergraven bij de aanleg van een sloot. De put bleek een tweedelige constructie te hebben (fig. 2). Het onderste deel bestaat uit een wijnton van ca. 85 cm hoog met een diameter van 1,05 m. Aan de onderzijde heeft de ton een groef waarin de (niet meer aanwezige) bodem was bevestigd. Aan de bovenzijde ontbreekt een dergelijke groef. Vermoedelijk is de ton alvorens te zijn ingegraven secundair als kuip gebruikt. Ook enkele spijkergaten aan de bovenrand wijzen hierop. Op negen van de duigen van de ton zijn één of meer stempels ingeslagen (fig. 3). Helaas is nog weinig onderzoek aan stempels gedaan, zodat we over de oorsprong en betekenis van dergelijke stempels nog in het duister verkeren. In de wijnton was een tweede ronde beschoeiing aangebracht. Deze was boven het niveau van de wijnton uitgegraven of weggerot, zodat de precieze aard van deze constructie niet meer te achterhalen was. Ze bestond uit de bovengenoemde eikenhouten plankjes. De eikenhouten plankjes zijn dendrochronologisch gedateerd op 139 na Chr. Helaas ontbreekt hier het spinthout waardoor de kapdatum minstens 25 jaar later is. Wel is vastgesteld dat een viertal plankjes uit dezelfde boom afkomstig zijn. Uit de waterput is slechts een gering aantal vondsten afkomstig. Deze zijn door gebrek aan determineerbare fragmenten niet dateerbaar.

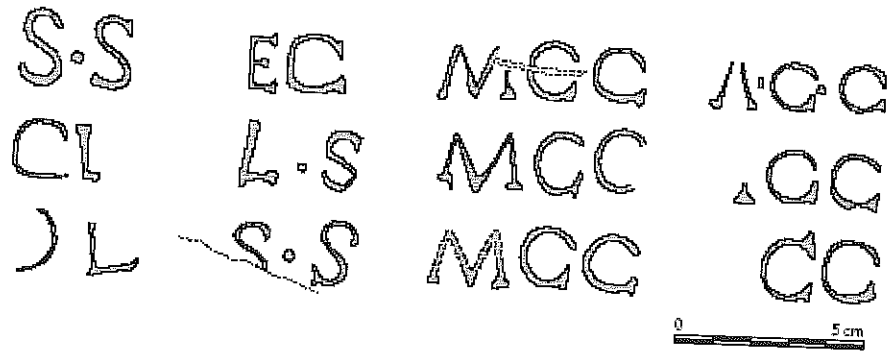

Fig. 3: De verschillende op de planken van waterput 1531 aangetroffen stempels; tekening M. Bink.

Waterput S1150

De put wijkt door haar constructie af van wat in de Romeinse tijd gebruikelijk is. Drie zijden van de vierkante bekisting bestaan uit ingeslagen essen- en elzenhouten paaltjes. De vierde zijde was van horizontaal gestapelde palen geconstrueerd (fig. 4).

Tegen de ingeslagen palen waren eikenhouten plankjes bevestigd. De eikenhouten planken van deze waterput zijn dendrochronologisch gedateerd. Dankzij de aanwezigheid van één spintring kon de veldatum met enige zekerheid worden vastgesteld: 211 na Chr. ± 6 jaar.

Buiten de beschoeiing van de waterput is een geverfde beker type Niederbieber 32c aangetroffen. De plaats en staat van de beker doen vermoeden dat dit een bouwoffer betreft. Het aardewerk dateert merendeels uit de late 2de of de 3de eeuw na Chr.

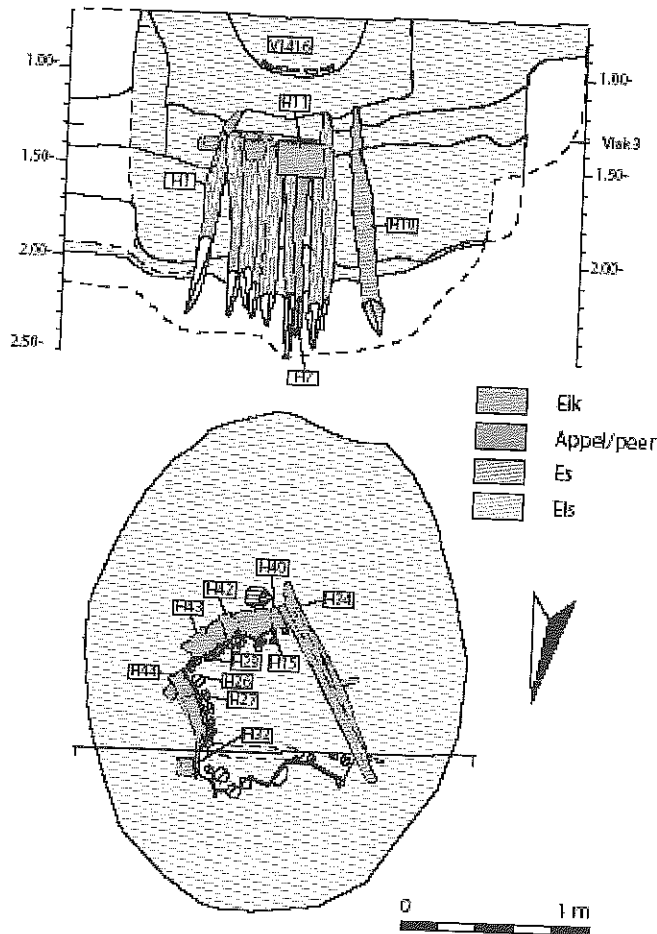

Fig. 4: Coupe en vlak van waterput spoor 1150, de gebruikte houtsoorten zijn in grijs tinten weergegeven; tekening L. van Diepen.

Waterput S1082

Tijdens het onderzoek van waterput S1082 is een aantal bijzondere deposities ontdekt. De put was geconstrueerd uit twee wijntonnen. Van de bovenste ton was slechts 35 cm bewaard gebleven. Van de onderste ton ontbrak een aantal duigen. Wel zijn enkele duigen volledig bewaard gebleven. Deze hebben een lengte van 1,56 m. Op basis van de aanwezige duigen kan de diameter van deze ton worden geschat op ca. 90 cm.

In de onderste wijnton was aantal bijzondere voorwerpen gedeponeerd (fig. 5). Onder een complete maalsteen waren twee stuks bronzen vaatwerk gelegd, een schaal en een steelpan. Onder de steelpan was nog een rest textiel en touw aanwezig. Mogelijk is dit een restant van een zak waarin het vaatwerk is gedeponeerd.

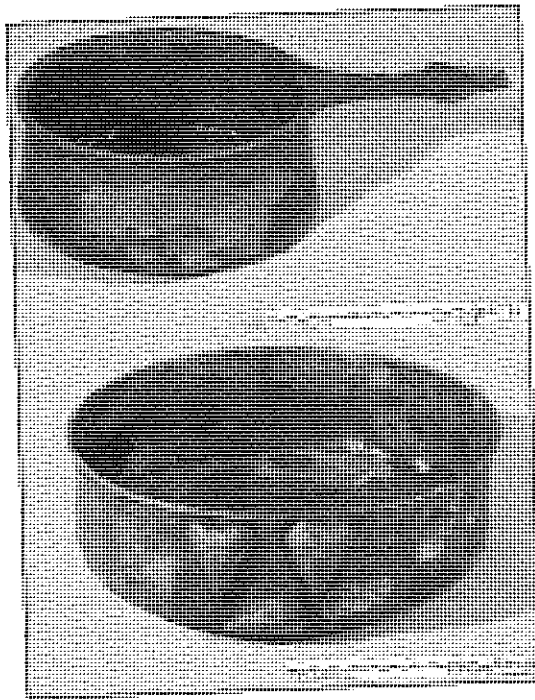

Fig. 5: Het bronzen vaatwerk dat in waterput spoor 1082 is aangetroffen; foto Restaura, Haelen.

In dezelfde waterput is ook een stuk houtsnijwerk aangetroffen (fig. 6). Het werk is aan één zijde uitgesneden en stelt een dierenkop voor. Bij de nek is het afgebroken. Het is vervaardigd uit beukenhout. Als laatste bleek dat één van de planken die de onderste wijnton vormen voorzien is van een korte ingekraste tekst. Doordat de tekst op hout is ingekrast is zij moeilijk leesbaar. De tekst is nog niet ontcijferd.

Het aardewerk uit deze waterput dateert, uitgezonderd een tweetal scherven van kommetjes type Dragendorff 27, uit de laatste jaren van de tweede of uit de derde eeuw na Chr.

Fig. 6: De houten dierenkop uit waterput 1082.

Waterput S1469

Tijdens het machinaal verdiepen van een 19de eeuwse sloot werd deze waterput aangetroffen. Bij het couperen van de put bleek in de put een wagenwiel te zijn gedeutoneerd (fig. 7). Het gebruik van wagenwielen als fundering voor plaggenputten is in de Late Middeleeuwen vrij gebruikelijk en ook uit de Romeinse tijd zijn op deze wijze geconstrueerde waterputten bekend.⁹ Opvallend aan het wagenwiel in waterput S1469 was echter dat het wagenwiel geen deel uitmaakte van de constructie. Het wagenwiel was gedeutoneerd in een met een wijnton beschoeide put. Tijdens het bergen van het wagenwiel bleek dat zich eronder nog een tweede wiel bevond. De wielen waren afgedekt met een laag eikenhouten schotjes. Deze schotjes zullen in de toekomst dendrochronologisch gedateerd worden.

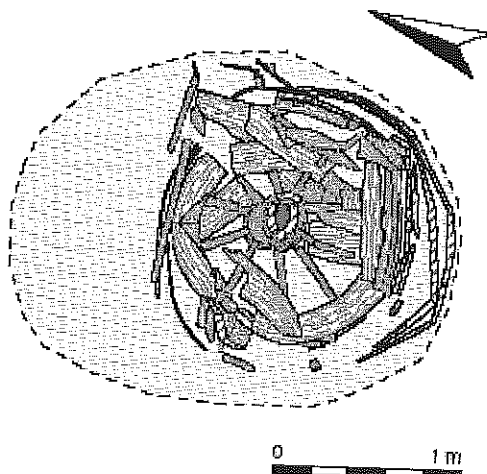

Fig. 7: Het wagenwiel in waterput spoor 1496; tekening L. van Diepen.

Het bovenste wiel vertoont overeenkomsten met een wagenwiel dat in Newstead is aangetroffen.¹⁰ In Newstead bestaat de velg echter uit één stuk hout, waar in Voorburg de velg uit vijf losse delen bestaat. Bij het wiel is geen ijzerwerk aangetroffen, dit zal voor depositie verwijderd zijn. Omdat de wielen eerst door middel van vriesdrogen geconserveerd worden is van de wielen nog geen houtsoort bepaald.

Het tweede wiel heeft in tegenstelling tot het eerste wiel een cilindervormige naaf. Het gehele wiel is lichter van constructie dan het eerste. Ook bij dit wiel was geen ijzerwerk bewaard, afgezien van enkele fragmenten op het uiteinde van de naaf.

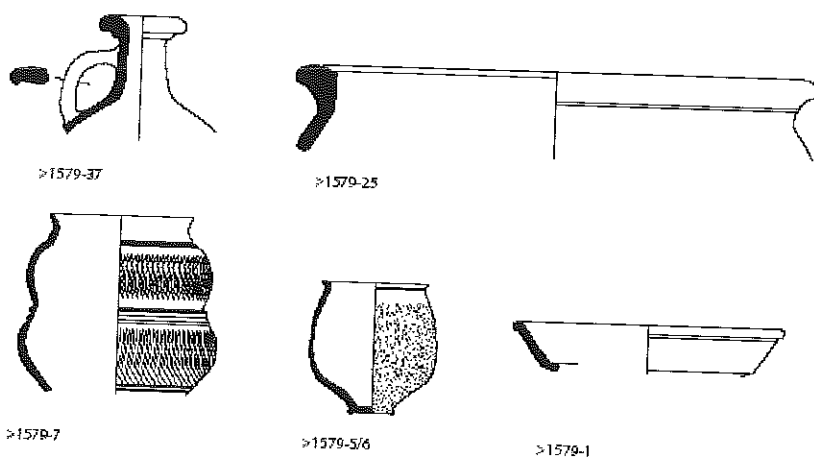

Fig. 8: Aardewerk uit waterput 1469; schaal 1:4; tekening M. Bink

⁹ In 2000 zijn op het Pomona-terrein in Leiden twee op wagenwielen gefundeerde waterputten aangetroffen, deze zijn echter nog niet gepubliceerd.

¹⁰ Curle 1911, 292-294; plate LXIX.

Naast deze wielen zijn in de waterput 27 barnstenen kralen aangetroffen. Het aardewerk uit de waterput is typerend voor het midden van de tweede eeuw na Chr., hetgeen deze waterput in de eerste bewoningfase dateert. De meest opvallende vondst is een ingesnoerde beker Stuart 4, waarvan het grootste deel is aangetroffen. Op figuur 8 zijn enkele van de vondsten afgebeeld.

Concluderend

De in 2005 uitgevoerde opgraving in *Forum Hadriani* heeft een aantal bijzondere vondsten opgeleverd. Vooral de vondsten uit waterputten zijn zeer interessant. In meerdere waterputten zijn deposities aangetroffen. Daarnaast zijn enkele putconstructies door de aard van de constructie bijzonder.

Hoewel de uitwerking van de opgraving nog in het beginstadium is, zijn de eerste resultaten van het onderzoek zeer bemoedigend. Gebleken is dat de houten schotjes die in meerdere waterputten zijn aangetroffen zeer geschikt zijn voor dendrochronologische datering. Het is de bedoeling om ook andere houtsoorten te dateren, met name het naaldhout waarmee de meeste waterputten beschoeid zijn.

Bibliografie

- BUIJTENDORP, T., 1982: Een Romeinse stad bij Voorburg-Arentsburg, *Westerheem* 31/4, 142-163.
- BUIJTENDORP, T., 1987: Romeinse landmeters in Forum Hadriani bij Voorburg, *Westerheem* 36/3, 74-96.
- BUIJTENDORP, T., 1988: Periodisering van Romeins Voorburg, *Westerheem* 37/2, 107-117.
- DE JONGE, W./J. BAZELMANS/D.H. DE JAGER, in druk: *Forum Hadriani, van Romeinse stad tot monument*, Voorburg
- CASPARIE, W.A., 1978: Über die Holzarten der zwei römerzeitlichen Fässer von Rijswijk, in: J.F.H. BLOEMERS, J.H.F. *Rijswijk(Z.H.), 'De Bult', Eine Siedlung der Cananefaten, Teil II Dokumentation*, Amersfoort (Nederlandse Oudheden 8), 438-446.
- CURLE, J., 1911: *A Roman Frontier post and its People, The Fort of Newstead in the Parish of Melrose*, Glasgow (www.curlesnewstead.org.uk).
- WAASDORP, J.A., 2003: *III M.P. naar M.A.C., Romeinse mijlpalen en wegen*, Den Haag (Haagse Oudheidkundige Publicaties, 8).

Contact

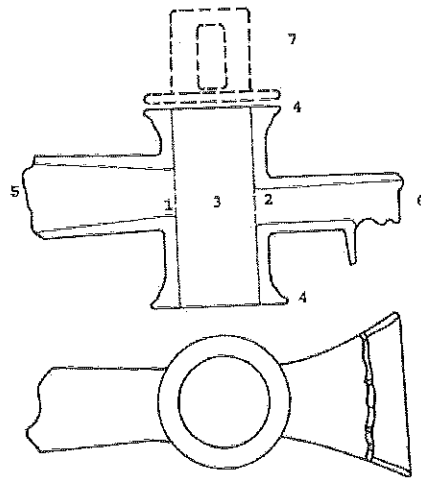
Bink, Martijn
 BAAC bv
 Graaf van Solmsweg 103
 5222 BS 's-Hertogenbosch
 Tel. 00-31-(0)73-6136219, Fax 00-31-(0)73-6149877
 m.bink@baac.nl

Van Daalen, Sjoerd
 BAAC bv
 s.vandaalen@baac.nl

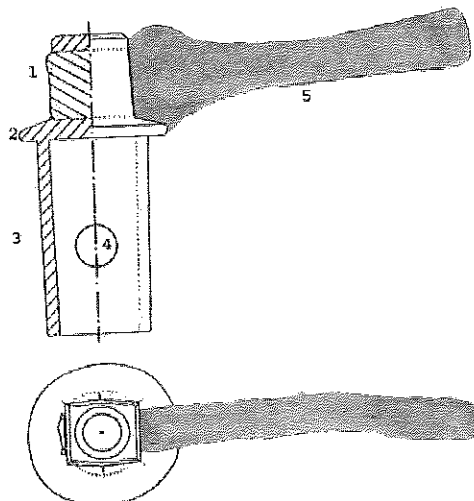
GEZOCHT: ROMEINSE KRANEN EN BELGISCH LOOD.

PETER SCHUT

Sinds enige tijd houd ik mij bezig met het onderzoek naar enkele watergerelateerde onderwerpen. Een van de onderzoeken betreft de functie en gebruikte metaallegering van Romeinse bronzen waterkranen uit Nederland in de context van globaal het Rijn/Maas gebied. Uit het genoemde gebied zijn mij momenteel slechts 18 exemplaren bekend (waaronder uit Nederland 4 exemplaren en België 2 exemplaren). In St. Vith is een koud/warm water keuzekraan gevonden die in de Tweede Wereldoorlog verloren is gegaan en uit Vervoz-Lavier is het binnenwerk van een kraan afkomstig. Overigens sluit ik niet uit dat er veel meer kranen zijn geweest die echter van hout of been waren gemaakt, maar die niet bewaard zijn gebleven of herkend zijn.

Afb. 1 Behuizing van een kraan uit Berthelming (Frankrijk); 1 Instroomopening; 2 uitstroomopening; 3 cilinderhuis; 4 massieve ringen; 5 inlaat; 6 monding (naar Drack 1997 Abb. 12).

Afb. 2 Binnenwerk met hulpstuk uit Alise-Sainte-Reine (Frankrijk); 1 beugel; 2 plaat; 3 cilinder; 4 doorstroomgaten; 5 hulpstuk (naar Drack 1997 Abb. 4).

De Romeinse kranen zijn dikwijls verward met de veel jongere tapkranen. Daarom volgt hier een korte karakterisering van de Romeinse objecten. De kranen bestaan uit een behuizing (fig.1) en een binnenwerk (fig. 2). De loden waterleiding kon worden bevestigd aan een korte aansluitbuis met een cilindrische tot licht conische vorm die onderdeel uitmaakt van de behuizing. Ook het verticale cilinderhuis is cilindrisch tot licht taps van vorm. Kenmerkend zijn twee zware ringen aan de onder- en bovenzijde van dit onderdeel. De onderzijde van het cilinderhuis is met een loden prop dicht gezet. Een al dan niet versierde pijpvormige uitloop of een vlakke uitwaaierende monding vormt de monding van het object. Het binnenwerk bestaat uit een eenvoudige rechthoekige beugel, waarin eventueel een hulpstuk kon worden geplaatst om de kraan open of dicht te draaien. De beugel/handvat staat op een massief aandoende plaat waaronder zich een veelal holle cilinder bevindt, met twee (soms een) openingen.

In het verlengde van het onderzoek naar de waterkranen zijn een aantal loodmonsters van kranen en waterleidingen onderzocht op de isotopen-samenstelling om de herkomst van het lood te achterhalen. De voorlopige resultaten wijzen op het mijngebied rond de Bleiberg /Plombières, maar ook de Noord Eifel en Engeland behoren tot de mogelijkheden. Rond de Bleiberg is in ieder geval vanaf de Middeleeuwen lood gewonnen, maar loodwinning in de Romeinse tijd is zover mij bekend wel verondersteld maar niet aangetoond.

Oproep

Mocht u Romeinse kranen uit België of andere landen kennen dan houd ik mij aanbevolen voor literatuurverwijzingen en plaats van deponering.

Voor het onderzoek naar de herkomst van het lood zijn wij op zoek naar aanwijzingen voor Romeinse loodexploitatie in het genoemde gebied en met name naar de resultaten van element/sporen analyses van het hier gewonnen lood. De samenstelling van het lood uit de genoemde regio's kan mogelijk een extra indicatie geven over de herkomst van het Nederlandse lood.

Contact

Schut, P.C.A.
Zandkamp 290
NL - 3828GT Hoogland
00-31-(0)33-4809188
pschut@planet.nl

PHOSPHORUS-MAPPINGS IN PROTOHISTORIC AND ROMAN SETTLEMENTS, SACRED AND FUNERARY SITES IN BELGIUM AND NORTHERN FRANCE. METHODS AND COMBINATIONS FOR THE FUTURE.

KAI FECHNER, YANNICK DEVOS, JARI MIKKELSEN, JOSEPH HUS, CHRISTIAN DAVID, LUC VRYDAGHS, JEAN-LOUIS SLACHMUYLDER

Throughout the past decade, different members of the research team ROOTS have conducted pedological research on archaeological excavations and collaborated with other specialists. One of the applied research methods is the use of phosphorus mapping, where a lateral grid is laid out over the excavation and samples analysed accordingly. The present contribution aims at introducing the protocol and to outline its potential contribution of phosphorus-mapping to future Roman sites that are uneroded and not affected by any high water table. It especially contributes to fundamental archaeological questions related to the interpretation of the mapped structures, but also to the relationship with the broader environment, both on and beyond the concerned sites.

The detailed phosphorus mappings have been conducted on a number of sites with different settings. In summary following variables have been included:

1) different occupation levels, such as settlements with several houses, individual houses, sacred and funerary sites, 2) several archaeological periods, 3) on different textures of soil parent material, 4) with variable pH environments, from acid to calcareous soils, and in non to strongly leaching soil climates.

The studied examples are the following:

- A Roman ditched village on decalcified loess with levels of phosphorous contamination that vary inside a longhouse, between the different large pits and inside the living surface of the village (Saint-Brice-sous-Forêt, Val d'Oise, France, archaeol.: Vanessa Rouppert, Jean-Yves Dufour). A stable, a pit for collecting dung and an area related to cattle are reconstructed in this enclosure, contrasting with other areas, including a gardening area.
- A Roman cemetery surrounded by walls (Antoing, Hainaut, Belgium, archaeol.: Anne-Cécile Ghigny) : the correlation with P-mapping is less evident except for minor spots correlated with the corners of the cemetery enclosure. There might be funerary areas related to bones (cremation ?) and an empty area related to the former presence of a platform or a tumulus.
- A late Iron Age and Roman ditched village is installed on a dry valley floor, characterised by gravel, marl and limestone, with local preservation of the humiferous palaeo-surface (Champfleury, Marne, France, archaeol.: Hervé Boquillon). These lateral changes explain that only the map of *inorganic* P was well correlated with archaeological limits of the enclosure, confirming the dating of this pollution. Inside the enclosure, the individual buildings show significantly higher or lower total P-levels, allowing to propose particular uses.
- The Late Iron Age sanctuary of Ribemont-sur-Ancre, Somme, France, archaeol.: Gerard Fercoq de Leslay, Jean-Louis Brunaux), on decarbonated loess, has preserved the humiferous surface horizon under the upfills of the Roman sanctuary. In this surface, P mapping shows a correlation of high total P with high calcium contents. The mapping of all the pedological, malacological and palynological indicators allowed to map specific activity sectors of the sanctuary, including former Iron Age bone deposits and the supposed former Iron Age and Roman "sacred forest".

Two earlier sites are presented for their methodological interest:

- A well preserved middle Neolithic long house on marl and limestone becomes more easy to interpret thanks to comparison of P results with magnetic susceptibility and data treatment (Dampierre-le-Château, Marne, France, archaeol.: Fred Dugois). As in Saint-Brice-sous-Forêt, a stable is reconstructed for one extremity of the house. A statistical data treatment was successfully applied here, as in other Neolithic houses.
- One of many examples of potential sites for an application: a humiferous surface related to a Late Bronze Age housing area has been destroyed by the excavation before asking for an

adequate sampling strategy (ideal for P, parasites, phytoliths). Only a limited part of the surface was still accessible to a study. Here, it was possible to materialise the shape and the orientation of the houses, in combination with a map provided by electric resistivity (Thillois, Marne, France, in a dry valley on decarbonated loess).

As a conclusion, good results are obtained on different types of soils, including acid and calcareous sands (respectively Roman stable of Brecht, Antwerp, Belgium and Iron Age buildings and enclosures of Savigny-le-Temple, Yvelines, France). This wouldn't have been possible without taking into account 15 pedological parameters before starting any sampling and analytical steps. Different P-methods and laboratories have been tested, often on the same sample set, giving an interesting insight into the best combinations to be used in the future for this promising research topic.

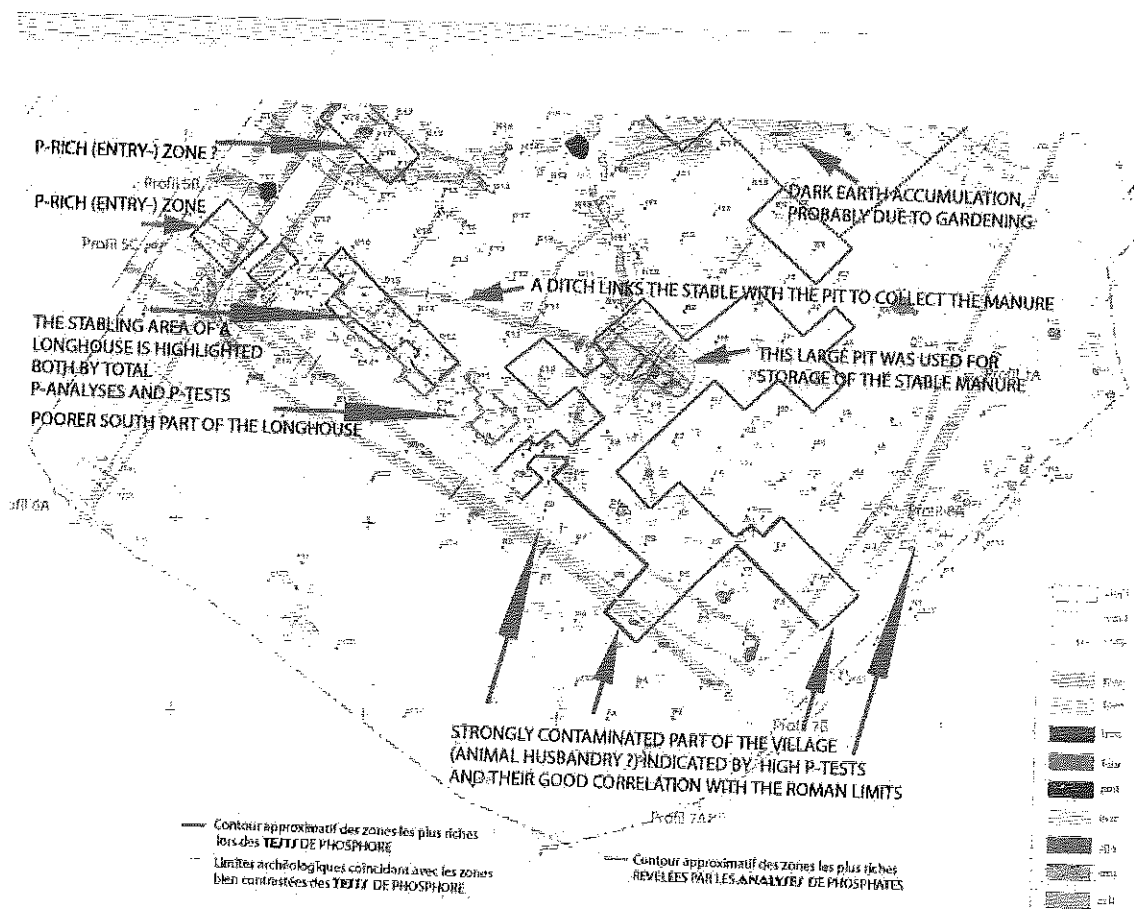

Fig.1 Extract of the phosphorus-map of the Roman enclosure of Saint-Brice-sous-Forêt (Val d'Oise, France): a stable house, a pit for collecting dung and a zone for gardening can be reconstructed (acknowledgements : Vanessa Rouppert and Jean-Yves Dufour, INRAP).

Contact

Fechner, Kai (1,2,3), Devos, Yannick (1,3), Mikkelsen, Jari (1,4), Hus, Joseph (5), David, Christian (2), Vrydaghs, Luc (1) & Slachmuylder, Jean-Louis (3)

(1) ROOTS asbl-vzw, 197 rue Belliard str. / B-1040 Bruxelles/Brussel, Roots_Research_Team@yahoo.com.

(2) INRAP

(3) Université libre de Bruxelles

(4) Research Institute for Nature and Forest, Geraardsbergen

(5) IRM-Centre physique de Dourbes.

INHOUD – CONTENU

Organisatie - organisation	1
Colofon - colophon	2
Inleiding – Avant-propos	3
Programma - Programme	4
Een noodopgraving aan de Momersstraat te Tongeren Alain Vanderhoeven & Geert Vynckier	7
Een noodopgraving aan de Driekruisenstraat te Tongeren Alain Vanderhoeven & Geert Vynckier	11
De Romeinse bewoningsporen van een bijkomend noodonderzoek aan het Agnietenklooster te Tongeren Alain Vanderhoeven & Geert Vynckier	15
Het archeologisch onderzoek in de O.L.V.-basiliek te Tongeren Annick Arts, Vanessa Vanderginst, Alain Vanderhoeven & Geert Vynckier	17
Découverte de plusieurs habitations dans le vicus d'Arlon Denis Henrotay	19
Oude horizonten, nieuwe perspectieven... : het archeologisch onderzoek in de vicus Velzeke in 2005 Guy De Mulder & Johan Deschieter	21
Boeren & krijgers op het Menapische platteland. Een inheemse nederzetting en een versterking te Knesselare-Kouter Wim De Clercq, Johan Hoorne & David Vanhee	27
Een Gallo-Romeins gebouw met pyrotechnische ateliers en een fallus in de Spikdorenstraat in Tienen Marleen Martens, Tom Debruyne, Igor Van den Vonder & Dirk Pauwels	37
Dwars door het Romeinse landschap. Resten van een nederzetting, akkersystemen en begravingen op het Aquafinracé Aalter-Brug – Knesselare Johan Hoorne, David Vanhee, Nele Eggermont & Jan Decorte	41
Etude interdisciplinaire du remplissage du bassin de Mageroy à Habay-la-Vieille Laetitia Zeippen, Francois-Michel Fasbender, Ann Defgnée, Fabienne Pigière, Olivier Collette, Freddy Dambon, Pierre Procs	49
Les céramiques d'importation dans la partie occidentale du territoire trévire (fin 1er – fin 3e siècles ap. J.-C.): le témoignage du site « Neu », à Arlon (province du Luxembourg) Frédéric Hanut & Denis Henrotay	51
De Gallo-Romeinse terracottastatuetten gevonden in België: methode en resultaten Jan De Beenhouwer	59

Castellum Oudenburg: conservatie is (gefundeerde) keuzes maken Nathalie Cleeren	61
Gestempelde wrijfschaalfragmenten van de Romeinse vicus van Asse Kristine Magerman	63
Famars, nouveau plan du castellum et essai de chronologie Raphaël Clotuche	65
Namur Gallo-Romain: apports récents de l'archéologie préventive à la topographie du vicus (1996-2006) Raphaël Vanmechelen & Marie Verbeek	69
De vici: Een inventarisatie en functionele analyse van enkele zogenaamde vici in Vlaanderen tussen het begin van de 1e eeuw n.C. en het einde van de 4e eeuw n.C. Kristine Magerman	79
Romeinse crematiegraven in proefsleuven te Edegem-Buizegem (Antw.) Rica Annaert	83
Gallo-Romeinse bewoning ter hoogte van de Wilgehoeve in Ekeren (Antwerpen): recent archeologisch onderzoek Tim Bellens	87
Découverte d'une villa gallo-romaine au Champ de St-Eloi à Merbes-le-Château (Prov. Hainaut). Nicolas Authom & Nicolas Paridaens	89
Dijk uit de Romeinse tijd aangesneden onder het middeleeuwse vissersdorp Walraversijde Marnix Pieters , Ine Demerre & Inge Zeebroek	93
Archeologisch onderzoek in Forum Hadriani. De eerste resultaten van dendrochronologisch onderzoek en houtsoortdeterminatie. Martijn Bink & Sjoerd van Daalen	99
Gezocht: Romeinse kranen en Belgisch lood. Peter Schut	107
Phosphorus-mappings in Protohistoric and Roman settlements, sacred and funerary sites in Belgium and Northern France. Methods and combinations for the future. Kai Fechner, Yannick Devos, Jari Mikkelsen, Joseph Hus, Christian David, Luc Vrydaghs & Jean-Louis Slachmuylder	109

ROMEINENDAG - JOURNEE D'ARCHEOLOGIE ROMAINE

